

ВЕРХОВНИЙ СУД
ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ
ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**О Н О В Л Е Н И Й Ц И В І Л Ь Н И Й К О Д Е К С
У К Р А Ї Н И : П Е Р С П Е К Т И В И
Т А П Р О Б Л Е М И П Р А В О Р О З У М І Н Н Я
І П Р А В О З А С Т О С У В А Н Н Я**

XV Міжнародний цивілістичний форум

м. Київ, 3 квітня 2026 року

Видавництво
«Юридика»
2026

УДК 347(477)(094.4)(062.552)
О-59

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
8 червня 2026 року, протокол № 7*

Редакційна колегія:

Кот О. О., Гриняк А. Б., Великанова М. М.

Відповідальний редактор:

Великанова М. М.

Оновлений Цивільний кодекс України: перспективи та проблеми праворозуміння і правозастосування : збірник матеріалів XV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 3 квітня 2026 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. 288 с.

ISBN 978-617-8804-15-2

3 квітня 2026 року відбувся XV Міжнародний цивілістичний форум «Оновлений Цивільний Кодекс України: перспективи та проблеми праворозуміння і правозастосування», співорганізаторами якого виступили Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Верховний Суд, відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України. Форум був присвячений обговоренню основних напрямів рекодифікації приватного права в Україні.

Видання адресоване науковим та науково-педагогічним працівникам наукових установ і закладів вищої освіти, здобувачам вищої освіти, докторантам, аспірантам та всім, хто цікавиться питаннями приватного права.

УДК 347(477)(094.4)(062.552)

© Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України, 2026

© Видавництво «Юридика», 2026

© Автори, 2026

ISBN 978-617-8804-15-2

ЗМІСТ

Астрент у проєкті Цивільного кодексу як засіб примусового виконання рішення суду Авторгов А. М.	9
Правове регулювання права на комерційну тасмницю: проблемні питання Алмаші І. М.	14
Актуальні питання оновленого законодавства у сфері інтелектуальної власності Булат Є. А.	18
Проблеми та шляхи врегулювання цивільно-правової відповідальності медичних закладів охорони здоров'я Булеца С. Б.	20
До питання про сутність права перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання Вавженчук С. Я.	26
Вектори модернізації Книги сьомої «Право спадкове» в умовах реформи цивільного законодавства Великанова М. М.	28
Концепція цифрової справедливості: правовий аспект Вінник О. М.	31
Новели цивільно-правового регулювання майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені військовослужбовцями Гончар А. А.	35
Договірні зобов'язання: огляд новел за проєктом Цивільного кодексу України Гриняк А. Б.	39
Принцип свободи договору в оновленому проєкті Цивільного кодексу України Гуцуляк В. К.	43
Визначення розміру компенсації моральної шкоди у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексі права приватного) Данилова І. О.	47
Змішані договори у сфері публічно-приватного партнерства та концесії: критика законодавчої техніки крізь призму європейських стандартів Дейнеко Є. І.	50

Загальні і спеціальні підстави відшкодування шкоди, завданої органами прокуратури Деркач І. М.	55
Компаративістський аналіз органів, уповноважених на посвідчення заповітів за Цивільним кодексом України 2003 року та Кодексом права приватного Долинська М. С.	60
Оновлення Цивільного кодексу України: проблеми уніфікації приватноправових понять та правозастосування Дубіна Є. Е.	65
Питання відповідальності осіб, що діють від імені юридичної особи, у разі спільного завдання їй збитків Жорнокуй В. Г.	69
Сторони корпоративного договору (погляд на статтю 130 проекту ЦК України) Жорнокуй Ю. М.	73
Примусове відчуження майна: правові наслідки для договірних зобов'язань Заїка Ю. О.	77
Конструкція «Державне некомерційне товариство» у період законодавчих трансформацій Зеліско А. В.	79
Стан та перспективи вирішення питання про природу відповідальності за надання неправдивих запевнень Карнаух В. С.	83
Концепція «слабкої сторони» у цифрових споживчих правовідносинах Кізлова О. С.	87
Засади приватного права в проєкті Цивільного кодексу України: до питання праворозуміння та правозастосування Клименко О. М.	91
Окремі засади договірного регулювання відносин інтелектуальної власності у проєкті Цивільного кодексу України Кодинець А. О.	96
Особливості встановлення режиму окремого проживання подружжя: модернізація підходів Кожевникова В. О.	100

Традиції, тенденції і дискусії у регулюванні особистих немайнових прав в оновленій Книзі другій ЦК України	
Кохановська О. В.	104
Правотворення і правотворчість у сфері інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності	
Кохановський В. О., Старовіт О. М.	109
Проблеми правозастосування законодавства України про оголошення фізичної особи померлою	
Красицька Л. В.	113
Біологічні матеріали людини як об'єкт приватних відносин у контексті оновлення цивільного законодавства України	
Крушельницька Г. Л.	117
Оновлення Книги 7 проекту ЦК «Право спадкове»: перспективи та проблеми правозастосування	
Кухарев О. Є.	121
Договір про перерозподіл спадщини в оновленому Цивільному кодексі України	
Лукаsevич-Крутник І. С.	125
Зміна підходів до гарантування найкращих інтересів дитини в оновленому Цивільному кодексі України	
Менджул М. В.	129
Кодифікація міжнародного приватного права у проекті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): окремі аспекти	
Мироненко І. В.	132
Сучасні європейські тренди правового регулювання правовідносин з надання медичної допомоги в оновленому Цивільному кодексі України	
Миринова Г. А.	135
Вплив правотворчої діяльності на ефективність правозастосування в умовах рекодифікації цивільного законодавства України	
Міловська Н. В.	138
Роль адвоката в забезпеченні прав людини в умовах воєнних конфліктів: досвід зарубіжних країн та України	
Місяць А. П.	142
Щодо проблемних питань знеособлення в єдиному державному реєстрі судових рішень і право на забуття	
Морозова С. Є.	144

Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) та принцип верховенства права Музика Л. А.	148
Оферта як початкова стадія укладення договору про наставництво Назар С. М.	151
Трансформація особистих немайнових прав у цифрову епоху в умовах рекодифікації Цивільного кодексу України Науменко М. В.	155
Інститут розрахунків у цивільному праві України: розрив між загальним і спеціальним регулюванням Панова Л. В.	159
Еволюція праворозуміння в контексті напрацювань Кодексу права приватного Погрібний С. О.	163
Окремі аспекти доктрини “Alter ego” у контексті збройної агресії РФ проти України в умовах рекодифікації Попова С. О., Попов В. А.	169
Трансформація спадкових правовідносин в умовах воєнного стану: виклики для оновлення Цивільного кодексу України Попович К. Г.	172
Поняття доходу при стягненні аліментів: історичний спосіб тлумачення Простибоженко О. С.	176
Обмеження юрисдикційного імунітету у контексті відшкодування шкоди, завданої державою: судова практика та перспективи законодавчого закріплення Радецький В. М.	180
Пропозиції щодо рекодифікації цивільного законодавства України з урахуванням окремих положень Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. Савуляк Р. В.	185
Анатомічні матеріали людини: проблеми юридичної термінології Сєда С. В.	192
Розвиток інструментарію для розв’язання спорів щодо батьківської відповідальності Синельников Є. В.	196

Корпоративні права: між автономією волі та системністю приватного права Сіщук Л. В.	201
Віртуальний актив: термінологічне запозичення або самостійний об'єкт цивільних прав Сліпченко С. О.	206
Систейнове правове регулювання як сучасний підхід функціонування держави в сфері врегулювання суспільних відносин, що орієнтований на майбутнє Старинський М. В., Завальна Ж. В.	211
Відмова від цивільного права в оновленому Цивільному кодексі України: корпоративний аспект Стеценко М. В.	214
Фідуціарні обов'язки посадових осіб юридичних осіб: деякі питання імплементації Ткачук І. О.	218
Між традицією і модернізацією: чи ускладнить латина застосування ЦК України? Труба В. І.	221
Деякі питання імплементації до оновленого Цивільного кодексу України доктрини <i>venire contra factum proprium</i> Трубаков Є. О.	225
Договір таймшеру в оновленому Цивільному кодексі України Федорченко Н. В., Фатхутдінова І. В.	230
Оновлений Цивільний кодекс України як інфраструктура правової визначеності: концептуальні засади, інтерпретаційні виклики та роль Верховного Суду Харитонов Є. О., Харитонova О. І.	234
Щодо правомірності спричинення шкоди за обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, з позиції Цивільного кодексу України та Кодексу права приватного Харченко В. Б.	238
До питання про місце договору про патронат у системі приватноправових договорів Хобор О. Р.	243

Зміна особистого закону юридичної особи як інструмент корпоративної мобільності Хоменко В. О.	247
Від компенсації до управління ризиками: оновлення підходів до відшкодування шкоди у контексті рекодифікації цивільного законодавства України Хоменко М. М.	250
Окремі питання захисту речових прав у світлі положень проєкту Цивільного кодексу України Цюра В. В.	254
Строки у ліцензійному договорі: проблеми чинного і перспективного цивільного законодавства Штефан А. С.	259
Концептуальне збереження терміну «реорганізація» в проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) Щербакова Н. В.	262
Право інтелектуальної власності в проєкті оновленого Цивільного кодексу України Якубівський І. Є.	268
Актуальні питання впливу цивілістики на формування новел проєкту ЦК України Яроцький В. Л., Філонова Ю. М.	273
Механізм opt-out при використанні об'єктів авторського права для навчання генеративного штучного інтелекту в сучасному праві ЄС та України Ясечко С. В.	279
Проблеми правового регулювання здійснення права на розпорядження репродуктивним матеріалом після смерті в проєкті Кодексу права приватного Яценко О. Л.	284

АСТРЕНТ У ПРОЄКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ ЯК ЗАСІБ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ

Авторгов А. М.

кандидат юридичних наук,

приватний виконавець виконавчого округу міста Києва,

науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

м. Київ, Україна

Питання реального виконання судових рішень, в тому числі і рішень зобов'язального характеру, залишається актуальною проблемою. Низький рівень виконання судових рішень підриває довіру як до судової влади, так і до держави в цілому.

Одним із засобів стимулювання боржника до виконання судового рішення вважається астрент.

Астрент (від фр. l'astreinte – штраф) розуміють як грошову суму, яку присуджує суд за невиконання (несвочасне виконання) рішення суду. Вперше поняття «астрент» з'явилося у Франції на початку XIX століття. Спочатку він не мав нормативного закріплення і встановлювався виключно на розсуд суду. У 1972 році відбулося офіційне внесення астренту до Цивільного процесуального кодексу Франції, із офіційним призначенням – здійсненням суддею на власний розсуд забезпечення належного та своєчасного виконання судових рішень [1].

Сутність астренту полягає в покладенні обов'язку грошового відшкодування шкоди, заподіяної невиконанням судового рішення, з метою подолання спротиву недобросовісного боржника.

Астрент не є заходом примусового виконання або способом виконання рішення, а є засобом тиску на боржника з метою спонукання останнього до виконання свого обов'язку, визначеного судом, та полягає в присудженні до сплати боржником грошової суми, яка встановлюється судом на одиницю часу прострочення виконання судового рішення (день, тиждень, місяць) до повного його виконання.

У Франції астрент стягується на користь стягувача. Разом з тим, в різних країнах існують різні моделі астренту, за якими сума астренту стягується і на користь держави, або розподіляється між стягувачем і державою.

Французька ж доктрина визначає, що держава не повинна бути зацікавленою в отриманні прибутку від законних дій стягувача та виконавця правосуддя, незважаючи на те, що встановлення астрента

розглядається, зокрема, як санкція за неповагу до правосуддя, за супротив у виконанні судового рішення [2].

Запровадження астренту у вітчизняне законодавство є вкрай актуальним насамперед для виконання рішень зобов'язального характеру. У таких категоріях справ штрафи, передбачені Законом України «Про виконавче провадження», не створюють для боржника достатнього стимулу до виконання, тоді як щоденний або інший періодичний астрент може мати значно вагоміший вплив [3].

Окремі елементи цього інституту вже відомі національному законодавству. Так, у адміністративному судочинстві (Стаття 382-3 Кодексу адміністративного судочинства України) передбачено накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, за його невиконання або неподання звіту про його виконання. Половина суми штрафу стягується на користь заявника, інша половина – до Державного бюджету України.

З набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» від 21 листопада 2024 року № 4094-IX, аналогічний захід процесуального примусу у виді штрафу накладається у певних випадках і в цивільному і в господарському судочинстві, проте стягується він на користь держави [4].

У виконавчому провадженні виконавець вносить постанову про накладення на боржника штрафу в розмірі 20%, 30% та 50% від суми заборгованості зі сплати аліментів за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за 1, 2 або 3 роки. Суми таких штрафів стягуються з боржника і перераховуються стягувачу.

Проте запропонований у проєкті оновленого Цивільного кодексу України астрент уперше запроваджується у законодавстві задля стимулювання виконання зобов'язальних судових рішень у цивільному праві [5].

Проєкт Цивільного кодексу України містить статтю 880 присвячену судовій неустойці (астренту). Відповідно до норм, які містяться в даній статті, судову неустойку (астрент) застосовують для спонукання до виконання рішення суду, яким на боржника негрошового зобов'язання покладено обов'язок вчинити певні дії або утриматися від вчинення дій.

Астрент установлює суд на користь кредитора у фіксованій сумі за кожний день, тиждень або інший визначений період прострочення, а також може бути встановлений у фіксованій одноразовій сумі за кожний факт порушення.

Астрент не застосовують до грошових зобов'язань. Сплата астренту не звільняє боржника від обов'язку виконати рішення суду та не

позбавляє кредитора права на відшкодування збитків і застосування інших способів захисту, якщо іншого не встановлює закон.

Розмір астренту визначають з урахуванням значення зобов'язання для кредитора, поведінки сторін, тривалості порушення та засад добросовісності і домірності. Нарахування астренту триває з дня, визначеного у рішенні суду, і до дня фактичного виконання відповідного обов'язку або до зміни судом умов астренту.

За заявою заінтересованої сторони суд може змінити розмір астренту, зупинити його нарахування або звільнити від сплати частково, якщо цього вимагають обставини справи, зокрема, якщо затримка у виконанні зумовлена причинами поза контролем боржника або боржник добросовісно і без зволікань усунув порушення. Зміна астренту не впливає на вже нараховані суми, якщо іншого не встановлює суд з огляду на зловживання правом.

Суми астренту підлягають стягненню безвідносно до доведення розміру збитків та не замінюють виконання основного зобов'язання.

Велика Палата Верховного Суду у справі № 910/14524/22 назвала астрент одним із дієвих заходів впливу на забезпечення виконання рішення суду, який запроваджено у багатьох країнах, та в тому числі передбачено у статті 7.2.4 Принципів міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), статті 111 Кодексу європейського договірного права [6].

Астрент є додатковим зобов'язанням для боржника, для якого перспектива сплатити більшу суму, ніж ту, яку він повинен був сплатити спочатку, має змусити діяти боржника та виконати рішення суду якнайшвидше. Завданням суду у визначенні судової неустойки є саме виконання судового рішення, а не стягнення додаткових сум з боржника. У цьому полягає мета астренту. Астрент не є формою стягнення чи відшкодування збитків, а є санкцією за неповагу до правосуддя та спротив виконанню судового рішення.

Тож астрент є засобом стимулювання боржника виконати у найкоротші строки рішення суду, ухвалене за наслідком розгляду спору щодо нього. З однієї сторони, він попереджає відповідача про те, що невиконання ним рішення суду матиме наслідком додаткове нарахування судової неустойки (превентивна попереджувальна функція), а з іншої – надає можливість позивачу отримати компенсаційні наслідки прострочення виконання боржником рішення суду (компенсаційна функція).

Астрент в класичному розумінні є різновидом судової неустойки, тобто носить характер додаткового зобов'язання; суд встановлює його на майбутнє: під час ухвалення рішення суд дає певний строк на його виконання й у разі прострочення виникає обов'язок зі сплати астренту;

переважно присуджується на користь позивача за його зверненням, хоча в деяких країнах це присудження здійснюється на користь держави.

Астрент не звільняє від відповідальності за виконання основного зобов'язання; застосовується переважно до негрошових зобов'язань, проте допускається застосування й до зобов'язань грошового характеру; метою є стимулювання боржника своєчасно виконати цивільно-правове зобов'язання, підтверджене судовим рішенням; переважно питання застосування астренту суд вирішує одночасно з ухваленням рішення, проте не виключає можливості такого присудження і в подальшому; його розмір, як правило, законодавчо не встановлено, та суд визначає його на власний розсуд індивідуально у кожній справі з урахуванням обставин, що мають істотне значення, на основі принципів справедливості, співмірності, недопустимості отримання вигоди від неправомірної чи недобросовісної поведінки; може бути як у виді фіксованої (одноразової) суми, так і у виді платежу, що періодично збільшується; після присудження може бути скасований судом за згодою стягувача або у разі об'єктивної неможливості боржника виконати судове рішення.

Можна виокремити такі особливості цього інституту, який діє в різних країнах: – стягується незалежно від збитків та неустойки; – призначається судом (за заявою кредитора або автоматично); – не звільняє від виконання судового рішення; – може бути разовим або встановлюватися за кожен день (тиждень, місяць) прострочення; – не може бути застосований, якщо судове рішення не може бути виконано в принципі; – підставою застосування є стимулювання до виконання або ж покарання за невиконання судового акта; розмір астренту визначається судом.

Науковці цілком обґрунтовано вважають, що запровадження інституту астренту в українське законодавство сприятиме підвищенню ефективності виконання судових рішень, посиленню правової відповідальності боржників та утвердженню принципу невідворотності виконання судових актів, що в цілому наблизить правову систему України до європейських стандартів справедливості та правопорядку [7].

Найбільш значущим є впровадження інституту астрента щодо таких категорій справ, коли виконання рішення суду всіляко залежить від волі боржника: коли судовим рішенням відповідач зобов'язується вчинити дії фактичного чи юридичного характеру, не пов'язані із виконанням ним грошового зобов'язання. Такий обов'язок може існувати як в рамках речових, зобов'язальних, корпоративних, інформаційних правовідносин, правовідносин інтелектуальної власності чи інших правовідносин [8].

Застосування астренту має призводити до ситуацій, коли невиконання рішення має стати фінансово не вигідним для боржника.

Доведено, що інститут астренту є прогресивним механізмом стимулювання боржника до виконання судових рішень, який зарекомендував себе в європейських юрисдикціях як дієвий засіб примусового впливу на боржника у межах правовладдя (що поєднує фінансовий тиск на боржника, компенсаційну функцію щодо стягувача та превентивну мету – забезпечення реального, а не формального правосуддя).

Література:

1. Жиліна К. Р. Впровадження інституту астренту в Україні. Сайт НУ «ОЮА». URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c0a046f-fff8-474a-ac78-7c15ada0a4c9/content>

2. Погрібний С. О. Астрент: стан і перспективи запровадження в українському праві. *Нове українське право*. Випуск 4. 2024. С. 80–86. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/642/584/>

3. Авторгов А. Астрентом по боржникам. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/astrentom-po-borzhnnykam/>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень. Закон України від 21.11.2024 року № 4094-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#Text>

5. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Проект Закону України від 22.01.2026 № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>.

6. Постанова Великої Палати ВС від 04.06.2024 року у справі №910/14524/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088907>

7. Шевчишин О. І. Запровадження інституту астренту у вітчизняне цивільне законодавство: теоретичні та практичні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 1. № 5. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/59.pdf>

8. Ус М. В., Глотов С. О., Носік Ю. В. Астрент як засіб забезпечення ефективного захисту цивільних прав та інтересів. *Наукові перспективи*. 2023. № 10(40). С. 664–677.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Алмаші І. М.

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту Державного
торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

З метою збереження та розвитку національної економіки, забезпечення та захисту економічної конкуренції однією із важливих сфер наукового дослідження є проблематика комерційної таємниці, право фізичних та юридичних осіб на забезпечення та захист якої являється одним із найбільш необхідних та актуальних в умовах сьогодення.

Законодавче визначення поняття комерційної таємниці передбачено ст. 505 Цивільного кодексу України [1] відповідно до якої комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка заочно контролює цю інформацію. Главою 46 Цивільного кодексу України також визначено, що майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є: 1) право на використання комерційної таємниці; 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці; 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором.

Правове регулювання комерційної таємниці, окрім зазначених положень Цивільного кодексу України, здійснюється також ст. 16–19 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Законом України «Про інформацію», відповідальність передбачена ст. 231–232 Кримінального кодексу України.

Щодо відомостей, які можуть бути віднесені до комерційної таємниці, то ст. 505 п. 2 ЦК України визначено, що ними можуть бути відомості технічного, організаційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути

віднесені до комерційної таємниці. Постановою КМУ від 09 серпня 1993 року [2] визначено відомості, які не можуть відноситися до комерційної таємниці, зокрема: установчі документи, дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів; відомості про чисельність, склад та заробітну плату працівників, інформація про забруднення навколишнього природного середовища та ін.

На думку автора положення вище згаданої статті ЦК України потребують уточнення з розкриттям змісту, яка саме інформація може і повинна бути віднесена до комерційної таємниці. На практиці керівники суб'єктів господарювання не завжди знають і розуміють, які саме відомості потрібно віднести до комерційної таємниці і яким чином ці питання повинні врегульовуватися між керівником та конкретним працівником. Зазначене положення у ЦК України є узагальненим і потребує доопрацювання.

Щодо складу та обсягу відомостей, які становлять комерційну таємницю, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/1759/19 зауважив, що комерційну цінність інформації, яка становить комерційну таємницю, розуміють таким чином, що її використання надає володільцю інформації певні економічні переваги в силу того, що його конкуренти або інші особи такою інформацією не володіють. Так, у даній справі Верховний Суд зазначив, що до комерційної таємниці, стосовно якої працівники підписували зобов'язання, було, зокрема, віднесено, такі відомості, як: собівартість продукції; розмір торгівельної націнки; відомості про постачальників, продавців та покупців продукції; відомості про способи придбання і реалізації продукції; відомості про рівень доходів товариства з обмеженою відповідальністю; зміст та характер договорів та контрактів, інші відомості, пов'язані з виробничою, економічною, фінансовою, управлінською та іншою діяльністю, розголошення яких може призвести до матеріальних збитків та шкоди діловій репутації товариства з обмеженою відповідальністю. Верховний Суд наголосив, що склад та обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок їх захисту визначаються самостійно власником або керівником підприємства з дотриманням чинного законодавства [3].

Міжнародно-правове регулювання комерційної таємниці здійснюється згідно Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [4] у відповідності до розділ 7 статті 39 якої фізичні та юридичні особи повинні мати можливість захисту інформації, яка законно знаходиться під їх контролем, від розкриття, придбання або використання іншими без їхньої згоди у такий спосіб, який суперечить чесній комерційній практиці, якщо така інформація: а) є секретною у тому розумінні, що вона як єдине ціле або у точній конфігурації та поєднанні

разом її компонентів, загально відомих або доступних для осіб у колах, що звичайно мають справу з інформацією, про яку йдеться; b) має комерційну цінність через те, що вона є секретною; c) зберігається в секреті внаслідок вжиття за відповідних обставин певних заходів особою, яка законно здійснює контроль за цією інформацією.

Правовою підставою захисту комерційної таємниці в рамках Європейського Союзу є Директива ЄС 2016/943 від 8 червня 2016 року про захист нерозкритих ноу-хау та ділової інформації (комерційної таємниці) від їх неправомірного набуття, використання та розкриття» [5]. Директива містить положення щодо законного та незаконного набуття, використання та розголошення комерційної таємниці, заходів, процедур та засобів захисту, строків судового позовної процесу, давності, збереження конфіденційності комерційної таємниці під час судового процесу, тимчасових та запобіжних заходів, умов застосування гарантій, судових заборон та виправних заходів, гарантій та альтернативних заходів, збитків, публікації судових рішень тощо.

В окремих країнах комерційна таємниця як надзвичайно важливе благо у підприємницькій діяльності, регулюється окремими законами. Наприклад, у Данії прийнятий окремий Закон про комерційну таємницю, відповідно до § 2 частини 2 якого комерційна таємниця може включати ноу-хау, ділову інформацію та технологічні відомості. Згідно Закону Нідерландів про комерційну таємницю до відомостей, які становлять комерційну таємницю належить технічна інформація, таку як виробничі процеси, рецептури, прототипи, ноу-хау та інновації, чи комерційна інформація, зокрема: дані про продажі та дистрибуцію, списки клієнтів, бізнес-плани [6, с. 392].

Невизначеність у нормативно-правовому регулюванні конкретних відомостей, які можуть належати до комерційної таємниці, способу та процедури збереження та захисту цих відомостей, відсутність вимог щодо документального врегулювання на практиці, призводить до небажаних наслідків. Так, у Постанові Верховного Суду України від 28.02.2019 року справа № 752/5775/16-ц, провадження № 61-28904св18 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Смайл-Експо» Суд відмовив у позові, оскільки власник інформації не зміг довести факт завдання шкоди через відсутність належних доказів неправомірного використання працівником комерційної таємниці, а також чи були вжиті належні заходи власником для її захисту» [7].

На думку О. Копитова однією з основних проблем у сфері правового регулювання права на комерційну таємницю, є недосконалість процедури визнання інформації комерційною таємницею. Це створює проблеми як для сторін, учасників процесу, так і для суду, який аналізує інформацію та оцінює факт належності інформації до

комерційної таємниці при відсутності єдиної методики. Також проблемними є випадки, коли учасники судового процесу намагаються приховати інформацію, яка насправді немає комерційної цінності, однак яка може бути компрометуючою. Крім того, суттєвою перешкодою для ефективного захисту прав є складність доказування факту порушення прав на комерційну таємницю, особливо в умовах цифрового середовища. У справах про незаконне розголошення або використання такої на позивача покладається обов'язок довести конфіденційність та комерційну цінність інформації; факт вжиття заходів щодо її охорони та заподіяння шкоди позивачу [8, с. 55].

Отже, в даній доповіді проаналізовано правове регулювання права на комерційну таємницю та досліджено проблемні питання у цій сфері.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці. Постанова КМУ від 09.08.1993 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/611-93-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.03.2026).
3. Верховний Суд роз'яснив яка інформація є комерційною таємницею від 02.01.2021 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/189178-verkhovniy-sud-roz'yasniv-yaka-informatsiya-ye-komertsiynoyu-tayemnitseyu-calld83> (дата звернення 19.03.2026).
4. Угода СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 05.04. 1994р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84.
5. Інформаційна довідка щодо права інтелектуальної власності в Європейському Союзі (Розділ 7 переговорного процесу) URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33505.pdf> (дата звернення 19.03.2026).
6. Попова Н.О., Захист прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю в Україні та Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 388–393.
7. Постанова Верховного Суду України від 28.02.2019 року справа № 752/5775/16-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/80304725> (дата звернення 17.03.2026).
8. Копитова О. Захист комерційної таємниці в господарському процесі. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 52–58.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОНОВЛЕНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Булат Є. А.

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Нові завдання, які постають перед цивілістичною наукою, спрямовані, в тому числі, на забезпечення сучасного і якісного рівня правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Такий рівень має відповідати сучасним європейським стандартам, сприяти поступовому і сталому розвитку України у всіх сферах, а також забезпечувати поступове досягнення стратегічних цілей держави [1, с. 2].

Останні події, які відбулися у цивільному законодавстві свідчать про наявність трансформаційних змін, які є показником його подальшого розвитку і зумовлені необхідністю швидкого реагування на виклики часу [2, с. 5]. У межах цього тривалого процесу особливої значущості набула рекодифікація (оновлення) чинного цивільного законодавства, результатом якої стала підготовка проекту оновленого Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 р., у якому було модернізовано всі Книги Цивільного кодексу України і, зокрема, Книга четверта [3].

Було враховано важливі зміни, зумовлені викликами часу і появою нових результатів інтелектуальної діяльності і, у тому числі, появою нових об'єктів, яких раніше чинний Цивільний кодекс України не містив. Наприклад, ст. 595 проекту Кодексу визначені об'єкти права особливого роду (*suī generis*) якими є, зокрема: неоригінальні бази даних; неоригінальні об'єкти, згенеровані системами штучного інтелекту, тощо [3].

У той же час, слід звернути увагу і на інші, дотичні до сфери інтелектуальної власності напрями удосконалення і розвитку законодавства.

Наприклад, удосконалення правової охорони інтелектуальної власності, створеної військовослужбовцями. Оновлення законодавства у зазначеній сфері буде сприяти кількості заявок на об'єкти інтелектуальної власності, які можуть подаватися військовослужбовцями і, безумовно, сприяти створенню технічних і технологічних інновацій,

що є вельми актуальним як під час війни, так і у період повоєнного відновлення України.

У контексті рекодифікації цивільного законодавства необхідним також є і удосконалення механізму правової охорони результатів фундаментальних наукових досліджень. Зарубіжний досвід свідчить, що у країнах Європейського Союзу механізм охорони результатів фундаментальних наукових досліджень формується на основі рамкових документів, спрямованих на гармонізацію національних дослідницьких ініціатив, а також забезпечуються через інституційну та програмну підтримку наукових досліджень та інновацій [4].

Європейський підхід до охорони та визнання результатів інтелектуальної, творчої діяльності підкреслює, що свобода у реалізації творчих здобутків є однією з ключових передумов у формуванні наукомістких проривних технологій, технічних і технологічних рішень, які впливають на подальший інноваційний розвиток країн Європейського Союзу [2, с. 10].

У міжнародних аналітичних документах підкреслюється, що фундаментальні дослідження є довгостроковою інвестицією, яка створює передумови для наукових проривів і формування нових знань [5].

Тому, правова охорона результатів таких досліджень має бути забезпечена шляхом ухвалення спеціального нормативно-правового акта і внесення відповідних змін до чинного законодавства з урахуванням європейського досвіду у цій сфері.

Отже, оновлення цивільного законодавства свідчить про поступове вирішення всіх поставлених завдань, пов'язаних з реформуванням зазначеної сфери. Водночас, доцільно звернути увагу і на такі напрями подальшого розвитку, як удосконалення правової охорони інтелектуальної власності, створеної військовослужбовцями і необхідність подальшої правової охорони результатів фундаментальних наукових досліджень.

Література:

1. Булат Є. А. Проблеми удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в процесі інтеграції України в Європейський дослідницький простір : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 35 с.

2. Булат Є. А., Зуб І. В., Якубівський І. Є. Аналітичні матеріали за результатами моніторингу законодавства про інтелектуальну власність / Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Київ : Алерта, 2025. 48 с.

3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

4. Топузов О., Локшина О., Джурило А., Шпарик О. Європейський дослідницький простір як орієнтир розвитку освіти і науки в Україні. 2023. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/698/771>

5. UNESCO Science Report: towards 2030. Science will play a key role in realizing Agenda 2030. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235406>

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Булеца С. Б.

*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Згідно з чинним законодавством України (зокрема, Цивільним кодексом України), суб'єктами цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану медичними працівниками під час виконання ними своїх трудових обов'язків, є саме заклади охорони здоров'я. Стаття 1172 Цивільного кодексу України "Відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою" передбачає, що юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Це означає, що роботодавець (медичний заклад) несе відповідальність за дії своїх працівників, які призвели до шкоди (майнової чи моральної) пацієнту. Пацієнт або його представник звертається з вимогою про відшкодування шкоди безпосередньо до медичного закладу, а не до окремого лікаря чи іншого медичного працівника. Медичний заклад, у свою чергу, має право регресного позову до свого працівника, який винен у завданні шкоди, якщо така вина буде доведена в установленому порядку. Проте це внутрішні відносини між роботодавцем та працівником і не стосуються пацієнта. Також, згідно з п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» №4 від 31.03.1995 за моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання трудових обов'язків, відповідальність несе організація, з якою цей працівник перебуває

у трудових відносинах, а останній відповідає перед нею в порядку регресу, якщо спеціальною нормою закону не встановлено інше. Іншими словами, не дивлячись на те, що правопорушення вчиняється лікарем (медичним працівником), до цивільно-правової відповідальності притягується та медична установа, з якою лікаря (медичного працівника) пов'язують трудові (службові) відносини. Закладом охорони здоров'я – є юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я). Отже, двома основними характеристиками закладів охорони здоров'я є наявність ліцензії та професійної діяльності медичних працівників, що перебувають із таким закладом у трудових (службових) відносинах. Окрім цього, заклади охорони здоров'я мають проходити акредитацію, якій підлягають всі заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності

Хоча усталеним є правило, що медичні установи як суб'єкти цивільно-правової відповідальності відповідають за шкоду, завдану їхніми працівниками під час виконання трудових обов'язків, на практиці реалізація цього принципу стикається з низкою суттєвих проблем, що потребують комплексного врегулювання. Відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю пацієнта або його смерть наступає за наявності наступних умов (підстав): протиправності дій (бездіяльності) медичного закладу (лікарів, медичного персоналу); наявності шкоди (здоров'ю, життю); причинний зв'язок між протиправним діянням і шкодою; вина медичного закладу. Однією з найбільш складних є проблема доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями медиків та завданою шкодою. Для притягнення закладу до відповідальності необхідно беззаперечно встановити, що погіршення здоров'я, інвалідність чи смерть пацієнта стали прямим наслідком неправомірних дій або бездіяльності медичних працівників. Для врегулювання цієї проблеми критично важливою є стандартизація медичних процедур та протоколів лікування. Існуючі стандарти часто є застарілими, надто загальними або не охоплюють усіх нюансів надання медичної допомоги, що значно ускладнює оцінку відповідності дій медиків належному рівню. Необхідна регулярна актуалізація та деталізація клінічних протоколів, заснованих на принципах доказової медицини, які мають бути обов'язковими до виконання. Наприклад, якщо протокол лікування певного захворювання передбачає обов'язкове проведення специфічного діагностичного дослідження, а медики його не виконали, що призвело до погіршення стану пацієнта, це значно

спрошує доведення порушення стандарту та причинно-наслідкового зв'язку. Наступна проблема – це складність кваліфікації вини медичних працівників. Вина (недбалість, необережність) є обов'язковою умовою відповідальності, але часто важко відрізнити об'єктивні ускладнення, що не залежать від лікаря, від тих, що виникли через його професійну недбалість. Для уникнення звинувачення лікарів в злочинній недбалості чи визначення їх вини, на мою думку, необхідно дати чітке визначення "належного рівня медичної допомоги", оскільки відсутність єдиного та зрозумілого визначення, що саме є "належним" у кожній конкретній ситуації, дозволяє двоякі трактування. Належне лікування це визначення вважаю, Потрібно розробити методичні рекомендації та критерії оцінки "належної та якісної" медичної допомоги, що базуватимуться на доказовій медицині. Приміром, якщо визначено, що лікування інсульту має включати певну діагностику протягом перших 4,5 годин, то необґрунтована затримка може бути кваліфікована як неналежне надання допомоги. Також важливими є механізми внутрішнього контролю якості в медичних закладах. Часто такі системи є формальними, що не дозволяє своєчасно виявляти помилки. Необхідне законодавче закріплення вимог до системи управління якістю, обов'язкове створення комісій з контролю якості, протоколів розбору складних випадків та ятрогенних ускладнень.

Розмір відшкодування шкоди, особливо моральної, також є проблемним аспектом. Суди часто визначають його, керуючись внутрішнім переконанням, без чітких методик, що призводить до нерівномірності рішень. Потрібна розробка методичних рекомендацій для судів щодо оцінки розміру моральної шкоди, які б враховували ступінь тяжкості наслідків, тривалість страждань, індивідуальні особливості потерпілого та практику Європейського суду з прав людини. Це не стандартизація сум, а прозорість критеріїв. Наприклад, при визначенні моральної шкоди має враховуватися не лише факт інвалідності, а й те, наскільки вона змінила спосіб життя потерпілого. Крім того, необхідно запровадити дієві механізми страхування професійної відповідальності медиків. Хоча обов'язкове страхування передбачено, воно не функціонує належним чином, створюючи фінансовий тягар для медзакладів та ризику для пацієнтів. Запровадження ефективного обов'язкового страхування з чітко визначеними страховими сумами гарантуватиме виплати пацієнтам та знизить навантаження на лікарні. Наприклад, при визначенні моральної шкоди враховуватиметься не тільки факт інвалідності, а й те, наскільки вона змінила спосіб життя потерпілого (втрата можливості працювати за фахом, займатися хобі, потреба у сторонньому догляді), його вік, наявність утриманців тощо.

Наприклад, якщо лікар, застрахований на певну суму, завдав шкоди, то страховка покриє частину або всю суму відшкодування, що знизить фінансове навантаження на лікарню та гарантує виплату пацієнту.

Обов'язкове страхування професійної відповідальності лікарів в Україні не передбачено законодавством. Це створює фінансовий тягар для медичних установ у разі великих сум відшкодування, а для пацієнтів – ризик неотримання повної компенсації, тому необхідно запровадити дієвого механізму обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності медичних працівників (або медичних закладів) з чітко визначеними страховими сумами та покриттям. Наприклад, якщо лікар, застрахований на певну суму, завдав шкоди, то страховка покриє частину або всю суму відшкодування, що знизить фінансове навантаження на лікарню та гарантує виплату пацієнту.

Необхідно забезпечити ефективну роботу відомчого контролю та регіональних органів охорони здоров'я, оскільки розгляд скарг пацієнтів органами охорони здоров'я часто має формальний характер, не завжди є об'єктивним, тому потрібно забезпечити прозорість та об'єктивність розгляду скарг на рівні Міністерства охорони здоров'я та департаментів охорони здоров'я. Можливість залучення громадськості або незалежних експертів до таких розглядів. Наприклад, створення незалежних комісій при МОЗ або обласних ДОЗ, які б розслідували складні випадки, надавали неупереджені висновки та рекомендації, що могло б стати основою для подальших дій пацієнта або для добровільного відшкодування з боку закладу.

Не менш важливою є проблема процедури проведення судово-медичних експертиз (СМЕ). Їхня якість та об'єктивність часто викликають сумніви через недостатню кваліфікацію експертів, застаріле обладнання або відомчу залежність, що може призводити до необґрунтованих висновків. Потрібно підвищити кваліфікацію судових медичних експертів, впровадити систему їх сертифікації та відповідальності. Доцільним є створення незалежних експертних установ та чітких регламентів для проведення комісійних та комплексних СМЕ із залученням вузьких спеціалістів, а у складних випадках – міжнародних експертів. Якісний висновок СМЕ є вирішальним, наприклад, коли потрібно встановити, чи стало ускладнення після операції передбачуваним ризиком, чи наслідком недбалості хірурга.

Недосконалість процедури розгляду скарг та досудового врегулювання спорів змушує пацієнтів одразу звертатися до суду. Потрібна ефективна робота відомчого контролю та регіональних органів охорони здоров'я. Розгляд скарг не повинен бути формальним; необхідно забезпечити його прозорість, об'єктивність та, за потреби, залучення незалежних експертів чи громадськості. Це може стати основою для

добровільного відшкодування шкоди з боку закладу. Також необхідно запровадження медіації (позасудового врегулювання спорів). Судові процеси тривалі, дорогі та емоційно виснажливі. Законодавче врегулювання та популяризація медіації дозволить пацієнтам та медичним закладам знаходити компромісні рішення за участю незалежного посередника, уникаючи судової тяганини. Наприклад, пацієнт, якому була завдана шкода, може звернутися до медіатора. Під час медіації сторони можуть домовитися про компенсацію, вибачення, проведення додаткового лікування, що дозволить уникнути тривалого судового процесу та збереже ресурси.

Нарешті, кадрова забезпеченість та професіоналізм є основою якості медичної допомоги. Потрібне чітке регламентування та контроль за системою безперервного професійного розвитку (БПР) медичних працівників. БПР має бути спрямоване на реальне оновлення знань та навичок, включаючи обов'язкові іспити або оцінку компетенцій, щоб запобігти використанню застарілих методик лікування. Наприклад, лікар, який не проходить належного БПР і використовує застарілі методики лікування, збільшує ризик ятрогенних ускладнень. Система БПР має забезпечити актуальність його знань.

Отже, для забезпечення ефективної та справедливої системи цивільно-правової відповідальності медичних установ необхідний комплексний підхід, який включає удосконалення нормативно-правової бази, реформування експертної діяльності, впровадження ефективних механізмів контролю, розвиток альтернативних методів вирішення спорів та гарантії фінансового покриття шкоди. Тільки так можна забезпечити належний захист прав пацієнтів та створити умови для якісної та безпечної роботи медичних працівників.

Сьогодні майже відсутнє детальне та ефективне правове регулювання процедур відшкодування шкоди і притягнення до відповідальності медичних закладів (установ) та лікарів (медичних працівників) за шкоду, заподіяну ними життю та (або) здоров'ю пацієнта. На рівні законів діють лише загальні декларативні норми про відшкодування шкоди, заходи відповідальності.

Для забезпечення ефективного функціонування системи цивільно-правової відповідальності медичних установ необхідне комплексне та багатовекторне врегулювання, що охоплює кілька ключових напрямків. По-перше, критичним є удосконалення нормативно-правової бази. Це передбачає розробку та імплементацію чіткіших стандартів медичних процедур, оновлених клінічних протоколів лікування та об'єктивних критеріїв оцінки якості надання медичної допомоги, що дозволить мінімізувати двоякі трактування та спростити доведення причинно-наслідкового зв'язку у спірних ситуаціях.

По-друге, не менш важливою є реформа експертної діяльності. Для забезпечення об'єктивності та достовірності судово-медичних експертиз необхідно гарантувати повну незалежність експертних установ та підвищити кваліфікацію експертів. Це допоможе уникнути упереджених висновків та забезпечить справедливу оцінку обставин справи.

По-третє, необхідно впровадження ефективних механізмів контролю. Це стосується як внутрішнього контролю якості в самих медичних закладах (наприклад, через функціонування медичних рад та комісій з розбору клінічних випадків), так і зовнішнього контролю з боку державних органів. Така подвійна система контролю дозволить своєчасно виявляти та виправляти недоліки у наданні медичної допомоги.

По-четверте, слід активно розвивати альтернативні методи вирішення спорів, зокрема, через інститут медіації. Це дозволить розвантажити судову систему, прискорити процес відшкодування шкоди пацієнтам та досягти компромісних рішень без тривалих та обтяжливих судових процесів для обох сторін.

І, нарешті, по-п'яте, головним кроком має стати впровадження дієвого страхування професійної відповідальності медичних установ або окремих медичних працівників. Це забезпечить фінансові гарантії для відшкодування шкоди потерпілим пацієнтам, зніме значне фінансове навантаження з медичних закладів та сприятиме підвищенню довіри до системи охорони здоров'я в цілому. Тільки такий комплексний підхід створить міцну основу для справедливої та ефективної системи цивільно-правової відповідальності у сфері медицини. Тільки системний підхід дозволить захистити права пацієнтів та одночасно створити умови для якісної та безпечної роботи медичних працівників, щоб сприяло уникненню відповідальності закладів охорони здоров'я.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПРАВА ПЕРЕШКОДЖАТИ НЕПРАВОМІРНОМУ ВИКОРИСТАННЮ ОБ'ЄКТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, В ТОМУ ЧИСЛІ ЗАБОРОНЯТИ ТАКЕ ВИКОРИСТАННЯ

Вавженчук С. Я.

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. заступника директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Сутність майнових прав інтелектуальної власності завжди привертала увагу як науковців так і практиків. Адже глибоке розуміння майнових прав інтелектуальної власності так чи інакше впливає на нормотворення, та практику застосування.

З точки зору методології робота побудована з урахуванням аналізу доктрини, національних поглядів та законодавства, що охоплюють межі розуміння майнових прав інтелектуальної власності. Дослідження ґрунтується на таких загальних та спеціальних методах науково-правового пізнання: формально-логічний, узагальнення, лінгвістичного аналізу, порівняльно-правовий метод.

Робота ґрунтується на численних публікаціях автора (дисертаційному дослідженні, підручниках (у тому числі підручнику «Договірне право у 2-т. Т 1» 2022 р.), навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, тезах тощо) і певною мірою відображає його власні раніше опубліковані наукові результати. З огляду на раніше опубліковане, частина цієї праці не містить нових наукових результатів.

Майнові права інтелектуальної власності окреслені у Цивільному кодексі (далі по тексту – ЦК) України. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 424 ЦК України до майнових прав інтелектуальної власності належить виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання. Зміст наведеної норми майже без змін відображений й на рівні проекту Цивільного кодексу України. Відповідно до ч.1 ст. 600 проекту ЦК України до майнових прав інтелектуальної власності відноситься виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання [1].

При цьому слід мати на увазі, що майнове право підлягає чіткій майновій оцінці. Іншими словами, основною ознакою майнового права є оціночний характер, як правило, в грошовому еквіваленті. Очевидним

є те, що відсутні чіткі критерії за якими можна провести грошову оцінку права перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності або права забороняти використання права інтелектуальної власності.

Не можливо не підкреслити, що право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання належить до складових права на захист прав інтелектуальної власності, що реалізуються через різні способи захисту прав. У цьому разі слід виходити з наступного. По-перше, слід враховувати ст. 16 ЦК України, яка серед іншого передбачає наступні способами захисту цивільних прав: припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; припинення правовідношення. Отже, аналізоване право може реалізовуватися саме через наведені способи захисту цивільних прав.

По-друге, на приналежність розглядуваного права до права на захист вказує розуміння права на захист. Так, суб'єктивне правом на захист цивільних прав – це вид і міра можливої поведінки управненої особи, що виражається в можливості за стосувати способи, заходи, засоби цивільно-правового примусу в тій чи іншій формі, яка гарантується державою [2, с. 416].

По-третє, як відомо, суб'єктивне право на захист цивільних прав включає наступні правомочності. По-перше, право на свої дії (поведінку) щодо відновлення цивільного права або правового становища, усунення явної загрози порушення цивільного права, у тому числі перешкоди при здійсненні цивільного права (можливість застосування мір самозахисту). По-друге, можливість вимагати від зобов'язаної особи відновлення порушеного права або правового становища, усунення явної загрози порушення права, у тому числі перешкоди при здійсненні права. По-третє, можливість вимагати від органів державної влади примусового відновлення порушеного цивільного права або правового становища, усунення явної загрози порушення цивільного права, у тому числі перешкоди при здійсненні такого права, По-четверте, право на захист охоронного цивільного права [2, с. 416–417]. Таким чином, розглядуване право є правомочністю права на захист, а отже наділене відповідними ознаками права на захист.

Враховуючи наведене, можливо сформулювати два різних підходи до розуміння аналізованого права. Перший підхід полягає у тому, що право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання має подвійну правову природу. З однієї сторони, воно має правову природу майнового права, а з іншої – права на захист. Другий вектор полягає у тому, що право перешкоджати неправомірному викорис-

танню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання належить за своєю правовою природою лише до права на захист. Відсутність чіткої грошової оцінки такого права не дозволяє віднести його до класичного майнового права.

Література:

1. Проект. Цивільний кодекс України. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/80058edc-9a3f-4376-a85e-5f18b7ca35db>
2. Вавженчук С. Я. Договірне право: підручник : у 2-т. Т. 1. Харків : Право, 2022. 632 с.

ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ КНИГИ СЬОМОЇ «ПРАВО СПАДКОВЕ» В УМОВАХ РЕФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Великанова М. М.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) позначене розширенням меж цивільно-правового регулювання, модернізацією всього цивільного законодавства у системній єдності з удосконаленням норм міжнародного приватного права та норм, які регулюють сімейні відносини, що спрямоване на реалізацію проєкту Цивільного кодексу як кодексу приватного права [1, с. 611–612].

Реформа Книги сьомої «Право спадкове» є логічним продовженням загальної концепції рекодифікації, яка ґрунтується на принципах приватної автономії, диспозитивності та пріоритету волі особи. Сучасні виклики – від розвитку допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) до цифровізації та збройної агресії – вимагають якісно нового підходу до врегулювання спадкових відносин. Тому, оновлення книги «Право спадкове» ЦК України має на меті підвищення справедливості та прогнозованості спадкового регулювання.

Основними векторами модернізації Книги сьомої «Право спадкове» можна назвати такі.

Однією з найбільш резонансних новел є закріплення спадкових прав дітей, зачатих після смерті спадкодавця із застосуванням ДРТ. Ця

норма корелює із положеннями Книги другої «Право особисте» (зокрема ст. 305 проєкту) та відображає гуманістичний підхід до захисту прав майбутніх поколінь.

Разом з тим у проєкті встановлюються умови визнання такої дитини спадкоємцем:

- спадкування у цьому разі можливе лише за наявності прямого розпорядження спадкодавця, тобто виключно за заповітом;

- зачаття дитини відбувається з використанням саме репродуктивного біологічного матеріалу заповідача;

- зачаття має відбутися протягом шести місяців з моменту відкриття спадщини. Це обмеження є критично важливим для забезпечення стабільності цивільного обороту та своєчасного оформлення прав іншими спадкоємцями.

Такий підхід гармонізує українське законодавство з кращими європейськими практиками, де правосуб'єктність осіб, народжених за допомогою ДРТ, стає предметом особливого захисту.

З метою максимального забезпечення інтересів родини та близьких осіб у проєкті пропонується збільшити кількість черг спадкування за законом та оновити перелік спадкоємців у окремих чергах. Передбачається шість черг спадкування. Перша черга залишається без змін. У другу чергу право на спадкування за законом мають онуки спадкодавця, батьки яких є живими на час відкриття спадщини. До третьої черги спадкоємців за законом окрім рідних братів та сестер спадкодавця, його баби та діда як з боку батька, так і з боку матері, також увійшли жінка або чоловік, які проживали зі спадкодавцем у фактичному сімейному союзі. Рідні дядько та тітка спадкодавця перейшли до четвертої черги спадкоємців за законом. П'яту чергу спадкоємців складають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини, крім фактичного сімейного союзу. Шоста черга – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Вперше на законодавчому рівні до складу спадщини офіційно включаються віртуальні активи (криптовалюти, токени), цифровий контент та бази даних, облікові записи в соціальних та професійних мережах, доменні імена та цифрові зображення (3D-моделі) тощо.

Такий підхід знімає багаторічну дискусію про правову природу акаунтів та контенту, забезпечуючи правонаступникам легальний доступ до активів, які часто мають не лише значну майнову, а й інтелектуальну вартість.

Окрім цифрових речей, враховуючи реалії війни, проєкт включає до спадщини право на відшкодування шкоди від держави-агресора (репарації). Це створює додаткові гарантії реалізації права на справедливую компенсацію за втрачене майно або шкоду здоров'ю спадкодавця.

Модернізується й інститут заповіту. Удосконалюється регулювання заповіту з умовою: існування або настання умови пов'язується не тільки з часом відкриття спадщини, а й зі строком її прийняття спадщини (6 місяців). Це робить умову (наприклад, одруження або завершення навчання) більш реальною для виконання. Забезпечується можливість встановлення в заповіті обов'язку щодо догляду за домашніми тваринами. Це виводить правове регулювання на етично новий рівень, де тварина розглядається як об'єкт особливої турботи. Створюється окремий вид розпорядження – заповіт про розпорядження репродуктивним біологічним матеріалом, який не може бути секретним, посвідчується лише нотаріусом, а інформація про складання такого заповіту, його скасування підлягає передачі заповідачем до закладу, який забезпечує зберігання репродуктивного біологічного матеріалу. Таке рішення спрямоване на мінімізацію ризиків конфліктів у сфері біоетики.

Підвищується ефективність управління спадщиною та охорони корпоративних прав. У оновленій редакції Книги сьомої заповідачеві надається право самостійно обрати особу для управління спадщиною та вказати це у заповіті. Управитель зможе виконувати повноваження одразу після відкриття спадщини та вирішувати нагальні питання управління майном та правами. Що стосується управління спадщиною, до складу якої входять корпоративні права, то до отримання свідoctва про право на спадщину управління частками в компаніях стає обов'язковим, що гарантує безперервність діяльності товариств.

Окремо уточнюється механізм реалізації обов'язкової частки у спадщині: запроваджується диференціація між малолітніми, неповнолітніми дітьми спадкодавця (автоматичне набуття права незалежно від подання заяви про прийняття спадщини) та повнолітніми непрацездатними дітьми, батьками, вдовою (вдівцем) (заявочний принцип), що збалансовує інтереси найбільш вразливих осіб та волю заповідача.

Таким чином, оновлення Книги сьомої «Право спадкове» ЦК України є не лише модернізацією нормативного тексту, а й зміною правову свідомість. Спадкове право стає більш «людиноцентричним», враховує технологічний прогрес, нові форми сімейних відносин та необхідність захисту інтересів громадян у надзвичайних умовах. Системна єдність нових норм забезпечує цілісність цивільного обороту та посилює охорону приватних відносин.

Література:

1. Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності : монографія / за заг. ред. Стефанчука Р. О. та Кузнецової Н. С. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1060 с.

КОНЦЕПЦІЯ ЦИФРОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вінник О. М.

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

Цифровізація істотно вплинула на розвиток суспільних відносин, забезпечивши колосальні переваги для своїх користувачів, які добре знаються на цифрових технологіях. Разом з тим, ця перевага обертається проти тих учасників суспільних відносин, які не володіють необхідними для безпечного спілкування в онлайн просторі знаннями та навичками. Це стосується насамперед споживачів як слабшої сторони у відносинах з виробниками та продавцями: останнім застосування цифрових технологій забезпечує чималі (а часом – грандіозні) переваги у відносинах зі споживачами та дрібними/середніми підприємцями, завдяки значним цифровим компетенціям, наявності відповідного забезпечення (комп'ютерних програм, цифрових платформ, чат-ботів тощо) та стриманого ставлення законодавця до правового регулювання цих відносин, що нерідко проявляється у запізнілому його реагуванні на по'язані з цифровізацією ризики.

Занепокоєння ймовірними негативними наслідками для суспільства використання надбань цифровізації, що застосовуються на цифрових та цифровізованих ринках, зумовили активізацію правового регулювання пов'язаних з цим відносин [1; 2] на додаток до раніше прийнятих актів в ЄС щодо цивілізованого (з урахуванням потреб громадянського суспільства і його членів) правового забезпечення сучасних інформаційних відносин на ринках цифрової економіки з відповідними механізмами захисту прав та правомірних інтересів учасників економічної конкуренції, що не мають відповідних цифрових можливостей та

компетенцій у відносинах з цифровими гігантами-монополістами для реалізації/відстоювання своїх права та інтересів у разі їх порушення з боку згаданих осіб. Йдеться про регламенти, спрямовані на захист (1) економічної конкуренції – DMA [1] (має забезпечити запобігання зловживанням ринковою владою великими платформами (такими, як Apple, Google тощо), (2) цифрових споживачів – DSA [2] (спрямований на створення безпечного цифрового простору з відповідними вимогами щодо прозорості реклами, захисту прав споживачів), а також AI Act [3], що має захистити суспільство та його членів від ризиків використання штучного інтелекту, які можуть мати навіть катастрофічні для людства наслідки (як зазначають його розробники [4]).

Попри наявність практики застосування цих актів в ЄС [5; 6; 7; 8], зловживання цифровими технологіями вдосконалюються, що і призвело до появи нових схем їх використання, не врахованих в раніше прийнятих актах [1; 2] як небезпечних і таких, що потребують відповідного реагування суспільства. Внаслідок проведеного Єврокомісією *аналізу* стану ринків цифрової економіки (далі – ЦЕ) після прийняття згаданих актів та виявлення нових зловживань виникла необхідність відреагувати на поведінку учасників ринків ЦЕ щодо нових підходів застосування надбань цифровізації з метою уникнення вже встановлених обмежень. Хоча, як показала проведена у 2024 році перевірка, акти ЄС щодо захисту прав споживачів працюють, але вони лише частково досягли цілей забезпечення споживачам високого рівня захисту їх прав та правомірних інтересів [9]. Споживачі стикаються з кількома проблемами в онлайн середовищі, серед яких: оманливий або такий, що викликає залежність дизайн інтерфейсу; персоналізовані практики, що використовують вразливості; труднощі зі скасуванням та поновленням цифрових підписок, а також ситуації, коли користувачі змушені погоджуватися на несправедливі умови договорів. Належному ж захисту прав споживачів у ЄС, як було встановлено Єврокомісією, заважає недостатнє правозастосування, правова невизначеність, відсутністю стимулів для учасників ринку прагнути найвищого стандарту захисту прав споживачів, що і зумовило необхідність розробки та наступного (в недалекому майбутньому) прийняття нового акта – DFA (Акта про цифрову справедливість [9]), що має бути спрямований на боротьбу «з неетичними методами та комерційною практикою, пов'язаною з темними шаблонами, маркетингом інфлюенсерів у соціальних мережах, дизайном цифрових продуктів, що викликає залежність, та онлайн-профілюванням, особливо коли вразливості споживачів використовуються в комерційних цілях» [9].

Про доцільність вдосконалення правового механізму захисту прав споживачів і, відповідно, забезпечення для них *цифрової*

справедливості свідчить і аналіз застосування DMA [1]. Як показали результати проведених в низці країн-членів ЄС дослідження [10], цей акт, рекламований як спосіб зробити цифрові ринки «справедливими та конкурентними», через два роки після початку його застосування отримав вердикт європейських користувачів: повсякденний онлайн-досвід гірший, а не кращий, у зв'язку з чим «понад сорок відсотків опитаних навіть заплатили б, щоб повернути досвід до DMA», що є визнанням того, що акт, який рекламується як проспоживчий, завдав відчутної шкоди споживачам [10].

Отже, забезпечення цифрової справедливості – складний і перманентний процес, що включає: 1) проведення досліджень ринків цифрової економіки та ступеня захисту на них прав споживачів; 2) виявлення вад правового регулювання, що стають на заваді його ефективності, і, відповідно, встановлення відповідності чинного правового регулювання поставленим цілям щодо захисту прав споживачів; 3) напрацювання рекомендацій законодавцеві щодо шляхів усунення виявлених вад і посилення правового захисту прав споживачів на ринках цифрової економіки, що мають забезпечити для них цифрову справедливість.

Проведене тут коротке дослідження на прикладі ЄС (щодо забезпечення цифрової справедливості для споживачів) корисне і для України, оскільки цифрова економіка – транснаціональна, і, відповідно, проблеми правового забезпечення захисту прав споживачів на її ринках притаманні і нашій країні, яка (з огляду на перспективу набуття членства в ЄС) має забезпечити євроінтеграційну складову вдосконалення правового регулювання відносин в цій сфері. Крім того, з огляду на війну, розв'язану проти України її російським сусідом, та пов'язані з цим проблеми, питання вдосконалення правового забезпечення цифрової справедливості для споживачів, залишаючись вельми актуальним, хоча повільно і вирішуються (прийнято низку законів, спрямованих на захист прав цифрових споживачів [11; 12; 13], хоча деякі з них набудуть чинності після завершення воєнного стану [13]), проте частина проблем (зокрема оновлення антимонопольного регулювання [14]) потребує розв'язання з урахуванням досвіду ЄС з огляду на зміни умов конкуренції на ринках ЦЕ.

Не менш важливим є закріплення норм, що сприяють цифровій справедливості в ЦК України. Значним кроком на шляху до цього став Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [15], в якому: закріплюється положення про соціальну функцію речових прав (ст. 363), визначається правовий статус споживача (ст. 29), закріплюється низка прав, спрямованих на захист прав цифрових споживачів (право на цифрове вирізнення (ст. 322), право на

інформацію (ст. 326) та особисту інформацію (ст. 327), право на цифровий особистий простір/цифрову приватність (ст. 336), право на інформаційний спокій (ст. 337) та інші правові механізми, що можуть використовуватися для захисту прав та правомірних інтересів споживачів в умовах цифрової економіки. Втім, як вже зазначалося, процес вдосконалення такого захисту є перманентним, що потребує постійного контролю за станом відносин на ринках ЦЕ з метою виявлення нових зловживань (включно з цифровими) та напрацювання механізмів щодо їх усунення/мінімізації для досягнення (або хоча б наближення) цифрової справедливості для споживачів та учасників ринку, не спроможних нарівні з цифровими гігантами/монополістами брати участь в економічній конкуренції без тиску з боку останніх.

Література:

1. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on competitive and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925> (дата звернення: 20.12.2025).

2. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng> (дата звернення: 18.01.2026).

3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (дата звернення: 08.09.2025).

4. Найкращі програмісти світу заговорили про кінець світу через ШІ – лишилося два роки. URL: <https://novosti-n.org/ua/analytic/Najkrashhi-programisty-svitu-zagovoryly-pro-kinecz-svitu-cherez-II-lyshylosya-dva-roky-6045> (дата звернення: 15.02.2026).

5. Commission and national authorities urge Temu to respect EU consumer protection laws. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_5707 (дата звернення: 16.01.2026).

6. X appeals EU's \$142 million fine over digital content violations. URL: <https://courthousenews.com/x-appeals-eus-142-million-fine-over-digital-content-violations/> (дата звернення: 20.02.2026).

7. Commission investigates Grok and Xs recommender systems under Digital Services Act. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-investigates-grok-and-xs-recommender-systems-under-digital-services-act/> (дата звернення: 20.02.2026).

8. Commission opens antitrust investigation into Meta's new policy. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/ip_25_2896 (дата звернення: 21.02.2026).

9. Digital Fairness Act. URL: <https://www.digital-fairness-act.com/> (дата звернення: 20.02.2026).

10. Trevor Wagener (2025). Europe's Digital Markets Act is Failing Users. URL: <https://ccianet.org/articles/europes-digital-markets-act-is-failing-users/> (дата звернення: 27.03.2026).

11. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 23.12.2025).

12. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10 серпня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 17.01.2026).

13. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20/stru2#Stru> (дата звернення: 18.01.2026).

14. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

15. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 02.02.2026).

НОВЕЛИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ, СТВОРЕНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Гончар А. А.

аспірант

Інституту правотворчості на науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Сучасний етап еволюції вітчизняної правової системи характеризується безпрецедентною за своїми масштабами та глибиною рекодифікацією цивільного законодавства. Цей процес, ініційований з метою усунення концептуальних суперечностей, накопичених з моменту прийняття Цивільного кодексу України у 2003 році, набув особливої актуальності в контексті європейської інтеграції та необхідності

адаптації правових інститутів до викликів, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави. У центрі уваги наукової спільноти та правозастосовної практики перебуває проєкт нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), зареєстрованого під номером 14394, який передбачає системне оновлення всіх підгалузей приватного права і, у тому числі, Книги четвертої «Право інтелектуальної власності» [6]. Обговорення концептуальних засад цієї реформи передбачає модернізацію цивільного законодавства і, зокрема, механізмів правової охорони результатів інтелектуальної діяльності.

Одним із найбільш складних та найменш врегульованих аспектів цивільного права донедавна залишався правовий статус об'єктів інтелектуальної власності, створених військовослужбовцями під час проходження військової служби. Військова сфера традиційно розглядалася крізь призму публічного права (адміністративного, військового), що створювало ілюзію її ізольованості від цивільно-правового обороту. Проте стрімкий технологічний розвиток засобів збройної боротьби, масове створення військовослужбовцями інноваційних продуктів (безпілотних авіаційних комплексів, засобів радіоелектронної боротьби, спеціалізованого програмного забезпечення, удосконалених інженерних конструкцій) виявили критичну прогалину в законодавстві. Держава, фінансуючи розробки та надаючи матеріально-технічну базу, не мала беззаперечного та автоматичного цивільно-правового механізму консолідації майнових прав на ці розробки, а військовослужбовці-винахідники залишалися без належного захисту своїх особистих немайнових прав та гарантій отримання справедливої винагороди [2].

Вирішення цієї комплексної проблеми відбулося шляхом прийняття двох взаємопов'язаних законодавчих актів, які концептуально змінили ландшафт права інтелектуальної власності в Україні. Першим кроком стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку з проходженням військової служби» № 4585-IX від 21 серпня 2025 року, який заклав галузеві основи регулювання [3]. Другим, фундаментальним кроком, що безпосередньо трансформував матерію приватного права в цьому контексті, стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби» № 4671-IX (далі-Закон № 4671-IX), підписаного Президентом України 29 січня 2026 року та введеного в дію 1 лютого 2026 року [4].

Фундаментальною новелою, запровадженою цим законом, яка має далекосяжні наслідки для всієї системи приватного права, стала зміна

правової природи майнових прав як об'єкту цивільних відносин. До набрання чинності Законом № 4671-IX частина друга статті 190 Цивільного кодексу України містила імперативний припис, згідно з яким майнові права визнавалися «неспоживною річчю», а також відносилися до категорії речових прав. Ця законодавча конструкція базувалася на спробі імплементувати в українське право римську доктрину "*res incorporales*" (нетілесних речей), яка свого часу дозволяла поширювати захисні механізми права власності (віндикаційні та негаторні позови) на абстрактні майнові інтереси. Однак з розвитком інформаційного суспільства та виокремлення права інтелектуальної власності у самостійну підгалузь приватного права, ототожнення майнових прав із речами стало серйозною доктринальною перешкодою, що генерувала численні колізії у правозастосуванні [7].

Закон № 4671-IX системно вирішив цю проблему, виключивши із Цивільного кодексу України норму, яка класифікувала майнові права як неспоживну річ та визнавала їх речовими правами. Цей крок став визначальним для чіткого правового розмежування онтологічної природи майнових прав загалом та майнових прав інтелектуальної власності зокрема, що повністю узгоджується з європейською доктриною прав «*sui generis*» (своєрідних прав, що мають унікальну природу) [4].

Базовим елементом у реформуванні цивільного законодавства стало також доповнення та викладення в новій редакції статті 429 Цивільного кодексу України. В історії вітчизняного цивільного права саме ця норма традиційно відіграла роль базового регулятора правовідносин щодо так званих «службових об'єктів» / «службових творів». Однак до системного оновлення, здійсненого Законом № 4671-IX, дія цієї статті концептуально обмежувалася виключно об'єктами, створеними «у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту)» [4].

Проблема полягала у неможливості прямого застосування норм трудового права до військової служби. Військова служба, відповідно до спеціального законодавства (зокрема, Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»), є державною службою особливого характеру. Правовідносини між державою та військовослужбовцем регулюються не Кодексом законів про працю, а військовими статутами, контрактами про проходження військової служби та спеціальними публічно-правовими нормами. Це означало, що результати інноваційної діяльності (наприклад, нове компонування напівпровідникового виробу для системи наведення), створені офіцером-інженером за прямим наказом командування, формально не підпадали під дію попередньої редакції статті 429 ЦК України. Судова практика була змушена застосовувати цю норму за аналогією закону, що в умовах

континентальної правової системи завжди є компромісом і не забезпечує належного рівня правової визначеності [7].

Закон № 4671-IX системно вирішив цю колізію, інкорпорувавши категорію «військова служба» безпосередньо до тексту статті 429 Цивільного кодексу України. Згідно з оновленою редакцією, майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням службових обов'язків під час проходження військової служби, належать суб'єкту, визначеному законом. Більш того, стаття 429 Цивільного кодексу України тепер встановлює імперативне правило для військової сфери, яке суттєво і концептуально відрізняється від загального диспозитивного правила для класичних трудових відносин [4].

Водночас, вищезазначені важливі зміни до чинного Цивільного кодексу України (Закон № 4671-IX), прийняті в умовах воєнного стану для швидкого вирішення нагальних проблем обороноздатності, необхідно розглядати не як остаточну константу, а як проміжний етап участі у більш масштабному процесі - прийнятті нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного).

У подальшому питанням, яке буде потребувати вирішення на рівні рекодифікації, на наш погляд, залишається механізм виплати винагороди за розробки військовослужбовцю-винахіднику. Якщо чинне законодавство відносить це питання до дискреційних повноважень Кабінету Міністрів України, то фундаментальна доктрина приватного права вимагає закріплення базових принципів (справедливості, співмірності з економічним ефектом від впровадження) безпосередньо в тексті Книги четвертої нового Цивільного кодексу України. Це унеможливить нівелювання права на справедливу винагороду шляхом прийняття обмежувальних підзаконних актів.

Література:

1. За військовослужбовцями зберігатимуть авторські права на винаходи – Рада підтримала законопроект. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/330992-za-voennosluzhaschimi-budut-sokhranyatsya-avtorskie-prava-na-izobreteniya-rada-podderzhala-zakonoproekt> (дата звернення: 17.03.2026).

2. Набрал чинності Закон про права ІВ для об'єктів, створених під час військової служби. *ЮРЛІГА*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/240939_nabrav-chinnost-zakon-pro-prava-v-dlya-obktiv-stvorenikh-pd-chas-vyskovo-sluzhbi (дата звернення: 16.03.2026).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку з проходженням

військової служби : Закон України від 21.08.2025 № 4585-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4585-20> (дата звернення: 16.03.2026).

4. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у частині майнових прав інтелектуальної власності: Закон України від 04.11.2025 № 4671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4671-20> (дата звернення: 16.03.2026).

5. Рада зобов'язала платити військовим за винаходи, створені під час служби. *LIGA.net*. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/rada-zoboviazala-platyty-viyskovym-za-vynakhody-stvoreni-pid-chas-sluzhby> (дата звернення: 17.03.2026).

6. Рекодифікація Цивільного кодексу України. *Верховна Рада України*. URL: https://www.rada.gov.ua/files/codex_knygy.html (дата звернення: 17.03.2026).

7. IP права на об'єкти, створені військовими: ухвалено закон. *IP офіс (УКРНОІВІ)*. URL: <https://nipo.gov.ua/ip-prava-viisk-obieky-zminy-zakon/> (дата звернення: 15.03.2026).

ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ОГЛЯД НОВЕЛ ЗА ПРОЄКТОМ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ¹

Гриняк А. Б.

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)

Національної академії правових наук України,

заслужений юрист України,

головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Скасування Господарського кодексу України, який містив значну кількість положень щодо договірного регулювання економічних відносин, активізувало і певним чином підкорегувало роботу з оновлення положень про окремі види цивільно-правових договорів. Загалом на оновлення всього масиву приватноправового законодавства України глибокий вплив справляє інтеграція ринків України та країн-членів ЄС.

¹ Більш детально можна з новелами розділу II «Договірні зобов'язання» Книги 5 проекту Цивільного кодексу України ознайомитись у науковій статті Гриняка А. Б. Окремі види цивільно-правових договорів: огляд новел проекту Цивільного кодексу України. *Європейські перспективи*. № 1. 2026. С. 143–150.

Масив норм про договірні зобов'язання є тими «венами в організмі» через які переміщуються всі поживні речовини, необхідні для нормального функціонування економіки держави. Відповідно прискорити процес конвергенції договірного права України та країн ЄС шляхом внесення точкових змін чи доповнень до діючого цивільного законодавства стало неможливим, зважаючи на потребу максимального врахування єдиних, уніфікованих норм і стандартів ЄС. Це свідчить про подальшу космополітизацію приватноправового законодавства України, в якому договірні зобов'язання, в силу зближення економік країн-членів ЄС, знаходяться на передньому фронті конвергенції.

Таким чином робота над оновленням цивільного законодавства України в напрямку імплементації положень договірного права ЄС проводилась шляхом врахування історичного устрою українського суспільства на основі пошуку відповідей на питання за допомогою яких інструментів досліджувати правовідносини врегульовувались колись, як вони регулюються сьогодні та передбачення того як повинен удосконалитись підхід до розуміння договору як дієвого регулятора приватноправових відносин.

Зважаючи на це, робота над оновленням масиву норм про договірні зобов'язання велася з урахуванням потреби реформування підходів до належного правового регулювання економічних відносин загалом, що не могло не торкнутись всіх інститутів цивільного права [1]. Відповідно, метою оновлення всього масиву норм про цивільно-правові договори було не стільки закріплення нових чи вилучення існуючих договірних конструкцій, скільки зміщення акцентів із законодавчого в бік договірного регулювання відносин між сторонами. Прикладом останнього стала зміна поглядів на договір як на джерело приватного права (ст. 7 проекту) та регулятор приватноправових відносини.

Отже, переходячи до безпосереднього аналізу новел Розділу «Договірні зобов'язання» проекту ЦК, варто наголосити на збереженні усталеної класифікації цивільно-правових договорів за критерієм направленості правової мети договору та їх поділу на: типи (групи) – види – підвиди.

Зокрема систему цивільно-правових договорів становлять наступні типи (групи): 1) група договорів, направлених на передання майна у власність; 2) група договорів, направлених на передання майна у користування; 3) група договорів, направлених на виконання робіт; 4) група договорів, направлених на надання послуг; 5) група договорів, направлених на розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності; 6) група договорів, направлених на досягнення спільної мети.

1. Перша група договорів про передавання майна у власність зазнала певних змін та охоплює такі види договорів: 1) договір купівлі-продажу та його підвид – договір роздрібної купівлі-продажу; 2) договір поставки; 3) договір контракції сільськогосподарської продукції; 4) договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу; 5) договір міни; 6) договір дарування; 7) договір ренти; 8) договір довічного утримання та/або догляду; 9) спадковий договір.

Щодо істотних новел цієї групи договірних зобов'язань варто наголосити на виключенні із глави 60 статті 658-1 «Придбання права на одностороннє розірвання договору» та статті 705 «Договір найму-продажу» як таких, що не мали істотного регулюючого впливу.

Крім того, із Книги 6 діючого ЦК України переміщено таку договірну конструкцію, як спадковий договір, виходячи із зобов'язальної природи відносин, які ним врегульовуються.

2. Щодо групи договорів, направлених на передавання майна у користування (глави 65–67 проекту ЦК), варто наголосити на збереженні існуючої їх класифікації. Після загальних положень про договір найму розміщені наступні його різновиди: 1) договір прокату; 2) договір найму земельної ділянки; 3) договір найму будівлі або іншої капітальної споруди; 4) договір найму транспортного засобу; 5) договір лізингу; 6) договір найму житла; 7) договір позички.

Водночас, в процесі оновлення цієї групи договорів вилучено такий підвид договору найму житла, як оренда житла з викупом (ст. 810-1 ЦК).

3. Наступна група договорів в проекті ЦК України направлена на виконання робіт та передавання їх результату. З цього приводу варто наголосити на збереженні структури глави 61 діючого ЦК України з окремими її доповненнями.

Після загальних положень про договір підяду розміщені наступні його різновиди: 1) договір побутового підяду; 2) договір будівельного підяду; 3) договори підяду на проведення пошукових та/або проектних робіт. Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт цілком доречно залишено в окремій главі проекту ЦК України.

Новелою проекту є доповнення діючої статті 861 ЦК України спеціальними строками позовної давності за передавання результату робіт неналежної якості.

Істотні зміни закріплені у змісті проекту § 4 глави про підряд, що стосується договорів підяду на проведення пошукових та проектних робіт. Зокрема, у § 4 глави 68 проекту ЦК України вирішено проблему послідовності виконання таких підрядних робіт, адже пошукові роботи завжди передують проектним, і їх дані є необхідними для

проектування конкретного об'єкта будівництва. Відповідно § 4 глави 68 проекту ЦК України поєменовано «підряд на пошукові та/або проектні роботи».

4. Наступна група договорів в аналізованому проекті ЦК України направлена на надання послуг. Загалом структуру цієї групи договорів зобов'язань збережено з окремими її доповненнями. Зокрема, в межах цієї групи договорів виокремлено договір охорони фізичної особи та договір охорони майна.

5. У групі договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності також збережено їх структуру, до якої входять: 1) ліцензійний договір; 2) договір творчого замовлення; 3) договір про передання майнових прав інтелектуальної власності; 5) договір франчайзингу. Варто наголосити, що у проекті ЦК договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності пропонується поєменувати договором творчого замовлення.

6. Завершується розділ II «Договірні зобов'язання» Книги 5 проекту ЦК України групою договорів про спільну діяльність, до яких відносяться: 1) договір про спільну діяльність; 2) договір простого товариства; 3) договір публічно-приватного партнерства.

Новелою проекту глави 85 «Спільна діяльність» стало виокремлення такої форми спільної діяльності, як партнерство, а також виокремлення різновидів такого партнерства (повне та обмежене). У випадках участі держави та суб'єктів підприємництва у такому партнерстві відносини між партнерами оформлюватимуться на основі договору публічно-приватного партнерства. Зазначений договір не є підвидом договору концесії, зважаючи що його правова мета направлена на фінансування, створення (будівництва), технічного обслуговування об'єкта публічно-приватного партнерства, з передачею або без передачі приватному партнеру права на управління та/або його експлуатацію чи права на надання суспільно значущих послуг.

Цікавим для дискусії є питання визначення місця корпоративного договору в структурі групи договорів про спільну діяльність, зважаючи на направленість його правової мети, організаційну природу тощо.

Підсумовуючи варто наголосити, що розроблений та зареєстрований у Верховній Раді України проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) відображає системне оновлення інститутів договірної права (з урахуванням DCFR, PECL, принципів UNIDROIT) з одночасним збереженням апробованих практикою сталих договірних моделей. Саме тому зміни до розділу II «Договірні зобов'язання» Книги 5 проекту ЦК України носять переважно уточнювальний і систематизуючий характер.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026. № 14394. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/62d68367-4044-4c56-89e4-d33c1b8ff535> (дата звернення: 27.03.2026).

ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ В ОНОВЛЕНОМУ ПРОЕКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Гуцуляк В. К.

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Упродовж останнього десятиріччя в українській правовій системі прослідковується тенденція до посилення ролі договору як інструмента саморегулювання цивільно-правових відносин, у рамках якого «сторони можуть діяти виключно на власній розсуд при укладанні будь-якого договору і не вважаються пов'язаними імперативними приписами актів цивільного законодавства» [1, с. 41]. За цих умов договірне регулювання цивільних правовідносин, що ґрунтується на засадах диспозитивності, набуває пріоритетного значення у загальному механізмі цивільно-правового регулювання, а сам договір сприймається не лише як юридичний факт чи зобов'язальне правовідношення, а й як самостійне джерело вітчизняного цивільного права. Як з цього приводу зазначає Н. С. Кузнецова, «договір відрізняється від інших юридичних фактів тим, що він безпосередньо регулює поведінку сторін, визначає права та обов'язки учасників правовідношення, а не лише дає підстави для застосування тієї чи іншої норми права до конкретного правовідношення» [2, с. 14]. Тобто, акумулюючи в собі правила поведінки, які стають обов'язковими для суб'єктів внаслідок факту виникнення договірної зобов'язання, договір набуває ознак індивідуального акту правового регулювання, що забезпечує конкретизацію та реалізацію диспозитивних норм цивільного права у межах визначених сторонами прав та обов'язків, втілюючи в життя концепцію основоположного принципу цивільного права – принципу свободи договору.

У цивілістиці неодноразово наголошується на фундаментальності цього принципу в контексті формування загального механізму цивільно-правового регулювання. Принцип свободи договору, будучи

одним із найбільш яскравих проявів диспозитивності цивільного права, без перебільшення, здійснює системоутворюючий вплив на формування і вдосконалення законодавчих підходів до регламентації приватноправових відносин у всіх без винятку демократичних державах, гарантуючи їх учасникам максимально допустимий з точки зору права рівень реалізації власного розсуду при укладенні договорів, а відтак – повноцінне задоволення їх потреб та інтересів.

На користь пріоритетності принципу свободи договору в контексті забезпечення належного функціонування механізму цивільно-правового регулювання, який є основою розвитку ринкових відносин, свідчить факт послідовного закріплення його в низці міжнародно-правових актів, серед яких Принципи Європейського договірної права (PECL) [3] та Принципи міжнародних комерційних договорів UNIDROIT [4], що спрямовані на уніфікацію та гармонізацію договірної права у міжнародному та європейському приватноправовому просторі, а також Принципи, визначення та модельні правила європейського приватного права (DCFR), які слугують інструментом м'якого права, виконуючи як нормативно-орієнтаційну, так і науково-методологічну функцію в процесі формування інтегрованого європейського приватно-правового простору. Останній документ не лише називає свободу договору «ключовим принципом», а й наголошує на тому, що він є застосовним до вчинення будь-яких правочинів, а також, що «обмеження свободи договору, чи то у вигляді імперативних норм, чи то у вигляді уникнення несправедливих умов договору, чи в будь-якій іншій формі, повинні застосовуватися лише в тому випадку, якщо вони можуть бути виправдані у зв'язку з певними ситуаціями або видами договорів» [5].

Зазначене, безсумнівно, свідчить про те, що принцип свободи договору є не просто важливим, а визначальним, системоутворюючим чинником приватного правопорядку, своєрідним «киснем» ринкових відносин, без якого повноцінне функціонування та розвиток останніх є неможливими. Саме свобода договору, будучи основою економічної свободи будь-якої розвиненої держави, забезпечує динаміку економічного обігу, гнучкість правових конструкцій та здатність учасників договірних відносин самостійно формувати правові моделі взаємодії відповідно до власних майнових інтересів. З іншого боку, досліджуваний принцип характеризується фундаментальністю в контексті визначення архітекtonіки цивільно-правового регулювання загалом, адже саме свобода договору, визначаючи співвідношення диспозитивного та імперативного начал, окреслює межі допустимого втручання держави у сферу приватної автономії, а також системно впливає на

побудову інститутів зобов'язального права, концепцію договірної відповідальності та механізм забезпечення виконання зобов'язань.

Сьогодні варто констатувати відсутність єдності серед дослідників стосовно місця принципу свободи договору в системі принципів цивільного права. Так, деякі дослідники стверджують про інституційність принципу свободи договору, наголошуючи, що він «стосується лише сфери договірних відносин; відповідно ця правова засада має бути визнана принципом лише договірного права, незважаючи на те, що в ЦК він проголошений загально цивілістичним принципом» [6, с. 118]. Іншої думки дотримується В. І. Борисова, на переконання якої «принцип свободи договору можна визначити як передбачену законом одну з основних засад цивільного права, що встановлює для суб'єктів договірних відносин свободу: вибору контрагентів, укладення договору певного виду, визначення умов договору. Причому свобода договору проявляється навіть у тому, що сторони можуть укласти не тільки ті договори, які передбачені актами цивільного законодавства, а й договори, в яких містяться елементи різних договорів (змішані договори)» [7, с. 72].

Висловлюючи власний погляд на вирішення питання про місце принципу договірної свободи в системі принципів цивільного права, вважаємо, що закріплення його у ст. 3 проекту ЦК України, присвяченій визначенню основних засад приватного права, є не випадковим, а навпаки, цілеспрямованим та концептуально обґрунтованим законодавчим рішенням, що відображає фундаментальність свободи договору для побудови загальної системи цивільного права і пояснюється наступним. По-перше, безсумнівним є той факт, що свобода договору є проявом більш загального принципу приватної автономії, який складає зміст цивільного права і визначає його природу як права юридично рівних, майново самостійних та незалежних суб'єктів. Саме тому, якщо принцип приватної автономії зумовлює можливість особи на власний розсуд набувати, змінювати та припиняти цивільні права й обов'язки, то свобода договору є найбільш повною і концентрованою формою реалізації такої автономії.

По-друге, виходячи з положення ч. 4 ст. 7 проекту ЦК України, очевидно, що цивільне законодавство прямо надає сторонам можливість відступати від приписів актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. Показовим у цьому контексті є той факт, що ціла низка норм цивільного законодавства формулюється за принципом «якщо інше не встановлено договором». Це означає, що закон пропонує загальну модель правового регулювання, яка застосовується за відсутності договірного врегулювання.

Водночас завдяки принципу свободи договору сторони наділяються можливістю змінити встановлений законом розподіл прав та обов'язків і замінити його індивідуально сконструйованою договірною моделлю, внаслідок чого договір набуває значення самостійного регулятора цивільних відносин, здатного трансформувати навіть ті правові зв'язки, що первісно ґрунтувалися на законі. Вказане, на наш погляд, свідчить про універсальність принципу свободи договору та необхідність сприйняття його як одного з основоположних принципів не лише договірного права, а й цивільного права загалом.

Література:

1. Сібільов М. М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 41.
2. Кузнєцова Н. Договір у механізмі регулювання цивільноправових відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 14.
3. Principles of European Contract Law – PECL. URL: https://www.trans-lex.org/400200#head_4 (дата звернення: 25.03.2026).
4. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).
5. Von Bar, C., & Clive, E. (Eds.). (2010). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Sellier. European Law Publishers. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf (дата звернення: 25.03.2026).
6. Бєрвєно С. М. Проблеми договірного права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2006. С. 118.
7. Борисова В. І. Принципи цивільного права. *Право України*. 2017. № 7. С. 72.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ПРОЄКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (КОДЕКСІ ПРАВА ПРИВАТНОГО)

Данилова І. О.

*аспірантка відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

На сьогодні законодавчих орієнтирів для визначення розміру моральної (немайнової) шкоди у грошовому еквіваленті апріорі не існує, а абз. 2 ч. 3 ст. 23 Цивільного кодексу України [5] (далі – ЦК України) лише наголошує: «При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості». Майже таке саме положення передбачене й у абз. 2 ч. 3 ст. 26 проекту нового ЦК України (Кодексу приватного права) [4] (далі – КПП): «Суд, визначаючи розмір грошової компенсації моральної шкоди, також дотримується принципів справедливості та розумності». На засади добросовісності, розумності та справедливості при відшкодуванні майнової шкоди та/або компенсації моральної шкоди також наголошується у ч. 4 ст. 1463 КПП, а також ч. 6 ст. 1464 КПП з тією єдиною відмінністю, що змінено послідовність визначення таких засад: «справедливості, добросовісності та розумності».

У постанові Верховного Суду (далі – ВС) у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 5 грудня 2022 року у справі № 214/7462/20 наголошується, що зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникає за таких умов: 1) наявність моральної шкоди; 2) протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи, яка завдала моральної шкоди, та її результатом – моральною шкодою; 4) вина особи, яка завдала моральної шкоди [3]. Водночас, щодо розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди будь-яких чітко визначених критеріїв не встановлено і суддя повинен враховувати конкретні обставини вчинення кримінального правопорушення, що можуть скоригувати суму відшкодування у той чи інший бік. Як справедливо наголошує М. Бризіцький, значне відхилення від ustalених розмірів без переконливих аргументів загрожує рівності, прозорості та справедливості правосуддя [1, с. 5].

Наявний досвід провідних країн Європейського Союзу (далі – ЄС) вказує, що питання стосовно визначення конкретного грошового еквівалента спричиненої моральної шкоди базується переважно на судовому прецеденті та роз'ясненнях судових установ у відповідних

оглядах судової практики, збірниках судових рішень або довідників з відповідними розмірами грошової компенсації залежно від виду та розміру спричиненої шкоди. Правова доктрина Німеччини розробила власну національну систему, яка використовується не тільки судовою гілкою влади, а й іншими учасниками цивільного та кримінального процесу щодо визначення орієнтовних розмірів відшкодування моральної шкоди за біль та страждання. Ресурс Schmersengeldtabellen (Таблиця компенсації за біль та страждання) містить огляд судових рішень, на основі яких можна визначити компенсацію, що виплачується за збитки, завдані нещасними випадками та тілесними ушкодженнями [7].

У вітчизняній практиці В. Крат підготував огляд практики ВС у справах про компенсацію моральної шкоди [2]. Такі узагальнення або огляд судової практики слугують важливим чинником для правоохоронних органів, адвокатів і суддів, а також забезпечують послідовність судової практики. Поряд з узагальненням вітчизняної судової практики важливу роль у визначенні розміру компенсації моральної шкоди відіграє практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та національних європейських правових систем, адже у цих інституціях питання визначення грошового еквіваленту розміру моральної шкоди, у тому числі й завданої кримінально протиправною поведінкою, вже має усталені підходи та системно перенесені на типові судові справи.

У вітчизняному судочинстві принципи щодо визначення розміру заподіяної моральної шкоди, а також підходи щодо її компенсації, у цілому залишаються несистемними та непослідовними. Як правило, при визначенні розміру моральної шкоди суди лише посилаються на принципи розумності та справедливості не конкретизуючи, у чому саме вони полягають і що саме покладається в основу визначення конкретного грошового еквіваленту такого відшкодування. Водночас, іноді судді посилаються на матеріальний стан сторін, визнання вини чи факт покарання винного, його вік, соціальний статус та професію потерпілого, наявності у нього родичів, їх кількості та стану їх здоров'я. У наукових колах акцентується увага на відсутності прив'язки суми компенсації моральної (немайнової) шкоди до судової практики та брак пояснення відмінностей у розмірах такої шкоди у схожих справах [1, с. 16]. Тому підтвердженням є й проведений нами аналіз судових рішень щодо розміру компенсації моральної шкоди, пов'язаної з вчиненням діяння, передбаченого ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України (далі – КК України), тобто умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Межі розміру компенсації щодо вчинення таких кримінальних правопорушень стосовно одного потерпілого становлять від 50 000 до 30 000 000 грн.

З метою визначення розміру компенсації моральної шкоди М. Бризіцьким запропоновано систему тарифів відшкодування моральної шкоди, починаючи від словесних образ і адміністративних помилок до різних за тяжкістю тілесних ушкоджень і втрати життя [1]. В основу таких тарифів покладені розміри компенсації, що застосовуються у державах-членах ЄС. Водночас, недоліком таких підходів є відмінності в економічному розвитку порівняно з Україною. Тому рекомендовані розміри відшкодування моральної шкоди для найбільш типових ситуацій наводяться та виведені автором шляхом коригування розмірів відшкодування, що призначаються судами Німеччини, Франції та Великої Британії у схожих справах, на різницю у показниках валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності на душу населення між цими країнами та Україною, яка становить у середньому 4 до 1 (у Німеччини – 4.3, Франції – 3.9, Великої Британії – 3.8). Таким чином, М. Бризіцький наводить розміри відшкодування для України у 4 рази менші, ніж у трьох європейських країнах, правозастосовна діяльність яких вже відпрацювала усталену практику визначення розміру відшкодування моральної шкоди, завданої вчиненням кримінально протиправної поведінки.

На наше переконання, застосовувати показники «вартості» життя людини залежно від валового внутрішнього продукту конкретної країни навряд чи можна визнати обґрунтованим та доцільним, адже «цінність» життя людини пов'язується навіть не з його громадянством чи належністю до певної держави, а з місцем спричинення йому смерті і як наслідок, місцем розгляду питання про розмір компенсації завданої такою протиправною поведінкою смерті. Доцільність врахування при визначенні розміру компенсації моральної шкоди практики ЄСПЛ також вельми проблематична, адже приймаючи відповідні рішення ЄСПЛ усталено враховує економічні обставини місця проживання заявника, а також наголошує, що стягнення національними судами на 70 % нижчого відшкодування, ніж фактично спричиненого, з позиції ЄСПЛ, «не здається необґрунтованим чи непропорційним» [6].

Удасться більш виправданою та такою, що відповідає правовій системі нашої держави, підготовка ВС відповідних збірників типових судових рішень щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди залежно від якісних і кількісних показників, в яких полягає така шкода, а також інших супутніх обставин, що можуть вплинути на визначення певного розміру відшкодування. Також, на нашу думку, є зайвою конкретизація в абз. 2 ч. 3 ст. 26 КПП, що дотримуватися принципів справедливості та розумності при визначенні розміру грошової компенсації моральної шкоди повинен виключно суд, адже компенсація моральної шкоди можлива й у позасудовому порядку (наприклад, на

стадії досудового розгляду при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям або у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – статті 45 та 46 КК України).

Література:

1. Бризіцький М. Моральна шкода: критерії і розміри відшкодування : наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 136 с.
2. Крат В. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf
3. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05.12.2022 у справі № 214/7462/20 (провадження № 61-21130сво21). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108238968>.
4. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Законопроект № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
5. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Case of Varga and Others v. Hungary. App. No(s) 5433/17. Judgment Date 14/11/2017. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179045>
7. Schmerzensgeldtabelle: Höhe des Schadenersatzanspruchs ermitteln. URL: <https://www.koerperverletzung.com/schmerzensgeldtabelle/>

ЗМІШАНІ ДОГОВОРИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА КОНЦЕСІЇ: КРИТИКА ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Дейнеко Є. І.

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна*

Тривалий дисбаланс в економіці України, зумовлений війною та її наслідками – руйнуванням виробничих потужностей та житла, занепадом промисловості, високими та нестабільними цінами на енергоносії, дефіцитом робочої сили, масовою міграцією, демографічними проблемами, тощо вимагає від науковців різних галузей віднаходити

шляхи для подолання такого дисбалансу. Вирішення окремих економічних і соціальних проблем можливе за допомогою публічно-приватно партнерства (далі також – ППП) у формі концесії. Якісне законодавство в цій сфері має значний потенціал сприяти залученню інвестицій та стабільному економічному зростанню. Законодавство про публічно-приватне партнерство і концесії перебуває в постійному розвитку.

Одним із відносно нових і все ще відносно мало застосовуваних інститутів законодавства є норми про ППП і таку його форму, як концесійний договір. А одним із наріжних каменів цього законодавства є норми щодо правової природи цього договору концесії.

Так, відповідно до законів України "Про концесію" та "Про публічно-приватне партнерство" концесійний договір може бути змішаним договором [1; 2].

Норми, що визначають правову природу договору концесії як договору змішаного з'явилися в законодавстві з ухваленням у 2015 році Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні" [3]. Законом було внесено зміни до ч. 1 ст. 5 чинного на той час Закону України "Про державно-приватне партнерство", якими встановлено: "Договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України". Ці норми стосувались договору і концесії та не достатньо деталізували його особливості.

Причому ні Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 01.07.2010, ні Закон України "Про концесії" від 16.07.1999, ні у подальшому Закон України "Про концесію" від 03.10.2019 не містили норм щодо змішаного характеру договору концесії [4; 5; 1].

З ухваленням у 2025 році Закону України "Про публічно-приватне партнерство" (на заміну Закону України "Про державно-приватне партнерство") було внесено норми до Закону України "Про концесію" від 03.10.2019 щодо "змішаності" договору концесії.

У ч. 9 статті 2 Закону України "Про концесію" встановлено, що "Концесійний договір є змішаним договором, якщо він поєднує елементи різних договорів, укладення яких регулюється цим Законом та одночасно іншими законодавчими актами, або якщо він включає елементи виконання робіт та надання послуг. У разі якщо концесійний договір є змішаним договором, що включає елементи виконання робіт та надання послуг, концесієдавець визначає основний предмет концесійного договору, оціночна вартість елемента якого є вищою".

Відповідно до ч. 10 цієї статті, "якщо концесійний договір є змішаним договором, який поєднує елементи різних договорів, укладення яких регулюється цим Законом та одночасно іншими законодавчими актами, і ці елементи можуть бути відокремленими, концесіодавець укладає кілька договорів, до яких застосовується законодавство, що регулює укладення відповідних елементів договору".

На перший погляд така деталізація видається дивною. Адже ми звикли, що закони мають формулювати норми права, а не давати доктринальні визначення чи класифікації, які належать до сфери науки. Тому у більшості випадків законодавець уникає термінів на кшталт "змішаний договір", "комплексний договір" тощо, адже це категорії юридичної доктрини.

Усталеним є те, що у ч. 2 ст. 628 ЦК України передбачено можливість сторонам укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів, тобто змішаний договір. Звичним є і те, що запровадження норм про змішаний договір в ЦК України відповідає принципу свободи договору. Адже відповідно до ст. 6 і ч. 1 ст. 627 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Аналіз судової практики національних судів щодо спорів навколо договору концесії свідчить про відсутність суперечок щодо правової природи договору концесії як змішаного.

Аналіз законодавства ЄС та держав ЄС показує, що безпосереднє визначення в законі правової природи договору слугує уникненню колізій, має регулятивну функцію (тобто впливає на права та обов'язки сторін).

Держави ЄС мають єдиний ринок, що забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей (так звані "чотири свободи") між країнами-учасницями. Єдиний ринок забезпечується уніфікацією законодавства.

Згідно з законодавством ЄС, концесійна угода – це договір на відплатній основі, укладений у письмовій формі між одним або кількома економічними операторами (приватними партнерами) та одним або кількома замовниками/організаціями публічного сектору. Її метою є придбання робіт або послуг, де винагорода полягає виключно у наданні права експлуатації робіт або послуг або в цьому праві разом з оплатою.

Детальне визначення поняття "концесії", укладення, виконання та припинення договорів в межах концесії врегульовано у Директиві 2014/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого

2014 року про присудження контрактів про концесію (далі також – Директива) (станом на 01.01.2026) [6]. Директива є фундаментальним актом права Європейського Союзу, що встановлює правила присудження контрактів на концесію. Вона була ухвалена в рамках реформи системи публічних закупівель 2014 року з метою створення прозорого та конкурентного ринку для концесій у державах ЄС.

Відповідно до п. 11 преамбули згаданої Директиви концесії – це договори на відплатній основі, за допомогою яких один або декілька замовників/організацій публічного сектору доручають виконання робіт або надання та управління послугами одному або кільком економічним операторам (приватним партнерам). Предметом таких договорів є закупівля робіт або послуг шляхом концесії, винагородою за яку є право експлуатувати роботи або послуги або це право разом з оплатою. Такі договори можуть, але не обов'язково, передбачати передачу права власності замовників/організацій публічного сектору, але останні завжди отримують вигоди від відповідних робіт або послуг.

Порівнюючи положення ч.ч. 8-11 ст. 2 Закону України "Про концесію" із положеннями п.п. 29, 30 Директиви, слід визнати, що Закон певною мірою відповідає Директиві, хоча безпідставно ускладнює викладення правил про змішаний зміст концесійного договору. Так, в Директиві робиться наголос на тому, що замовники/організацій публічного сектору мають чітко визначати основний предмет договору, а також те, чи є частини, що складають договір об'єктивно невідокремлюваними. Таке уточнення повинно ґрунтуватись на відповідній практиці суду ЄС. Визначення слід проводити в кожному конкретному випадку, причому виражені або такі, що припускаються, наміри замовників/організацій публічного сектору вважати різні аспекти, що складають змішаний договір, неподільними, не повинні бути достатніми, а повинні бути підтвержені об'єктивними доказами, здатними їх виправдати та встановити необхідність укладення єдиного договору. Причому в нормі наведено навіть приклади відносин, де може бути обґрунтована потреба в укладенні єдиного договору.

Норми про "змішаний договір" у законах про ППП та концесії у законодавстві ЄС та державах-членах з'явилися для: забезпечення гнучкості у регулюванні комплексних правовідносин; уникнення юридичної невизначеності щодо допустимості таких договорів; гармонізації у підприємницьких відносинах з іноземним елементом, де договори у сфері партнерства часто мають змішаний характер. Водночас, норми Директиви не є імперативними щодо національного законодавства, щоб визначати концесійний договір змішаним.

Ключовою судовою практикою для формування Директиви стали рішення Суду ЄС у справах *Telaustria* та *Telefonadress* (C-324/98) –

зобов'язання щодо прозорості, Coname (C-231/03) – юридична рівність та транскордонний інтерес, Parking Brixen (C-458/03) – незаконне пряме надання контрактів концесії на послуги (контрактів, укладених поза конкурентним тендером) державним підприємствам.

Законодавче закріплення категорії "змішаний договір" є допустимим і практично необхідним, що і зроблено в ст. 628 ЦК України. Верховний Суд України підтверджує допустимість застосування змішаних договорів у підприємницькій діяльності і прямо застосовує ст. 628 ЦК України.

Законодавче закріплення категорії "змішаний договір" щодо концесійного договору може підвищити юридичну визначеність, однак дублювання загальної норми в спеціальному законі створює ризик зайвої доктриналізації і певною мірою звужує простір для кваліфікації договору сторонами і судом, що може суперечити принципу свободи договору, а також обмежувати судову дискрецію при кваліфікації змісту відносин.

Очевидно, що національним судам при розгляді спорів щодо концесійних відносин слід зважати передусім на Директиву 2014/23/EU про укладання договорів концесії, причому розміщену на офіційному вебсайті законодавства ЄС та інших публічних документів ЄС (Eur-Lex). Адже на сьогодні Директиву неодноразово змінювали, однак на сайті Верховної Ради України досі відсутній її офіційний переклад врахуванням усіх змін і доповнень, що сталися за період 2014–2026 років [6].

Література:

1. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX (станом на 31.10.2025). *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646>
2. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX. *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#n1065>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні: Закон України від 24.11.2015 № 817-VIII. *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-19#n69>
4. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV. *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14#Text>
5. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. *ВВР України*. 2010. № 40. Ст. 524.

6. Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0023>

ЗАГАЛЬНІ І СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ

Деркач І. М.

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, належить до складних міжгалузевих правових проблем, у яких поєднуються конституційні гарантії, процесуальні стандарти та цивільно-правові механізми відповідальності держави. Практичне значення цієї проблематики зумовлене тим, що одна і та сама ситуація (наприклад, неправомірні процесуальні рішення прокурора, затягування розгляду чи бездіяльність) може спричиняти різні види шкоди та вимагати різних правових підстав для її відшкодування. Відтак ключовим є правильне визначення підстав виникнення відповідного зобов'язання, оскільки від цього залежить вибір способу захисту, належного відповідача та стандарт доказування.

Нормативна модель відповідальності у цій сфері має подвійний характер: вона включає спеціальний (реабілітаційний) механізм та загальний деліктний механізм. Перший застосовується до чітко визначених законом випадків, другий – до інших незаконних рішень, дій чи бездіяльності. Основу правового регулювання становлять положення Цивільного кодексу України (зокрема ст. 1174, 1176), Закон України «Про прокуратуру» та Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94-ВР.

Наявність двох режимів у практиці часто зумовлює конкуренцію підстав, помилки у виборі способу захисту та неоднакові підходи до оцінки причинного зв'язку і розміру шкоди. Додаткового значення набувають стандарти Європейського суду з прав людини, які вимагають ефективності засобів юридичного захисту та реальності

компенсації. Узагальнення практики Верховного Суду демонструють, що ключові проблеми виникають саме на етапі кваліфікації підстав і визначення належного боржника.

Проблема особливо загострюється у «прикордонних» випадках між спеціальним і загальним режимами, коли однакові за змістом ситуації отримують різну правову кваліфікацію. У результаті право на компенсацію залежить не лише від факту шкоди, а й від обраної судом моделі правозастосування.

Додатково ускладнює ситуацію відсутність єдиних підходів до доказування незаконності, причинного зв'язку та розміру шкоди, особливо у випадках бездіяльності або затягування процесу. Незважаючи на вплив стандартів ЄСПЛ, їх імплементація залишається нерівномірною, що обумовлює потребу у чіткому алгоритмі розмежування підстав.

Методологічною основою дослідження є конституційний принцип відповідальності держави, закріплений у ст. 56 Конституції України, яка гарантує право на відшкодування шкоди, завданої органами державної влади [1]. Конституційний Суд України наголошує, що таке відшкодування здійснюється саме за рахунок держави [2].

На рівні цивільного законодавства ця гарантія конкретизується через норми ЦК України. Зокрема, ст. 1174 встановлює відповідальність держави незалежно від вини посадової особи, тоді як ст. 1176 формує спеціальний режим відповідальності у сфері кримінальної юстиції [3]. Його конкретизацію забезпечує Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94-ВР, який визначає перелік ситуацій, що породжують право на компенсацію [4].

Важливим є також урахування функціональних меж діяльності прокуратури, визначених Законом України «Про прокуратуру», що дозволяє визначати незаконність через порушення компетенції або процедури [5].

Практичні аспекти розмежування спеціального й загального режимів відшкодування найвиразніше проявляються у судовій практиці. У цьому контексті показовими є презентаційні матеріали О. Ступак, у яких на основі практики Верховного Суду систематизовано типові вузли спорів: умови застосування ст. 1176 ЦК України у зв'язці із Законом № 266/94-ВР, випадки переходу до загальних деліктних підстав (ст. 1173–1174 ЦК України), підходи до визначення належного відповідача, а також критерії оцінки моральної шкоди й обчислення строку перебування особи «під слідством і судом» [6]. Аналогічні проблемні блоки відображено й в узагальненні практики у відповідному

дайджесті Верховного Суду [7]. Доповнює цю практичну перспективу доктринальний аналіз С. О. Гриненка та І. М. Зеленської, які досліджують реалізацію права на відшкодування шкоди в умовах воєнного стану. Зокрема автори наголошують, що воєнний контекст не змінює правової природи та критеріїв компенсації, однак підсилює ризики порушень у кримінальній юстиції (зокрема через ускладнення своєчасного здобуття доказів), що впливає і на захист прав особи, і на потенційне зростання бюджетного навантаження, а отже – актуалізує превентивні управлінські та процесуальні рішення [8].

Міжнародно-правовий контекст, у свою чергу, задає критерій ефективності захисту, який має враховуватися під час оцінки національного механізму відшкодування. Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює вимогу ефективного засобу юридичного захисту (ст. 13) та закріплює здійсненне право на компенсацію у разі порушення гарантій свободи та особистої недоторканності (ст. 5 § 5) [9]. У Керівництвах ЄСПЛ щодо ст. 5 та ст. 13 пояснюється, що держава повинна забезпечити не «паперовий» механізм захисту, а такий, який реально працює: людина має мати практичну можливість звернутися із скаргою, отримати її розгляд компетентним органом і, за наявності підстав, домогтися компенсації [10], [11]. У цьому ж напрямі Протокол № 7 (ст. 3) підтверджує, що у випадках судової помилки право на компенсацію має бути процедурно гарантованим і реально здійсненим, а не залежати від випадкових чи дискреційних рішень [12].

Таким чином, проблема полягає у відсутності чіткого механізму розмежування підстав відповідальності, що зумовлює необхідність розроблення відповідного алгоритму.

Метою є визначення та розмежування підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої органами прокуратури, а також формування алгоритму вибору правового режиму.

Відшкодування шкоди, завданої органами прокуратури, ґрунтується на ієрархічній системі норм – від конституційних до цивільно-правових. Конституція України закріплює базову модель, відповідно до якої боржником є держава, а незаконні дії прокурора виступають юридичним фактом.

У ЦК України ця модель реалізується через загальні (ст. 1173–1174) та спеціальні (ст. 1176) підстави відповідальності. Загальний режим застосовується до всіх випадків «інших незаконних» дій, тоді як спеціальний – до чітко визначених реабілітаційних ситуацій.

Спеціальний режим не виключає загального, а функціонує разом із ним. Якщо випадок підпадає під дію ст. 1176 та Закону № 266/94-ВР

і наявний відповідний юридичний факт, застосовується спеціальний порядок. В іншому випадку діє загальний деліктний механізм.

Для уникнення помилок запропоновано алгоритм вибору правового режиму:

- 1) встановлення, чи підпадає ситуація під спеціальний перелік;
- 2) перевірка наявності юридичного «тригера»;
- 3) у разі його відсутності – застосування загальних підстав.

Важливим елементом є визначення незаконності, яке повинно ґрунтуватися на компетенційних межах діяльності прокуратури. Це дозволяє уникнути оціночних підходів і забезпечує належне доказування.

Європейські стандарти виступають критерієм ефективності механізму відшкодування: вони вимагають не лише формального існування права, а й його реальної реалізації.

Процесуальні аспекти також мають значення: належним відповідачем є держава, а не окремий орган, що відповідає загальній концепції відповідальності.

Відшкодування шкоди, завданої органами прокуратури, базується на конституційній моделі відповідальності держави. У цивільному праві ця модель реалізується через поєднання загальних і спеціальних підстав.

Співвідношення цих підстав має конструкцію «спеціальність + відсилка»: спеціальний режим застосовується у визначених законом випадках, а всі інші ситуації охоплюються загальним деліктним механізмом.

Ключовим є правильний вибір правового режиму, що забезпечується застосуванням відповідного алгоритму. Узагальнення судової практики свідчать, що основні проблеми пов'язані саме з помилками у кваліфікації підстав та доказуванні.

У практичному вимірі це проявляється в тому, що одна і та сама життєва ситуація (наприклад, неправомірне процесуальне рішення прокурора, затягування розгляду клопотань, ініціювання необґрунтованих обмежень прав, невиконання обов'язків процесуального керівника) може породжувати шкоду різної природи – майнову, моральну, репутаційну – і вимагати різних юридичних «тригерів» для реалізації права на компенсацію. Саме тому, визначення підстав виникнення відповідного зобов'язання є ключовим: без коректної кваліфікації підстави не працює ні вибір належного відповідача, ні формулювання позовних вимог, ні належний стандарт доказування.

Нормативна конструкція відповідальності у цій сфері характеризується двоїстістю режимів: по-перше, спеціальним реабілітаційним механізмом, який прив'язаний до чітко визначених ситуацій та

юридичних наслідків; по-друге, загальним деліктним механізмом, що застосовується до «інших» незаконних рішень, дій чи бездіяльності.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 31.03.2026).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» та статті 25 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» (справа про відшкодування шкоди) : рішення від 3 жовт. 2001 р. № 12-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v012p710-01> (дата звернення: 31.03.2026).

3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 31.03.2026).

4. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/266/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 31.03.2026).

5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (дата звернення: 31.03.2026).

6. Ступак О. В. Вирішення спорів про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду у практиці Верховного Суду : презентація. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Spori_vidshkod_skodu.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

7. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду (2018 – жовтень 2023) відп. за вип. Д. Д. Луспеник. Київ, 2024. 56 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Dajjest_vidshk_skoda_nezak_dii_2018_2023.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

8. Гриненко С. О., Зеленська І. М. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування,

прокуратури і суду в умовах воєнного стану. *Інтернаука. Серія : «Юридичні науки»*. 2022. № 7. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-7-8174>. (дата звернення 31.03.2026).

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 31.03.2026).

10. Guide on Article 5 of the Convention – Right to liberty and security European Court of Human Rights. 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_5_eng (date of access: 31.03.2026).

11. Guide on Article 13 of the Convention – Right to an effective remedy European Court of Human Rights. 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_13_eng (date of access: 01.02.2026).

12. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : протокол Ради Європи від 22 листоп. 1984 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_804 (дата звернення: 01.02.2026).

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ НА ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 2003 РОКУ ТА КОДЕКСОМ ПРАВА ПРИВАТНОГО

Долинська М. С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Розвиток законодавства незалежної України йде поступальним кроком у напрямі до рецепції міжнародно-правових стандартів, в тому числі щодо запозичення принципів латинського нотаріату, втілення яких знайшло відображення у Законі України «Про нотаріат» 1993 року [1]. Відповідно до статті 1 Закону, органами і особами, які вчиняють нотаріальні дії є: нотаріуси, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси); посадові особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів; консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України; особи, вказані у статті 40 Закону України «Про нотаріат», що уповноважені на посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріальних.

Протягом останніх років відбулося корегування повноважень нотаріусів та квазінотаріальних органів, у тому числі переліку видів нотаріальних дій, що вчиняються консульськими установами України [2, с. 42], а також органами місцевого самоврядування.

Правове регулювання провадження нотаріальної діяльності здійснюється численними законодавчими та особливо підзаконними нормативно-правовими актами, в тому числі Цивільним кодексом України, Законом України «Про нотаріат».

Вбачається за доцільне провести порівняльний аналіз органів, уповноважених на посвідчення заповітів за нормами Книги шостої Цивільного кодексу України 2003 року [3] та Книги сьомої Кодексу права приватного.

Таблиця 1

№ з/п	Органи, уповноважені на посвідчення заповітів за Цивільним кодексом 2003 року	Органи, уповноважені на посвідчення заповітів за проєктом Кодексу права приватного
1	2	3
1	Стаття 1247. Загальні вимоги до форми заповіту 3. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 цього Кодексу. 4. Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.	Стаття 1743. Загальні вимоги до форми заповіту 3. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1747-1748 цього Кодексу. 4. Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.
2	Стаття 1248. Посвідчення заповіту нотаріусом	Стаття 1744. Посвідчення заповіту нотаріусом
3	Стаття 1251. Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування 1. Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.	Стаття 1747. Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування 1. Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.

1	2	3
4	<p>Стаття 1252. Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою</p> <p>1. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.</p> <p>2. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.</p> <p>3. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.</p> <p>4. Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також заповіт працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.</p> <p>5. Заповіт особи, яка тримається в установі виконання покарань, може бути посвідчений начальником такої установи.</p>	<p>Стаття 1748. Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою</p> <p>1. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.</p> <p>2. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.</p> <p>3. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.</p> <p>4. Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, в яких немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також заповіт працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) таких частини, з'єднання, установи або закладу.</p> <p>5. Заповіт особи, яку тримають в установі виконання покарань,</p>

<p>6. Заповіт особи, яка тримається у слідчому ізоляторі, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.</p> <p>7. Заповіти осіб, зазначених у частинах першій – шостій цієї статті, посвідчуються при свідках.</p> <p>8. До заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами, застосовуються положення статті 1247 цього Кодексу.</p> <p>9. Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними у частинах першій – шостій цієї статті, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами.</p>	<p>може бути посвідчений начальником такої установи.</p> <p>6. Заповіт особи, яку тримають у слідчому ізоляторі, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.</p> <p>7. Заповіти осіб, зазначених у частинах першій – шостій цієї статті, посвідчують при свідках.</p> <p>8. До заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами, застосовуються приписи статті 1743 цього Кодексу.</p> <p>9. Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними у частинах першій – шостій цієї статті, прирівнюють до заповітів, посвідчених нотаріусами.</p>
--	---

Аналізуючи вищевказані відомості вбачається, що норми Книги сьомої Кодексу права приватного залишилися огульно такими ж, як і Книги шостої в попередньому Цивільному кодексі 2003 року, за винятком окремих редагувань.

З точки зору теми дослідження слід виокремити норми Закону України № 775-IX від 14.07.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин» [4]. Вказаним актом суттєво звужено коло посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, оскільки у частині п'ятій статті 1 Нотаріального Закону слова «у населених пунктах, де немає нотаріусів» замінено словами «у сільських населених пунктах».

Тобто, норми статті 1251 Цивільного кодексу України 2003 року та статті 1747 Кодексу права приватного не корелюються з нормами статті 1 Закону України «Про нотаріат», у редакції Закону України № 775-IX від 14.07.2020 р.

Наголошуємо, що ні Цивільний кодекс України 2003 року, ні Кодекс права приватного не вказують, на право посвідчення заповітів консульськими установами України. Хоча нотаріальні повноваження вказаних органів, в тому числі щодо посвідчення заповітів регулюються статтею 38 Закону України «Про нотаріат» [1].

Порядок вчинення нотаріальних дій консульськими установами регулюється Законом України «Про нотаріат», нормами Цивільного кодексу України, Консульським статутом України, в тому числі

міжнародними договорами та конвенціями. Так, Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. визначає чотири консульські класи: генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент. Кожний із зазначених класів наділений правом здійснювати нотаріальні дії [5, с. 90].

Вчинення нотаріальних дій службовими особами консульських установ та дипломатичних представництв за кордоном є одним із важливих способів захисту прав та законних інтересів українських громадян, зокрема, вимушених переселенців у зв'язку з війною в Україні, а також військовослужбовців, які перебувають на лікуванні чи на навчанні за кордоном [6, с. 50].

Порядок посвідчення консулами заповітів регулюється пунктом 3.8 «Посвідчення заповітів» Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України [7].

Таким чином, пропонуємо доповнити статтю 1747 Кодексу права приватного частиною другою: «Посвідчення заповітів за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України».

Також пропонуємо у статті 1747 Кодексу права приватного вказати, що право на посвідчення заповітів мають посадові вказати особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів.

Література:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
2. Долинська М. С. Консульські установи як учасники українського нотаріального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2019. Випуск 22. С. 41–45.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин: Закон України від 14.07.2020 р. № 775-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-20#Text>
5. Кузьменко Оксана, Чорна Вікторія, Лютіков Павло. Особливості нормативно-правового регулювання нотаріальної діяльності консульських установ. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1 (33). С. 88–94.
6. Долинська М. С. Деякі аспекти захисту цивільних прав громадян у нотаріальному порядку консульськими установами України.

Проблеми забезпечення прав і свобод людини : зб. матеріалів X Міжнар. наук.- практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2023 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 48–50.

7. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Затв. спільним наказом Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04>.

ООНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ПОНЯТЬ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Дубіна Є. Е.

*здобувачка загальної середньої освіти 10 класу
Запорізького академічного ліцею № 31 Запорізької міської ради
м. Запоріжжя, Україна*

Рекодифікація цивільного законодавства України є одним із ключових етапів реформування правової системи держави в умовах євроінтеграції. Запропонований проєкт оновленого Цивільного кодексу України (Кодексу приватного права) спрямований на модернізацію приватноправових інститутів, усунення внутрішніх суперечностей та забезпечення узгодженості правозастосування. Особливої уваги в цьому процесі потребує уніфікація понятійного апарату, що є фундаментом для ефективного праворозуміння та стабільної судової практики.

У контексті сучасних трансформацій правової системи України рекодифікація розглядається не лише як технічне оновлення нормативного масиву, а як глибинне переосмислення концептуальних засад приватного права. Як підкреслює М. І. Козюбра, право як соціальний регулятор повинно забезпечувати передбачуваність і стабільність суспільних відносин, що досягається, зокрема, через чіткість і однозначність правових норм [2, с. 45]. Саме тому уніфікація правових понять виступає необхідною передумовою підвищення ефективності правового регулювання.

Чинний Цивільний кодекс України 2003 року, незважаючи на свою системність, містить низку колізій та неоднозначностей у термінології, що ускладнює його застосування. Зокрема, існують розбіжності у трактуванні таких базових категорій, як «зобов'язання», «правочин»,

«право власності», «майнові права» тощо. У науковій літературі неодноразово підкреслювалося, що відсутність єдиного підходу до визначення цих понять призводить до різного їх тлумачення судами, що, у свою чергу, негативно впливає на принцип правової визначеності [2, с. 112].

Наприклад, категорія «правочин» у національному праві традиційно розглядається як дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Водночас у європейській правовій традиції більш поширеним є поняття «договір» або «юридичний акт», що має ширше або, навпаки, більш спеціалізоване значення залежно від контексту. Така термінологічна неоднорідність ускладнює процес гармонізації законодавства та потребує системного підходу до її вирішення.

Окремою проблемою є співвідношення понять «майно» та «майнові права», які в українському законодавстві іноді використовуються як взаємозамінні, хоча за своєю юридичною природою вони мають різний зміст. Це створює труднощі у сфері речових прав, зокрема при визначенні об'єктів цивільних правовідносин, що підтверджується і судовою практикою.

Однією з ключових проблем є розмежування приватного і публічного права. У сучасних умовах спостерігається тенденція до «публіцизації» приватного права, що проявляється у посиленні державного регулювання приватноправових відносин. У зв'язку з цим виникає необхідність чіткого визначення меж автономії волі сторін та втручання держави. Як зазначає О.В. Дзера, приватне право повинно зберігати свою диспозитивну природу, водночас забезпечуючи баланс інтересів учасників цивільного обороту [3, с. 56].

Проблема публіцизації особливо актуалізується у сферах захисту прав споживачів, корпоративних відносин, а також у регулюванні фінансових ринків. У цих сферах держава активно втручається у приватноправові відносини з метою забезпечення справедливості та запобігання зловживанням. Водночас надмірне втручання може обмежувати свободу договору, яка є базовим принципом цивільного права.

Проект оновленого Цивільного кодексу України передбачає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема з Принципами європейського договірного права (PECL) та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). Це вимагає адаптації термінології та правових конструкцій до загальноєвропейських підходів. Водночас така адаптація повинна враховувати національні правові традиції, щоб уникнути механічного запозичення норм без належного їх осмислення [4, с. 89].

Як зазначають Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova, євроінтеграційні процеси зумовлюють необхідність формування в Україні сучасної моделі приватного права, яка б відповідала загальноєвропейським стандартам, але водночас зберігала власну ідентичність [6, с. 74]. Це означає, що рекодифікація повинна мати не лише рецепційний, але й творчий характер.

Суттєвим аспектом є також проблема правозастосування в умовах оновлення законодавства. Навіть за наявності досконалих норм їх ефективність залежить від якості судової практики. Верховний Суд відіграє ключову роль у формуванні єдиної правозастосовної практики, проте різночитання норм часто зумовлюють необхідність додаткових роз'яснень та узагальнень. Як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, стабільність судової практики є не менш важливою, ніж якість самого законодавства [5, с. 134].

Важливим є також питання правової культури суб'єктів правозастосування. Недостатній рівень підготовки правників або відсутність усталеної практики тлумачення нових норм може призводити до їх неправильного застосування. У цьому контексті особливого значення набуває роль правничої освіти та наукових досліджень.

Окремої уваги заслуговує питання цифровізації цивільних правовідносин. Сучасні виклики, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, потребують переосмислення традиційних правових інститутів. Наприклад, електронні правочини, цифрові активи та смарт-контракти вимагають чіткого нормативного закріплення. Відсутність єдиної термінології у цій сфері створює додаткові труднощі для правозастосування та може призводити до правової невизначеності [6, с. 201].

Крім того, розвиток цифрової економіки ставить питання про необхідність закріплення нових об'єктів цивільних прав, таких як віртуальні активи та дані. Це вимагає не лише внесення змін до законодавства, але й формування нових підходів до праворозуміння, що відповідають сучасним реаліям.

Таким чином, оновлення Цивільного кодексу України є складним і багатограним процесом, що потребує комплексного підходу. Уніфікація понятійного апарату виступає ключовою умовою забезпечення ефективного праворозуміння та правозастосування. Водночас важливо забезпечити баланс між гармонізацією з європейськими стандартами та збереженням національних правових традицій. Вирішення зазначених проблем сприятиме підвищенню якості цивільного законодавства, зміцненню принципу правової визначеності та формуванню стабільної судової практики. Лише за таких умов можна досягти створення сучасного, ефективного та стабільного приватноправового регулювання в Україні.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV.
2. Козюбра М. І. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
3. Дзера О. В. Цивільне право України : підручник : у 2 т. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 76 с.
4. Principles of European Contract Law / Commission on European Contract Law. Hague : Kluwer Law International, 2002. 561 p.
5. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право України: проблеми теорії та практики. Харків : Право, 2012. 304 с.
6. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне право України в умовах євроінтеграції. Одеса : Фенікс, 2018. 432 с.

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЩО ДІЮТЬ ВІД ІМЕНІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ, У РАЗІ СПІЛЬНОГО ЗАВДАННЯ ЇЇ ЗБИТКІВ

Жорнокуй В. Г.

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Цивілістична доктрина, розробляючи теорії юридичної особи, традиційно зосереджується на з'ясуванні питання про те, чия саме воля та чия поведінка мають визнаватися волею і поведінкою юридичної особи. Незважаючи на концептуальні відмінності між існуючими теоріями, більшість із них (за окремими винятками) мають спільний висновок – правосуб'єктність юридичної особи реалізується через діяльність її органів, які, здійснюючи управлінські, виконавчі та представницькі функції, виступають носіями її волі та засобом реалізації її цивільної правосуб'єктності.

Світова практика здійснення підприємницької діяльності засвідчує усталений підхід, за яким керівник (директор) товариства та члени наглядової ради не можуть користуватися будь-яким імунітетом від юридичної відповідальності та не підлягають звільненню від обов'язку відповідати перед товариством, його учасниками чи кредиторами у разі недобросовісного або нерозумного виконання покладених на них обов'язків. Таке базове положення закріплене й у законодавстві України.

Недобросовісність дій (бездіяльності) особи, що здійснює функції органу підприємницького товариства, вважається доведеною, безпосередньо якщо вона: 1) вчинила правочин без схвалення відповідних органів товариства, коли цього вимагає закон або статут; 2) діяла при існуванні конфлікту між її особистими інтересами (інтересами її афілійованих осіб) та інтересами товариства, в тому числі при існуванні фактичної її заінтересованості у вчиненні товариством правочину, за винятком випадків, коли інформація про конфлікт інтересів була наперед розкритою і її дії були схвалені у встановленому законодавством порядку; 3) приховувала інформацію про вчинений правочин від учасників товариства (безпосередньо якщо відомості про цей правочин із порушенням закону, статуту або внутрішніх документів товариства не були включені у звітність такої юридичної особи) або надавала учасникам товариства недостовірну інформацію щодо такого

правочину; 4) знала або мала знати про те, що її дії (бездіяльність) на момент їх учинення не відповідали інтересам товариства (наприклад, вчинила правочин (голосувала за його схвалення) на завідомо невідгідних для товариства умовах або з особою, яка свідомо нездатна виконати зобов'язання («фірмою-одноденкою» тощо)); 5) після припинення своїх повноважень притримує та ухиляється від передачі товариству документів, що стосуються обставин, які обумовили несприятливі наслідки для товариства.

Нерозумність дій (бездіяльності) особи, що здійснює функції органу підприємницького товариства, вважається доведеною у разі встановлення хоча б однієї з таких обставин, якщо: 1) така особа вчинила правочин без дотримання внутрішніх корпоративних процедур, що зазвичай застосовуються або є обов'язковими в межах конкретної юридичної особи для укладення правочинів аналогічного характеру (без погодження з юридичною службою, бухгалтерією чи іншими структурними підрозділами, на які покладено відповідні контрольні або дорадчі функції); 2) управлінське рішення було прийнято без урахування інформації, яка була відома такій особі та мала істотне значення для належної оцінки правових, економічних або інших наслідків відповідного рішення; 3) до прийняття рішення особа не вчинила дій, спрямованих на отримання необхідної та достатньої інформації, що за звичайних умов ділового обороту та за аналогічних обставин вважаються стандартними та очікуваними з позиції добросовісної управлінської практики, зокрема у випадках, коли встановлено, що за наявних обставин розумний та обачний керівник утримався б від прийняття відповідного рішення до моменту отримання додаткових відомостей.

Відповідальність особи, що здійснює функції органу товариства, настає незалежно від факту схвалення її дій іншими його органами, оскільки обов'язок діяти добросовісно, розумно та в інтересах товариства має персоніфікований і самостійний характер. У разі встановлення недобросовісності або нерозумності дій (бездіяльності) до солідарної відповідальності поряд з особою, що здійснює функції органу товариства, можуть бути притягнуті й інші особи, які схвалювали відповідні рішення або надавали обов'язкові до виконання вказівки щодо їх учинення, зокрема учасники (акціонери, члени) підприємницького товариства. Проте на сьогодні немає відповіді на питання про можливість звільнення членів виконавчого органу у разі, якщо вони отримали від наглядової ради підприємницького товариства дозвіл на вчинення збиткового правочину. Це породжує пласт нових питань, оскільки члени виконавчого органу притягуються до відповідальності, а члени наглядової ради, як правило, її уникають (хоча всі вони брали участь в укладенні збиткового правочину).

Зауважимо, що особи, які несуть відповідальність у наведеній ситуації, є членами різних органів підприємницького товариства, кожен з яких наділений самостійними повноваженнями, відмінними за своїм змістом і обсягом від повноважень інших органів. При цьому навіть у разі прийняття одного й того самого рішення, наслідком якого є заподіяння збитків підприємницькому товариству, кожен член відповідного органу діє в межах наданих йому законом та установчими документами повноважень. З огляду на це, вплив різних органів на процес ухвалення відповідного рішення є неоднаковим. Так, члени наглядової ради, на відміну від виконавчого органу товариства, зазвичай мають обмежений доступ до поточної та повної інформації про підприємницьку діяльність товариства, що об'єктивно впливає на обґрунтованість та зміст управлінських рішень, які ними приймаються. Отже, й покладення солідарної відповідальності на членів різних органів підприємницького товариства без урахування обсягу їхніх повноважень, характеру участі в прийнятті відповідного рішення та реального впливу на його наслідки не відповідає засадам справедливості, індивідуалізації юридичної відповідальності та принципам корпоративного управління.

З урахуванням положень ч. 4 ст. 92 ЦК України, ч. 1 ст. 90 Закону України «Про АТ», ч. 4 ст. 40 Закону України «Про ТОВ» відповідальність осіб, що здійснюють функції органів підприємницького товариства, за заподіяння збитків товариству має солідарний характер. Підставою такої відповідальності є спільно вчинене вказаними особами правопорушення у відносинах корпоративного управління, а умовами – протиправність, наявність шкоди (збитків), причинно-наслідковий зв'язок, вина порушника.

У ЦК України відсутнє спеціальне нормативне положення, яке б прямо передбачало можливість притягнення до цивільно-правової відповідальності осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, у випадках, коли їхні дії вчинялися на підставі рішень інших органів такого товариства. Незважаючи на вимоги ч. 4 ст. 92 цього Кодексу про солідарну відповідальність членів органу юридичної особи та інших осіб, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи¹, порушують свої обов'язки щодо представництва, не виключена ситуація, коли, наприклад, директор, який виконує рішення загальних зборів або наглядової ради, уклавши не вигідний для юридичної особи правочин, буде посилатися

¹ На усталеність такого підходу вказує й перспективне законодавство, зокрема, аналогічні положення містить й ч. 4 ст. 102 «Цивільна дієздатність юридичної особи» проекту Цивільного кодексу (Кодекс права приватного).

на відсутність своєї вини, оскільки підкорився рішенням вищого органу. У зв'язку із цим у ЦК України необхідно закріпити норму, що відповідальність осіб, які здійснюють функції органів підприємницьких товариств, має самостійний характер і не залежить від того, чи були їх дії засновані на рішенні інших органів товариства (загальних зборів, наглядової ради тощо).

Отже, сам по собі факт схвалення дій директора, які спричинили негативні майнові наслідки для товариства, у тому числі укладення такої правочину, рішенням колегіальних органів юридичної особи та/або її учасників, а також вчинення таких дій на виконання їхніх вказівок, не може розглядатися як самостійна підстава для відмови у задоволенні вимоги про відшкодування завданих збитків. Це зумовлено тим, що директор наділений власним, самостійним обов'язком діяти в її інтересах добросовісно та розумно, який має імперативний характер і закріплений у ч. 3 ст. 92 ЦК України. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 90 Закону України «Про АТ», ч.ч. 2, 4 ст. 40 Закону України «Про ТОВ», разом з директором солідарну відповідальність за завдані цим правочином збитки несуть члени вказаних колегіальних органів.

Виходячи з того, що члени різних органів мають різні повноваження щодо прийняття рішень у товаристві, вони мають нести різну відповідальність. У зв'язку із цим пропонуємо ст. 92 ЦК України доповнити частиною 5 (ч. 4 ст. 102 проекту Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) абзацом 2), виклавши її в такій редакції: *«У разі спільного завдання збитків юридичній особі члени її органу та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи і входять до складу одного органу юридичної особи, зобов'язані відшкодувати збитки солідарно. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи і входять до складу різних органів юридичної особи, підстави і розмір відповідальності має встановлюватися для осіб, які входять до складу одного органу, за правилами про солідарну відповідальність, для осіб, що входять до складу різних органів, – за правилами про часткову відповідальність».*

СТОРОНИ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ (ПОГЛЯД НА СТАТТЮ 130 ПРОЕКТУ ЦК УКРАЇНИ)

Жорнокуй Ю. М.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Оновлення цивільного законодавства зумовлює потребу у нормативному забезпеченні «нових» приватних відносин або перегляд існуючих суспільних та економічних відносин, що, у тому числі, диктується обговоренням проекту Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) (далі – проект ЦК України)¹, оприлюднення якого не може залишити байдужим жодного цивіліста та спонукає на висловлення власного бачення щодо окремих його положень. Одним з таких питань є приписи ст. 130 вказаного Проекту щодо корпоративного договору як регулятора здійснення корпоративних прав учасниками підприємницьких товариств.

На сьогодні зроблені перші більш-менш чіткі спроби вирішити питання правової природи, предмету, кола прав та обов'язків, відповідальності тощо за таким договором, що відповідали б основам континентальної правової традиції та не дозволяли «змішувати» корпоративні та договірні правові зв'язки. Водночас низка проблемних аспектів й досі залишалися невирішеними, а аналіз положень ст. 130 згаданого Проекту ставить більше питань, ніж дає відповідей на ті з них, які законодавець намагався вирішити на рівні спеціального законодавства (Закони України «Про АТ» та «Про ТОВ»). І одним з таких дискусійних питань є питання визначення сторін корпоративного договору.

За ч. 2 ст. 130 проекту ЦК України *«стороною корпоративного договору може бути особа, яка не є учасником підприємницького товариства. Стороною корпоративного договору може бути підприємницьке товариство»* (виділено мною. – Ю. Ж.). Водночас чинне законодавство (ч. 1 ст. 29 Закону України «Про АТ» та ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ТОВ») сторонами корпоративного договору визначає учасників (акціонерів) товариства. Проте вказані положення спеціального законодавства вносять певний сумбур, наділяючи «саме

¹ У цих тезах аналізуються положення проекту Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) (проект № 14394 від 22.01.2026. URL: [blob:http://itd.rada.gov.ua/2c31c596-4c1e-4570-ac2d-bbfc4ed7fd30](http://itd.rada.gov.ua/2c31c596-4c1e-4570-ac2d-bbfc4ed7fd30)).

товариство» та «третіх осіб» статусом додаткових сторін такого договору².

Європейське континентальне право зазвичай не визнає третіх осіб, які не є учасниками (акціонерами) товариства, стороною корпоративного договору. Оскільки лише останні мають визначати мету діяльності товариства та його долю; лише вони мають право брати участь у формуванні волі товариства. Треті особи, отримавши контроль над голосами учасників (акціонерів), можуть мати можливість впливати на рішення товариства через вплив на таких учасників (акціонерів). Водночас ризик та наслідки за такими рішеннями беруть на себе учасники (акціонери) товариства, а не треті особи. Негативне ставлення до визнання третіх осіб стороною корпоративного договору також пов'язано з тим, що вони не є носієм традиційного корпоративного обов'язку діяти розумно та добросовісно в інтересах товариства в цілому³.

Осторонь не залишилися й науковці в Україні, визнаючи сторонами корпоративного договору лише учасників (акціонерів) [1, с. 236, 315; 2, с. 37]; учасників (акціонерів) і товариство; учасників (акціонерів), товариство та третіх осіб (наприклад, потенційних інвесторів) [3, с. 146; 4, с. 186, 188].

Оскільки корпоративний договір має відповідну назву, то, перше, що викликає певні асоціації – це визнання його сторонами учасників (акціонерів) та товариство (корпорацію). Це дало можливість окремим іноземним фахівцям визнавати його стороною й саме товариство [5, с. 68–70; 6, с. 58–59]. Проте, іншою, більш поширеною у світовій практиці, назвою такого договору є договір про здійснення прав, належних учасникам товариства (корпорації), з якої чітко прослідковується хто має бути його сторонами. Вважаємо, що товариство не може бути стороною корпоративного договору, оскільки воно не має статусу учасника (акціонера) і не може бути учасником (акціонером) самого себе. У разі ж якщо, наприклад, товариство набуло акції власної емісії, то вони стають «безголосими» до моменту їх відчуження вже існуючим акціонерам або третім особам. Визнання ж

² Як зазначає Л. М. Дорошенко «незрозумілим з точки зору юридичної техніки залишається питання, чому законодавець використовує слово «додатковими», бо складається враження про другорядність, вторинність, побіжність, певну «неповноцінність» таких сторін договору, що не відповідає об'єктивній дійсності» [1, с. 242].

³ Наприклад, у Німеччині стороною такого договору не може бути саме товариство в силу прямої заборони зобов'язувати сторону корпоративного договору голосувати за вказівкою органу управління товариства (абз. 2 § 136 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства»).

товариства стороною такого договору зумовило б певну путанину – його менеджмент, підзвітний учасникам (акціонерам), мав би отримувати від останніх дозвіл (право) на включення (невключення) тієї чи іншої умови у договори, що укладаються товариством.

Приклад затребуваності на практиці того, щоб у корпоративному договорі брали участь інші особи, які не є учасниками (акціонерами) товариства, – це ті ситуації, коли товариство залучає істотні кредитні ресурси, які порівнюються з вартістю його бізнесу: у кредитора (як правило, комерційного банку) є мета – забезпечити свої інтереси шляхом отримання права вето під час прийняття учасниками (акціонерами) товариства низки рішень, що можуть вплинути на долю товариства (наприклад, право блокувати рішення про вчинення одного або декількох правочинів, спрямованих на відчуження всіх чи основної частини активів товариства). Основним посилення прихильників визнання за третіми особами статусу сторони корпоративного договору є те, що такі особи можуть укласти договір з учасниками (акціонерами), за яким останні з метою забезпечення охоронюваного законом інтересу третіх осіб зобов'язуються здійснювати свої корпоративні права у визначений спосіб (утримуватися від їх здійснення), у тому числі голосувати певним чином на загальних зборах учасників товариства, здійснювати інші дії з управління товариством, тощо.

Не є корпоративними договори третіх осіб з учасниками (акціонерами), за якими останні зобов'язуються здійснювати свої корпоративні права з часток (акцій), відповідно до вказівок третіх осіб, оскільки різними є предмет та мета таких договорів. Так, договори між учасниками (акціонерами) та третіми особами, на відміну від корпоративних договорів, не координують дії самих учасників щодо спільного здійснення корпоративного контролю, напрацювання загальної стратегії розвитку товариства, здійснення прав власності на акції, тобто забезпечують фінансові інтереси зовнішніх кредиторів, а не товариства в цілому. Отже, потенційні інвестори не можуть бути стороною корпоративного договору, оскільки досліджувана останній передбачає унормування у товаристві внутрішніх корпоративних правовідносин. Відповідно особи, які виявили бажання стати учасниками (акціонерами) товариства, ще не набули такий статус, бо законодавство його набуття пов'язує з певним юридичним фактом – внесенням запису в облікову систему часток (реєстр акціонерів). Тобто, помилкою буде твердження про можливість укладення корпоративного договору особою, яка не є суб'єктом корпоративних правовідносин. Тому сторонами такого договору, на нашу думку, варто визнавати виключно учасників (акціонерів) товариства.

Загалом у товаристві учасники (акціонери) не знаходяться між собою у правовідносинах, але такі правові зв'язки можуть між ними виникнути, якщо вони укладуть корпоративний договір, у якому такі учасники мають можливість деталізувати порядок здійснення (утримання від здійснення) належних їм прав щодо товариства, взяти на себе додаткові обов'язки, визначити власну відповідальність, але як сторони у зобов'язанні, що забезпечує організацію взаємодії як між ними, так й з товариством. У цьому випадку в товаристві буде існувати два види правовідносин – корпоративні (між товариством і кожним з учасників (акціонерів)) та зобов'язальні (між учасниками (акціонерами), які уклали між собою договір). Суб'єктами останніх є не всі учасники (акціонери), а лише ті, хто уклав цей договір.

Вважаємо, що корпоративний договір є договором, що укладається винятково на користь його сторін (учасників (акціонерів)). Лише сторони такого договору можуть вимагати від зобов'язаної сторони виконання за ним. Можна вважати такий договір внутрішнім документом його сторін, який буде складно використовувати у спорах з третіми особами, оскільки він є обов'язковим лише для осіб, які його уклали. На практиці учасник (акціонер), який за договором одержав можливість контролювати голосування (наприклад, у формі вимоги обов'язкових для виконання вказівок про варіант голосування), не набуває право голосу за чужими частками (акціями). Для здійснення отриманого права контролю йому необхідно виконати додаткові правові дії (наприклад, видати доручення на участь у загальних зборах і голосуванні на них). Корпоративний договір не може бути використаним для підтвердження повноважень на голосування, оскільки він є обов'язковим лише для його сторін, а не для третіх осіб. Також, складно уявити ситуацію, коли такий договір укладався б на користь третьої особи, що не є його стороною, але, яка має право вимагати виконання за ним.

Література:

1. Дорошенко Л. М. Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 542 с.
2. Сигидин М. М. Корпоративний договір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 236 с.
3. Вінник О. М. Корпоративно-управлінські технології, що ґрунтуються на акціонерних угодах : постановлення питання та визначення кола проблем. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2010. № 1. С. 134–150.
4. Спасибо-Фатєєва І. В. Акціонерні угоди. *Право України*. 2009. № 12. С. 182–190.

5. Reece Thomas K., Ryan C. L. The Law and Practice of Shareholders' Agreements. London: LexisNexis. Butterworths Law. 2014. 539 p.

6. Stedman G., Jones J. Shareholder's Agreements. 2 Rev Ed edition. Sweet & Maxwell Ltd, 1998. 597 p.

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Заїка Ю. О.

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу приватного права і процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

У зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану відповідно до Законів України «Про правовий режим воєнного стану» [2], «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [1], військовому командуванню за погодженням з відповідною державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, а у місцевостях, де ведуться бойові дії, і без погодження із зазначеними органами надано право примусово відчужувати або вилучати майно як у юридичних, так і у фізичних осіб, а також у територіальних громад.

Примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за загальним правилом здійснюється з повним відшкодуванням його вартості (виплатою компенсації). Компенсація повинна бути попередньою або, за неможливості попередньої компенсації, наступною.

Виплата компенсації при примусовому відчуженні об'єктів приватної власності певною мірою сприяє забезпеченню оптимального балансу приватних і публічних інтересів. У рішенні у справі «Скордіно проти Італії (№ 1)» Європейський суд з прав людини зазначив, що вилучення майна без відшкодування його ринкової ціни зазвичай є непропорційним втручанням у право власності. Порушенням «справедливого балансу» також вважається несвоєчасна виплата компенсації або відсутність її належної індексації [4].

Проте законодавець не визначає правову долю договорів, об'єктом яких виступає нерухоме майно, яке відповідно до законодавства примусово відчужили.

Правовий статус нерухомості (будинку або квартири) суттєво ускладнюється, якщо об'єкт перебуває в заставі або виступає предметом договору ренти, довічного утримання чи спадкового договору. Попри спільну мету – відчуження майна в обмін на певні блага – зазначені правочини мають різну юридичну природу, що зумовлює специфіку їхніх правових наслідків.

Особливе місце в системі цивільно-правових зобов'язань посідає договір довічного утримання (догляду). Згідно з його умовами, набувач стає власником майна відповідно до ст. 334 ЦК, водночас беручи на себе широке коло обов'язків майнового та немайнового характеру. Ключовим серед них є обов'язок щодо повного забезпечення та утримання відчужувача.

У разі примусового вилучення такого майна (зазвичай квартири чи будинку) набувач втрачає інтерес до договору, оскільки він зобов'язаний на безоплатній основі утримувати відчужувача та надавати йому різноманітні послуги. Звісно, набувачу як власнику буде виплачена компенсація. Проте якщо за умовами договору він мав забезпечити відчужувача житлом саме в тому будинку (квартирі), що був переданий за договором довічного утримання (догляду), то виконання такого обов'язку стає неможливим, а мета укладення договору – практично недосяжною.

Ще більше прогалин у правовому регулюванні виникає тоді, коли примусово відчужується нерухомість, що є об'єктом спадкового договору.

Згідно зі статтею 1305 ЦК України, існує чотири варіанти виконання спадкового договору. Щоб отримати майно у власність, набувач має виконати розпорядження відчужувача, які можуть бути:

1. Майновими або немайновими;
2. Виконаними ще за життя відчужувача або вже після його смерті.

Відповідно до ч. 1 ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умови та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться [3].

У контексті спадкового договору це означає, що набувач, який добросовісно та в повному обсязі виконав свої обов'язки (майнові чи немайнові) ще за життя відчужувача, має право на отримання майна в майбутньому. Гарантією задоволення його інтересів виступає встановлена нотаріусом заборона відчуження об'єкта договору. Проте

оскільки майно в натурі не збереглося, а правовий режим виплаченої відчужувачу компенсації невизначений, відсутні і гарантії задоволення зустрічних вимог набувача.

На наш погляд, цю прогалину в законодавстві доцільно усувати за аналогією закону шляхом застосування положень ч. 2 ст. 604 ЦК України. Зокрема, законодавцю доцільно передбачити припинення такого роду зобов'язання новацією проте не за домовленістю сторін, а в силу імперативного припису закону.

Література:

1. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17 трав. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 7-ме вид., переробл. і допов. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. Т. 2. 1424 с.

4. Case of Scordino v. Italy (No. 1) (*Application no. 36813/97*) 29 March 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-72925%22%5D%7D>

КОНСТРУКЦІЯ «ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ТОВАРИСТВО» У ПЕРІОД ЗАКОНОДАВЧИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Зеліско А. В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права*

Навчально-наукового юридичного інституту

*Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

Вітчизняне законодавство відзначається перенасиченістю спеціальними нормативно-правовими актами, в тому числі підзаконними нормативно-правовими актами. Відтак, процеси трансформації приватного права суттєво ускладнюються зазначеним фактором, позаяк потребують системного моніторингу та «чистки» усього чинного законодавства у комплексі.

Як зазначає Н.С. Кузнецова, сьогодні беззаперечним є висновок, що сучасне українське цивільне право твердо іде курсом європеїзації, і цей процес розпочався ще в період підготовки проекту чинного Цивільного кодексу України, а на етапі рекодифікації він отримав додаткові імпульси, що знайшло широке відображення в Концепції оновлення ЦК України [1, с. 25]. Станом на сьогодні означене віднайшло своє підтвердження також у підготовленому проекті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [2].

Проте очевидно, що зміни лише на рівні кодифікаційному не забезпечать ефективного регулювання суспільних відносин відповідно до європейських усталених підходів. Також, потрібно враховувати те, що масштабні глобальні процеси, запущені в дію рекодифікацією, однозначно супроводжуватимуться періодом виникнення та унормування у законодавстві понять, термінів, конструкцій, які будуть даниною перехідного періоду у цих трансформаціях та вимагатимуть процесу вивірки на послідовність правозастосування та єдності концептуальних підходів механізмів правового регулювання суспільних відносин. Можемо констатувати, що якраз задекларований у січневому Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» 2025-го року перехідний період у три роки буде максимально відображати таку тенденцію у правотворчості та доктрині.

Зазначений вище нормативний акт, безумовно, має стратегічне значення для забезпечення задекларованих трансформацій у законодавстві України, зокрема, однією із пріоритетних його функцій є зміна системи підприємств на систему юридичних осіб. І, в першу чергу, такі зміни охоплюють державні підприємства (державне комерційне підприємство, державне некомерційне підприємство, казенне підприємство). Безумовно, що саме цими формами змінюваних підприємств законодавець не обмежується, однак у даному випадку зосередимо свою увагу саме на них.

Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» у ч. 1 ст. 13 заборонив можливість створення юридичних осіб у зазначених організаційно-правових формах державного підприємства. У ч. 2 ст. 14 визначено, що уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності або уповноважений орган місцевого самоврядування самостійно обирає організаційно-правову форму юридичної особи – правонаступника такого підприємства [3]. А системний аналіз зазначеної ст. 14 Закону дозволяє стверджувати, що законодавець орієнтує, у першу чергу, на

акціонерне товариство та товариство з обмеженою відповідальністю (стосовно тих підприємств, які були комерційними за своєю формою). Окрім того, у ч. 3 ст. 14, зазначаючи можливі форми, у які може перетворитися державне комерційне підприємство чи казенне підприємство вказується «або в державне некомерційне товариство» [3]. Як бачимо, процеси законодавчих змін детермінували появу у нормативному просторі конструкції «некомерційного товариства», що, безумовно, одразу спричиняє виникнення питань щодо його місця в системі юридичних осіб, адже ЦК України у класифікації юридичних осіб приватного права використовує, по-перше, термін «непідприємницьке товариство», що відмінний за змістом від некомерційного, по-друге, ЦК України застосовує конструкцію «непідприємницьке товариство» як проміжний класифікаційний ланцюжок у системі юридичних осіб приватного права. Такого роду конструкції у І.М. Кучеренко іменувала «системоутворюючими» поняттями. При цьому ученою було підкреслено, що юридичної особи, створеної просто у формі товариства, не існує, оскільки вони, в свою чергу, поділяються на підприємницькі і непідприємницькі. Таким чином, виникає ситуація, коли одна організаційно-правова форма є об'єднуючою для інших організаційно-правових форм [4, с. 23].

Використання у нормах законодавства подібних конструкцій не вичерпується означеним вище. Так як ч. 3 ст. 3 неодноразово згаданого Закону у плані регулювання державних унітарних підприємств відсилає до Закону України «Про управління об'єктами державної власності», у ст. 9⁻⁷ якого установлюються особливості діяльності державних некомерційних товариств. Зокрема, у зазначеній нормі вказується, що «для забезпечення досягнення соціальних та інших результатів у сфері охорони здоров'я, соціальній та/або гуманітарній сферах суб'єкти управління об'єктами державної власності можуть створювати державні некомерційні товариства, які діють на підставі статуту без мети одержання прибутку. Державне некомерційне товариство є непідприємницьким товариством, єдиним учасником якого є держава. Орган державної влади, до сфери управління якого належить державне некомерційне товариство, не несе відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених цим Законом...» [5]. Оскільки ЦК України не встановлює вичерпного переліку форм непідприємницьких товариств, то очевидно ідеться про існування, де-факто, нової такої форми із спеціальним правовим статусом, установленим згаданим нормативним актом. Для позначення ж такої форми використовується конструкція товариства, яка є системоутворюючою і дана термінологічна схожість викликає дисонанс у розумінні природи такої конструкції. Адже згідно із ст. 9⁻⁷ Закону

України «Про управління об'єктами державної власності» формується висновок, що це саме конкретна організаційно-правова форма юридичної особи, яка використовується практикою. Водночас, з позиції концепції ЦК України тут використано саме «системоутворююче» поняття, яке виконує опцію проміжного ступеня класифікації юридичної осіб приватного права. Окрім того, термінологічна складова досліджуваної конструкції юридичної особи – «комерційне», повертає нас у площину невідповідностей терміну «комерційне» терміну «непідприємницьке», установлене ЦК України, а така невідповідність віддавна спостерігається у законодавстві в контексті співвідношення підходів ЦК України і спеціальних нормативних актів. Нетотожність зазначених термінів констатувалася у науковій літературі. З цього приводу у доктрині є різні погляди: пріоритет терміну «комерційне» (І.В. Спасибо-Фатєєва) або ж терміну «підприємницьке» (В.М. Махінчук) [6, с. 68; , с. 56; 8, с. 235; 9, с. 23]. Не вдаючись у полеміку щодо вірності того чи іншого підходу, варто підкреслити, що існує потреба послідовного використання одного із них. Потреба формування оновленої конструкції для перетворюваних державних підприємств у сучасні правові форми беззаперечна, однак унормування її у законодавстві потребує термінологічної узгодженості та однозначності праворозуміння, позаяк саме такого роду проблеми є традиційно характерними для вітчизняних законодавчих реалій.

Звичайно, що перехідний період масштабних трансформацій у сфері «підприємства – юридичні особи» є складним і може детермінувати, так би мовити, «перехідні» конструкції, однак, виникає потреба уточнення змісту таких понять та системного їх використання у нормативній площині. Зокрема, ідеться про обрання однозначного підходу щодо застосування організаційно-правової форми товариства, установленої ЦК України для юридичних осіб приватного права та допустимості проектування її на сферу юридичних осіб публічного права.

Література:

1. Кузнецова Н. С. Сучасні тенденції розвитку приватного права як регулятора суспільних відносин. *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу* : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 9–27. С. 25.

2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/6869b4e7-d69c-4107-9092-fb5668d3d97e> (дата звернення 15.03.2026 р.)

3. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних

осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення 15.03.2026 р.).

4. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с. С. 23.

5. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V (з останніми змінами від від 03.12.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> (дата звернення 15.03.2026 р.)

6. Спасибо-Фатєєва І. В. Юридичні особи за цивільним кодексом України. *Приватне право*. №2. 2013. С. 62-70.

7. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2013. 320.

8. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. 445 с.

9. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 19–25.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАДАННЯ НЕПРАВДИВИХ ЗАПЕВНЕНЬ

Карнаух В. С.

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Відповідно до положень ст. 650¹ «Запевнення щодо договору» Цивільного кодексу України (далі – «ЦК України») «сторони договору можуть погодити перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору. Сторона, яка умисно або з необережності надала іншій стороні неправдиві запевнення про обставини, що мають значення для укладення, виконання або припинення договору, зобов'язана відшкодувати стороні, яка покладалася на такі

запевнення, збитки, завдані у зв'язку з неправдивістю таких запевнень, якщо інше не передбачено договором» [1].

У ч. 1-2 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» передбачено, що «договір, стороною якого є резидент Дія Сіті, чи договір щодо частки у статутному капіталі резидента Дія Сіті може передбачати перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами, щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору. Договором може бути передбачений обов'язок сторони, яка умисно або з необережності надала іншій стороні неправдиві запевнення про обставини, що мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору, сплатити стороні, яка покладалася на такі запевнення, компенсацію або неустойку незалежно від обов'язку відшкодувати збитки, завдані їй або передбаченим договором третім особам у зв'язку з неправдивістю таких запевнень» [2].

У цивілістиці питання про правову природу відповідальності за надання неправдивих запевнень не є достатньо дослідженим. На підставі аналізу ч. 1 ст. 650¹ ЦК України висловлено думку про «наявність окремих ознак деліктної природи конструкції запевнення про обставини, оскільки відповідальність особи, яка надала неправдиві відомості настає незалежно від форми вини». Водночас стверджується, що «диспозитивність норми ч. 2 ст. 650¹ ЦК України ... дозволяє застосовувати альтернативний спосіб захисту, зокрема, неустойка, відмова від договору та його розірвання, що нівелює висновок про деліктну природу запевнень про обставини» [3, с. 127]. Запропоновано також віднесення відповідальності за неправдиві запевнення та гарантії (representations and warranties) до системи недоговірних зобов'язань [4, с. 156]. Інший підхід передбачає розмежування правової природи договірної відповідальності за порушення договірного зобов'язання та відповідальності за порушення запевнень у договорі [5, с. 57]. У судовій практиці дане питання залишається нерозглянутим.

Перешкодами для кваліфікації відповідальності за надання неправдивих запевнень як деліктної відповідальності є наявність та ступінь індивідуалізації зв'язку між сторонами, яка відбувається до моменту завдання збитків, та характер протиправної поведінки особи, яка надала неправдиві запевнення.

Індивідуалізація виникає зі вступом сторін в переговори щодо укладення договору та формалізується через погодження сторонами переліку запевнень щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення договору, з метою укладення якого сторони розпочали переговори. Високий ступінь індивідуалізації зв'язку сторін, який не відповідає характеру зв'язку суб'єктів регулятивних

абсолютних правовідносин, розкривається через суб'єктивну ознаку, яка виникає до завдання збитків – покладання однієї сторони на запевнення, надані другою стороною.

Протиправна поведінка сторони, яка надала неправдиві запевнення, полягає насамперед у порушенні відносного немайнового права іншої сторони, яке засновується на засаді добросовісності зобов'язання (ч. 3 ст. 509 ЦК України). Як наслідок, потерпіла сторона втрачає можливість вимагати дотримання (гарантування достовірності) наданих запевнень від порушника після виявлення неправдивості запевнень.

Обґрунтування договірної природи відповідальності за надання неправдивих запевнень здійснюється на основі комплексного тлумачення статті 650¹ ЦК України й ч. 1-2 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», з якого слідує висновок про можливу наявність між сторонами договірної зобов'язання, у рамках якого відбувається надання запевнень. На користь такого тлумачення: 1) погодження сторонами договору переліку запевнень як законодавчо закріплена форма їх виникнення та існування (ч. 1 ст. 650¹ ЦК України); 2) можливість безпосереднього включення запевнень до змісту договору (ч. 1 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»); 3) можливість закріплення сторонами в договорі інших форм цивільно-правової відповідальності за надання неправдивих запевнень, крім відшкодування збитків (ч. 2 ст. 650¹ ЦК України та ч. 2 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»).

Визнання договірної природи відповідальності за надання неправдивих запевнень залишає нез'ясованим питання щодо можливості застосування ч. 2 ст. 650¹ ЦК України в разі надання неправдивих запевнень однією стороною переговорів другій стороні до укладення договору без погодження сторонами переліку запевнень та правової кваліфікації відповідного порушення.

Положення, аналогічні за змістом нормам статті 650¹ ЦК України, інкорпоровано до ч. 3-4 ст. 731 «Надання інформації під час переговорів та запевнення» § 2 «Переддоговірні відносини» Глави 54 «Виникнення зобов'язань» (Розділ I «Загальні приписи про зобов'язання» Книги п'ятої «Право зобов'язань») Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – «Проект ЦК України»). Цим положенням передують ч. 1-2 ст. 731 Проекту ЦК України: «Кожна сторона зобов'язана надавати іншій стороні достовірну та повну інформацію про обставини, що можуть вплинути на укладення, виконання або припинення договору. Надання неправдивих відомостей або замовчування суттєвих обставин тягне відповідальність за завдані реальні збитки» [6].

Розміщення правил про запевнення в структурній частині Проекту ЦК України, яка стосується регулювання переддоговірних відносин, у рамках статті, де передбачено взаємне зобов'язання сторін надавати достовірну та повну інформацію про обставини, що можуть вплинути на укладення, виконання або припинення договору, а також використання терміна «запевнення» в назві статті 731 Проекту ЦК України замість терміна «запевнення щодо договору», створюють передумови для осмислення складної природи відповідальності за надання неправдивих запевнень.

По-перше, отримує подальший розвиток аргументація проти кваліфікації такої відповідальності як деліктної, оскільки ступінь індивідуалізації зв'язку сторін посилюється через запровадження переддоговірного зобов'язання кожної сторони переговорів надавати достовірну та повну інформацію про обставини, що можуть вплинути на укладення, виконання або припинення договору. По-друге, для випадків надання неправдивих запевнень до моменту укладення договору без погодження сторонами переліку запевнень протиправність поведінки особи, яка надала неправдиві запевнення, полягає в порушенні вказаного переддоговірного зобов'язання, а не умови договору.

Подальшого дослідження потребують питання щодо співвідношення переддоговірної відповідальності (стаття 730 Проекту ЦК України) з відповідальністю, передбаченою статтею 731 Проекту ЦК України, а також щодо форм цивільно-правової відповідальності за надання неправдивих запевнень.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#n437> (дата звернення: 01.04.2026).

3. Федорко М. С. Щодо питання про правову природу інституту запевнень про обставини в цивільному праві України. Матеріали 78-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 22-24 листопада 2023 року. Одеса : Олді+, 2023. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90c865e4-2ed8-4e3c-a31f-c86e0479ef70/content> (дата звернення: 30.03.2026).

4. Пленок М. Д. До питання про оновлення системи деліктних зобов'язань. *На шляху до європейського приватного права* : збірник

матеріалів XI Міжнародного цивілістичного форуму. Київ : Київський регіональний центр НАПрН України 2021. С. 153-157.

5. Самбір Є. О. Запевнення щодо договору як новела цивільного законодавства. *Правова доктрина: ретроспектива, сьогодення, прогнози* : матеріали освітньо-наукового семінару (м. Хмельницький, 20 грудня 2024 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 55-60.

6. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 01.04.2026).

КОНЦЕПЦІЯ «СЛАБКОЇ СТОРОНИ» У ЦИФРОВИХ СПОЖИВЧИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Кізлова О. С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна*

Стрімка цифровізація суспільних відносин та розвиток електронної комерції зумовлюють трансформацію традиційних підходів до розуміння слабкої сторони у цивільному праві. У цифровому середовищі нерівність учасників правовідносин набуває нових форм, що виходять за межі класичного економічного критерію та проявляються через інформаційну асиметрію, складність договірних конструкцій, обмеженість можливостей сприйняття умов договору, а також використання технологічних і поведінкових механізмів впливу на волевиявлення споживача. Стандартизовані електронні договори, інтерфейсні способи погодження умов та використання алгоритмів, які здатні впливати на вибір споживача, створюють ситуацію, за якої формальна рівність сторін не забезпечує їх фактичної рівності, що обумовлює необхідність переосмислення змісту концепції «слабкої сторони» із врахуванням сучасних цифрових викликів.

Поняття «слабкої сторони» у цивільних правовідносинах традиційно формується крізь призму необхідності забезпечення фактичної рівності учасників приватноправових відносин, яка не завжди досягається через формально закріплений принцип юридичної рівності сторін. У класичній цивілістиці слабка сторона розглядається передусім через економічний критерій, відповідно до якого такою визнається

особа, що не має достатніх ресурсів, досвіду або ринкової влади для ведення переговорів на рівних умовах, у зв'язку з чим потребує спеціальних правових гарантій [1, с. 150]. У межах цього підходу слабкість сторони пов'язується також із відсутністю реальної можливості впливати на зміст договору, що знаходить своє нормативне закріплення, зокрема, у конструкції договору приєднання (ст. 634 ЦК України) [2].

Разом з тим розвиток договірних відносин, ускладнення їх структури та поява масових стандартизованих договорів зумовили розширення розуміння слабкої сторони за межі суто економічного підходу. У сучасній доктрині дедалі більшого значення набувають інформаційний та процедурний критерії, які відображають нерівність сторін у доступі до інформації та можливості формування умов договору. Інформаційний критерій проявляється у ситуаціях, коли одна сторона володіє значно більшим обсягом знань щодо змісту правовідносин, їх наслідків та ризиків, що унеможливує для іншої сторони повноцінне усвідомлення змісту прав та обов'язків [3]. Процедурний критерій, своєю чергою, характеризується обмеженням участі сторони у формуванні договірних умов, зокрема через використання формулярів і стандартних договорів, що передбачають лише приєднання до вже визначених положень.

Умови цифровізації договірних відносин істотно трансформують зміст концепції слабкої сторони, доповнюючи її новими вимірами, серед яких особливого значення набуває когнітивний критерій. Його сутність полягає у впливі поведінкових та технологічних факторів на здатність особи приймати раціональні рішення, що особливо проявляється у цифровому середовищі через складність інтерфейсів, обмеженість обсягу одночасного відображення інформації, інформаційне перевантаження та використання механізмів, спрямованих на модифікацію поведінки користувача. Таким чином, у сучасних умовах слабка сторона має розглядатися як комплексна категорія, що визначається сукупністю економічних, інформаційних, процедурних та когнітивних чинників, які впливають на можливість формування вільного та усвідомленого волевиявлення, особливо в межах цифрових споживчих правовідносин.

Така багатовимірність слабкості сторони у сучасних правовідносинах обумовлює необхідність більш детального аналізу не лише змісту договірних умов, але й процесу формування волевиявлення учасників. Особливої уваги потребує саме стадія укладення договору, в межах якої відбувається трансформація фактичної поведінки особи у юридично значущу згоду. За умов цифровізації ця стадія набуває нових рис, оскільки волевиявлення реалізується через стандартизовані

інтерфейсні рішення, що можуть як спрощувати, так і ускладнювати його усвідомлене формування.

Особливого значення набуває саме механізм формування та фіксації згоди у цифровому середовищі. В даному випадку спосіб вираження волевиявлення визначає, наскільки така згода може вважатися усвідомленою, вільною та юридично значущою. У зв'язку з цим у сфері електронної комерції сформувалася класифікація договорів залежно від способу вираження згоди. Click-wrap agreements (угоди з підтвердженням шляхом кліку) передбачають активну дію користувача – клік на кнопку «Погоджуюсь» – після чого умови вважаються прийнятими. Browse-wrap agreements (угоди, що вважаються прийнятими через використання сайту) конструюють згоду через сам факт використання сайту, де умови розміщені гіперпосиланням. Scroll-wrap agreements (угоди з підтвердженням після прокрутки умов) вимагають прокрутки тексту перед підтвердженням. Нарешті, sign-in-wrap agreements (угоди, пов'язані з реєстрацією облікового запису) прив'язують згоду до реєстрації облікового запису.

Правова природа зазначених механізмів залишається дискусійною. З позицій класичного договірної права акцепт має бути повним і безумовним, що передбачає належне ознайомлення сторони з умовами офerti. Водночас у випадку угод, що вважаються прийнятими через використання веб-сайту, повідомлення про умови носить переважно формальний характер, оскільки їх фактичне сприйняття не забезпечується. Натомість угоди з підтвердженням шляхом кліку передбачають активну дію користувача, однак і в цьому випадку відсутність реального ознайомлення з умовами договору ставить під сумнів належність формування волевиявлення. У зарубіжній практиці у зв'язку з цим сформульовано підхід, відповідно до якого умови договору повинні бути представлені таким чином, щоб особа мала реальну можливість їх помітити та ознайомитися з ними [4].

Додаткового значення набуває вплив архітектури цифрових інтерфейсів на процес формування волевиявлення споживача. Сучасні інтерфейсні рішення нерідко проєктуються з урахуванням поведінкових закономірностей сприйняття інформації, що може призводити до спрямування вибору користувача у бажаному для постачальника послуг напрямі [5, с. 184]. Зокрема, використання попередньо позначених опцій, візуального виділення вигідних для платформи варіантів, ускладнення відмови або приховування істотних умов договору у структурі багаторівневих посилань фактично обмежує здатність особи до прийняття вільного та усвідомленого рішення. У таких умовах навіть формально надана згода не завжди відображає реальну волю споживача, що свідчить про необхідність врахування не лише змісту

договірних умов, але й способу їх представлення при оцінці реальності волевиявлення.

Таким чином, вплив архітектури цифрових інтерфейсів на формування волевиявлення споживача свідчить про трансформацію змісту концепції слабкої сторони у сучасних споживчих правовідносинах. Слабкість сторони у цифровому середовищі обумовлюється не лише економічною нерівністю, а й сукупністю інформаційних, процедурних і когнітивних чинників, що впливають на здатність особи приймати вільні та усвідомлені рішення. Використання інтерфейсних механізмів, які можуть спрямовувати поведінку користувача, фактично підсилює цю нерівність, навіть за умов формального дотримання вимог до надання інформації. Це зумовлює необхідність розширеного розуміння слабкої сторони як динамічної правової категорії, що потребує спеціальних гарантій із врахуванням особливостей цифрового середовища, зокрема через підвищені вимоги до прозорості, доступності та способів подання договірних умов.

Це може бути реалізовано шляхом запровадження диференційованих вимог до способів отримання згоди залежно від характеру та обтяжливості договірних умов, а також встановлення обов'язку чіткого виділення істотних положень договору у зрозумілій та доступній формі. Важливим є також нормативне закріплення вимог до структури та способу подання інформації, що забезпечують можливість її реального сприйняття споживачем і унеможливають маніпуляції волевиявленням сторони за допомогою інтерфейсних конструкцій.

Література:

1. Банасевич І.І. Окремі аспекти поняття «споживач» у цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали XVII науково-практичної конференції, присвяченої 97-річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 148–151.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 40–44. Ст. 356 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3149>

3. Luth H. Behavioural Economics in Consumer Policy: The Economic Analysis of Standard Terms in Consumer Contracts. Rotterdam: *Erasmus University*, 2010. 324 p.

4. Lemley M. A. Terms of Use. *Minnesota Law Review*. 2006. Vol. 91. P. 459–483. URL: https://www.minnesotalawreview.org/wp-content/uploads/2011/11/Lemley_Final.pdf

5. Behavioural study on unfair commercial practices in the digital environment: dark patterns and manipulative personalization. Brussels. European Commission. 2022, 303 с. URL: <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/606365bc-d58b-11ec-a95f-01aa75ed71a1>

ЗАСАДИ ПРИВАТНОГО ПРАВА В ПРОЄКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Клименко О. М.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного, цивільного та господарського права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Проект Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) (реєстр. № 14394 від 22.01.2026) [1] (далі – Проект) подається як оновлений «той самий кодифікований закон» у повному обсязі, що покликано забезпечити системність, внутрішню узгодженість та єдині методологічні підходи до регулювання приватних відносин у всіх ключових сферах. Проект позиціонується як базовий акт приватного права, серед основних завдань якого: здійснити нормативно коректну ідентифікацію предмета та функції Кодексу в оновленій архітектурі законодавства; встановити засади, термінологію, механізми захисту і загальні конструкції для всього, зокрема спеціального, законодавства. Зокрема в частині завдання утвердження і послідовної реалізації засад приватного права визначено: закріплення розширеного і відкритого переліку засад цивільного законодавства (юридична рівність і недискримінація, приватна автономія, свобода договору, добросовісність, справедливість, розумність, заборона зловживання правом тощо) та забезпечення того, щоб ці засади мали реальне регулятивне значення при тлумаченні, застосуванні та розвитку норм Кодексу [2, с. 1, 6].

Відповідно до науково-методологічних підходів юридичну конструкцію «загальні засади» в контексті кодифікованого акта розглядають як систему нормативно-правових приписів найвищого ступеня абстракції (норми-принципи), що визначають ціннісний вектор, концептуальну єдність, межі та методи правового регулювання у конкретній сфері суспільних відносин, що є результатом синтезу теоретичної юриспруденції та практичного інструментарію. Тож, це не просто елемент загальної частини чи основних приписів кодифікованого акта,

а фундамент, на якому тримається вся архітектура закону. З точки зору функціонального значення загальні засади є первинними/ визначальними/ базовими елементами права, які втілюють волю законодавця щодо встановлення належного правопорядку у конкретній сфері суспільних відносин, обмежують свавілля при правозастосуванні, заповнюють лакуни (прогалини) у правовому регулюванні за відсутності конкретної норми або наявності колізій. По суті – загальні засади слугують «генетичним кодом» кодексу – визначають правовий ландшафт у відповідній сфері суспільних відносин, виступаючи водночас інструментом прямої дії як за відсутності конкретної норми правового регулювання, так і для тлумачення норм усієї підсистеми базової галузі, а також «правовим фільтром» у правозастосуванні, що може порушити правовий баланс та призвести до несправедливості (наприклад, у разі зловживання правом чи порушення принципу розумності).

Особливості змісту, нормативної природи та функцій загальних засад кодексу обумовлюють їх особливе значення: охоплюючи усю структуру нормативно-правового акта, вони забезпечують внутрішню несуперечливість його системи, синхронізують засадничі приписи його інститутів (у тому числі за принципом взаємодії загального – спеціального закону), та об'єктивуються у чітких термінах і конструкціях, що мають кореспондувати засадам конституційного правопорядку, а відповідно – нормам Основного Закону.

Метою цього дослідження є аналіз змісту засад приватного права, пропонуванням Проектом закріпити у статті 3 Глави 1 «Джерела та засади приватного права» Розділу I «Основні приписи» Книги першої «Загальна частина» Кодексу, зокрема на предмет їх інтегральної функціональності, внутрішньої цілісності, відповідності конституційному базису, наявності ризиків правозастосування. Зазначимо, що альтернативні законопроекти (реєстр. №№ 14394-1, 14394-2 від 06.02.2026 [3]) містять повністю аналогічні норми.

За існуючої дискусії щодо запропонованої Проектом подвійної назви Цивільний кодекс України/ Кодекс права приватного у контексті доктринальних підходів, зокрема: традиції континентального права щодо поділу права на публічне і приватне, єдності права та «публіцизації приватного права» [4], співвідношення приватного та цивільного права/законодавства, зазначимо, що для цілей цього аналізу ми виходимо з концепції, окресленої в його Преамбулі, згідно з якою термінологічні означення «приватні» та «цивільні» для відносин, які визначають сферу дії Кодексу, ототожнені, так само як їх елементи – права і обов'язки суб'єктів таких (приватних) відносин.

Основні приписи про засади приватного права Проектом втілено у статті 3, якою передбачено, що «приватні відносини ґрунтовано

на засадах приватного права» (ч. 1), та встановлено перелік із дванадцяти принципів приватного права (ч. 2), який не є вичерпним (ч. 3). Аналіз представленого переліку засвідчує наміри розробника узгодити класичний пандектний підхід (систематизація на основі чіткої інституційної структури) із сучасними процесами уніфікації приватного права в Європі, акцентуючи увагу на антропоцентричних цінностях (правах людини) та посиленні стандартів добросовісності. Втім, зміст окремих положень та послідовність їх викладу з науково-методологічної точки зору потребують уточнення, зокрема на рівні осмислення та праворозуміння функції засад приватного права щодо забезпечення інтегральної системності Кодексу, а також для їх ефективного правозастосування.

Так, викладені у переліку засади (ч. 2 ст. 3) можна систематизувати, надавши їм відповідної юридичної логіки та встановивши тим самим ієрархію принципів на основі вибору класифікації, наприклад за установчим/позитивно-зобов'язуючим та забороняючим/негативно-правовим змістом, або за критеріями/видами:

– *екзистенційні* (сталі) засади: юридична рівність (п. 1); приватна автономія (п. 2); неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини (п. 7); заборона протиправного позбавлення права власності (п. 8);

– *функціональні засади*: диспозитивність (п. 3); свобода договору або іншого правочину (п. 9); свобода підприємницької діяльності, що не заборонена законом (п. 10);

– *оціночно/етично-коригуючі засади* (стандарти поведінки) [5]: справедливість (п. 4), добросовісність (п. 5), розумність (п. 6); недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом (п. 11);

– *гарантійні засади*: судовий захист (п. 12).

Здійснення такої систематизації дає можливість усунути певну юридико-змістовну тавтологічність або конкурентність засад. До прикладу, «приватна автономія» (п. 2) в змістовно-правовому значенні є родовою категорією щодо принципів «свобода договору/ правочину» (п. 9) та «диспозитивність» (п. 3). З точки зору законодавчої техніки, надмірне роздрібнення принципів може призвести до їх конкуренції при судовому тлумаченні. Сутнісно-змістовної консолідації положень щодо «приватної автономії» можна досягти шляхом об'єднання пп. 2, 3, 9 в одну комплексну засаду, приміром, з таким формулюванням: «свобода та автономія волі суб'єктів приватного права», що дозволить усунути дублювання та внутрішню конкуренцію положень.

Посутній аналіз засад приватного права дає підстави звернути увагу й на окремі ризики їх правозастосування. Так, триада оціночно-

поведінкових стандартів «справедливість, добросовісність, розумність», які розмежовані пп. 4, 5, 6 ч. 2 ст. 3, у судовій практиці розглядаються в сполучності, що визначають межі принципу «свободи договору» (п. 9), а одночасно слугують межами саморегулювання (Постанова КЦС ВС від 30.09.2020 у справі № 559/1605/18 [5]).

Аналіз засад «приватна автономія» (п. 2) та «неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини» (п. 7) свідчить про можливість їх конкуренції, що потребує кореляції зі змістом ст. 32 Конституції України, яка гарантує недоторканість особистого і сімейного життя, та ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини, що встановлює право на повагу до приватного і сімейного життя. Така кореляція необхідна для забезпечення балансу з огляду на подвійність контексту: з одного боку – між свободою приватної автономії та захистом приватності, з другого – між правом на приватне життя та публічними інтересами, що актуально у світлі практики Європейського суду з прав людини.

Заборона протиправного позбавлення права власності (п. 8) є прямою імплементацією припису ч. 4 ст. 41 Конституції України. Втім, слушним було б викласти цю засаду релевантно конструкції, використаній у ст. 1 Протоколу першого до Європейської конвенції про захист прав людини, з акцентом на «справедливий баланс» в інтересах суспільства. Європейський суд з прав людини зазначив, що необхідність досягнення такого балансу відображена в цілому в структурі статті 1 Першого протоколу [6, § 168].

У співставленні сфер дії засад «свобода договору або іншого правочину» (п. 9) та «заборона зловживання правом» (п. 11) також бачимо їх перетин, а отже – потенційний ризик конфлікту. У цьому контексті доцільно розглянути можливість закріпити в якості засади заборону суперечливої поведінки – принцип «естопель» (*venire contra factum proprium*), що розглядається як складова принципу добросовісності та на яку звертають увагу судді у правозастосуванні [5, с. 62]. Відзначимо також сумнівність припису «недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки» (п. 11), що по суті допускає неправову поведінку, забороняючи лише отримувати з неї вигоду. Це створює враження, що протиправна чи недобросовісна поведінка допускається, якщо без вигоди. У доктрині приватного права зазвичай акцент робиться на забороні протиправної та недобросовісної поведінки як такої, а не лише на недопущенні отримання переваг від неї.

Виходячи з логіки Проекту, статус суб'єкта приватних відносин поширюється також на державу, Автономну Республіку Крим, територіальну громаду, які відповідно до ст. 189 діють як юридичні особи

публічного права (ЮОПП). Це породжує ряд питань щодо узгодження цих аспектів уже на рівні засад приватного права, зокрема в контексті співвідношення приватноправових принципів із публічно-правовою природою зазначених суб'єктів. Так, принцип «юридична рівність суб'єктів» (п. 1) у проекції участі таких ЮОПП має трактуватися як «рівність можливостей та відповідальності». Засади «приватної автономії» та «диспозитивності» (пп. 2, 3) потребують кореляції з урахуванням загальних засад конституційного правопорядку, закріплених у ст. 19 Конституції України: якщо для фізичної особи діє правило: «дозволено все, що не заборонено» (ч.1), то такі ЮОПП у приватних відносинах підпорядковуються принципу: «тільки те, що передбачено законом» (ч. 2). А «приватна автономія» таких ЮОПП перебуває виключно в межах їхньої цільової компетенції (що кореспондує суспільним інтересам). Засада приватного права щодо «добросовісності» (п. 5 ч. 2 ст. 3 Проекту) для таких суб'єктів має трактуватися крізь принцип «належного урядування» (good governance), що набув розвитку у практиці ЄСПЛ [7, § 70, 71]. У цьому ж ракурсі відповідного осмислення потребує «заборона зловживання правом» (п. 11), а також засада «юридичної рівності» (п. 1) в контексті позбавлення права приватної власності в інтересах суспільства.

Юридичного коригування потребує формулювання ч. 1 ст. 3 Проекту: «приватні відносини ґрунтовано на засадах приватного права», адже приватні відносини як соціальне явище об'єктивно виходять за межі правового регулювання Кодексу, який є юридичною рамкою лише для сфери впливу позитивного права. Тож, очевидно, що мова має йти про законодавче покриття цієї сфери – визначення для неї нормативної рамки в моделі загального правопорядку. Більш коректним, на нашу думку, може бути формулювання на кшталт: «приватні відносини регулюються на засадах приватного права» або «регулювання приватних відносин здійснюється на засадах приватного права».

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстр. № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/49397324-d90b-4bd4-8b85-d609139cef2e> (режим доступу: 23.03.2026).

2. Пояснювальна записка до проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстр. № 14394 від 22.01.2026. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/640de7fd-9a5f-421a-894f-cb122840b06d> (режим доступу: 23.03.2026).

3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстр. № 14394-1 від 06.02.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/ad046cb7-2b93-48a5-b178-5c9582eebe5f> ; Проект Цивільного кодексу

України (Кодексу права приватного), реєстр. № 14394-2 від 06.02.2026.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/973b7d6b-0679-4191-a14b-9a95b695434e>
(режим доступу: 23.03.2026).

4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.ред.) та ін. К. : «Укр.енцикл.», 1998. Т. 5 : П-С. 2003. 736 с. С. 87, 197–198.

5. Див : Постанова КЦС ВС від 16.05.2018 р у справі № 449/1154/14 ; Постанова ВП ВС від 27.06.2018 по справі № 668/13907/13-ц ; Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 461/9578/15-ц – по матеріалам: Крат В. Принципи приватного права в судовій практиці. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_principi_privava_2023.pdf (режим доступу: 23.03.2026).

6. EAST WEST ALLIANCE LIMITED v. UKRAINE. 23/01/2014. (Application no. 19336/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029> (режим доступу: 23.03.2026).

7. RYSOVSKYY v. UKRAINE. 20/10/2011. (Application no. 29979/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107088> (режим доступу: 23.03.2026).

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ПРОЕКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Кодинець А. О.

доктор юридичних наук, професор,

директор

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

м. Київ, Україна

Наразі в Україні завершується складна та тривала робота з системного оновлення норм Цивільного кодексу України (рекодифікації) з урахуванням єроінтеграційних засад державотворення України, умов цифрової трансформації та розвитку інноваційної економіки. У листопаді 2025 р. було винесено на громадське обговорення положення проекту Цивільного кодексу України: книги 4 «Право інтелектуальної власності», книги 6 «Спадкове право», книги 8 «Міжнародне приватне право», а з 23 листопада 2025 року Верховна Рада України повідомила про початок громадського обговорення проектів книги 5 «Зобов'яз-

зання» та книги 7 «Сімейне право» Цивільного кодексу України. У січні 2026 р. у Верховній Раді України було зареєстровано як єдиний законопроект № 14394 від 22.01.2026 р. [1] – проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – проект ЦК України), розробка якого зумовлюється стрімким розвитком суспільних відносин, появою нових інформаційних технологій, зміною акцентів приватно-правового регулювання майнових та особистих відносин.

У процесі підготовки законопроекту було залучено значну кількість цивілістів, науковців з інших галузей права, а також юристів-практиків, які мали можливість долучитися до громадського обговорення поданих проектів ЦК України та надати свої пропозиції. Відповідні пропозиції та зауваження у частині охорони інтелектуальної власності значною мірою були враховані Робочою групою з підготовки законопроекту з рекодифікації цивільного законодавства України. Водночас, окремі положення проекту ЦК України потребують свого удосконалення та уточнення.

Зокрема, проектом книги 5 ЦК України пропонується внесення змін до окремих положень ЦК України щодо договорів у сфері розпорядження правами інтелектуальної власності. Згідно ч. 2 ст. 1348 проекту ЦК України «правочин щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладають письмово, крім випадків, визначених законом». Водночас, з метою визначення правових наслідків порушення форми укладання договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності вважаємо за доцільне зберігти чинну редакцію норми ч. 2 ст. 1107 ЦК України [2] стосовно форми правочинів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в оновленому тексті Цивільного кодексу України.

Враховуючи наведене, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 1348 проекту ЦК України у наступній редакції: «правочин щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладають письмово, крім випадків, визначених законом. У разі недодержання письмової форми правочину щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності такий правочин є нікчемним. Законом можуть бути встановлені випадки, в яких правочин щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності може укладатись усно».

Ще одним питанням, що потребує свого належного нормативного вирішення є проблематики державної реєстрації договорів щодо розпорядження правами інтелектуальної власності. Наразі частина 2 статті 1114 чинного ЦК України закріплює положення, що факт передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, які відповідно до ЦК України або іншого закону є чинними після їх державної реєстрації, підлягає державній реєстрації. Враховуючи, що

права на об'єкти патентного права, промислові зразки та торговельні марки набувають чинності з моменту їх реєстрації, то договір про передання майнових прав на такі об'єкти є чинним з моменту його державної реєстрації. Однак, спеціальне законодавство містить інші вимоги до державної реєстрації договорів про передачу прав на об'єкти промислової власності, встановлюючи факультативність подібної реєстрації. Наприклад, згідно п. 9 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [3] договір про передачу права власності на торговельну марку і ліцензійний договір вважаються дійсними, якщо вони укладені у письмовій формі і підписані сторонами. Сторона договору має право на інформування невизначеного кола осіб про передачу права власності на торговельну марку або видачу ліцензії на використання торговельної марки.

Лише у 2022 р. було доповнено ст. 1113 ЦК України положенням щодо реєстрації договорів про передання майнових прав інтелектуальної власності – «Майнові права інтелектуальної власності, набуття яких відповідно до положень цього Кодексу чи іншого закону пов'язується із їх державною реєстрацією, переходять до набувача за договором про передання майнових прав інтелектуальної власності з моменту такої державної реєстрації». Але на рівні спеціальних законів відповідних змін не внесено так і не було. Відтак, застосовується положення ЦК України щодо реєстрації зазначених договорів, хоча норми спеціальних законів (останні зміни до яких було внесено 30.03.2023 р. [4]) у цій частині так і не були приведені у відповідність до ЦК України.

Водночас, у проєкті ЦК України стосовно договору про передання майнових прав інтелектуальної власності (ст. 1354 проєкту) та щодо державної реєстрації договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ст. 1355 проєкту ЦК України) було не враховано існуючі нормативні положення чинного ЦК України про державну реєстрацію договорів про передання майнових прав інтелектуальної власності, набуття яких пов'язується із їх державною реєстрацією. Проте, передача майнових прав на торговельні марки, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин та компонування напівпровідникових виробів потребує відповідної реєстрації, оскільки відомості про зміну правоволодільців таких об'єктів інтелектуальної власності включаються до відповідних реєстрів.

Враховуючи наведене, пропонується доповнити проєкт ст. 1354 ЦК України положенням наступного змісту: «майнові права інтелектуальної власності переходять до набувача за договором про передання майнових прав інтелектуальної власності з моменту його укладення, якщо інше не встановлено договором або законом. Майнові права

інтелектуальної власності, набуття яких відповідно до положень цього Кодексу чи іншого закону пов'язується із їх державною реєстрацією, переходять до набувача за договором про передання майнових прав інтелектуальної власності з моменту такої державної реєстрації».

Не можна не наголосити цінності ЦК України у регулюванні відносин інтелектуальної власності. Саме на рівні ЦК України закріплені загальні положення регламентації сфери інтелектуальної власності. Йде мова про поняття, зміст права інтелектуальної власності, визначення кола їх суб'єктів, системи об'єктів права інтелектуальної власності, правових засад здійснення та захисту. Це те, чого немає і не може бути у спеціальних законах. Адже ці норми мають всеохоплюючий характер та стосуються всіх та одночасно кожного результату інтелектуальної творчої діяльності. Ці положення у проекті ЦК України доцільно розширити та зберегти ті, принципові засади регламентації сфери інтелектуальної власності, які притаманні всім чи більшості її інститутів. В окремих главах ЦК України, що присвячені охороні окремих об'єктів інтелектуальної власності його нормативні положення можуть мати бланкетний характер, адже не може кодекс врегулювати всі відносини інтелектуальної власності, закріпити всі процедури набуття, оформлення та здійснення прав на той чи інший результат інтелектуальної, творчої діяльності. Водночас, договірні аспекти інтелектуальної власності, загальні засади їх охорони, змісту прав, системи та структури прав інтелектуальної власності мають бути предметом регулювання, передусім, саме на рівні ЦК України.

Підсумовуючи аналіз засад цивільно-правового регулювання договірних відносин інтелектуальної власності у проекті ЦК України наголосимо на потребі формування дієвої та цілісної системи юридичних механізмів регламентації зазначеної сфери. Цінність ЦК України як кодифікованого акту у сфері інтелектуальної власності у тому, що він є орієнтиром для оновлення спеціальних законів про правову охорону окремих результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Відтак, національна правова модель охорони інтелектуальної власності має базуватися на нормах ЦК України, з врахуванням євроінтеграційних засад розвитку державотворення України та особливості розвитку сфери інтелектуальної власності в умовах інформаційного суспільства.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

2. Цивільний кодекс України (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України* від 03.10.2003 – 2003 р., № 40, стаття 356.

3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг. Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності. Закон України від 20 березня 2023, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#Text>

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ПІДХОДІВ

Кожевникова В. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна*

Держава здійснюючи свою соціальну політику має за ключову мету максимальне запобігання руйнації сім'ї та забезпечення всіх можливих способів збереження шлюбу, внаслідок примирення подружжя. Звичай і наука виробили та імплементували в юридичну практику режим окремого проживання подружжя, також відомий, як сепарація. Зарубіжна юридична практика, як правило, активно застосовує режим окремого проживання подружжя. На законодавчому рівні сепарація закріплена у таких країнах, як: Німеччина, Франція, Великобританія, Польща, Литва тощо [1, с. 154–155].

В Україні режим окремого проживання подружжя регулюється СК України, зокрема статтею 119, де вказується, що суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання в разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно за заявою подружжя або позовом одного із них, та статтею 120 СК України, котра визначає правові наслідки встановлення режиму окремого проживання [2].

Активізація режиму окремого проживання подружжя в сімейному праві України, не лише відповідає поширеній світовій практиці, але й здатне забезпечити такі перспективи для інституту шлюбу, як: шанс на примирення для подружжя, яке має дітей; юридичне закріплення зупинення презумпції права сумісної власності й презумпції

батьківства; захист інтересів того із подружжя, хто виїжджає на тривалий період за кордон. Встановлення в судовому порядку режиму окремого проживання, повинно відбуватися на засадах справедливості. Це означає, що суд може відмовити в задоволенні позову про встановлення режиму сепарації, поданого одним із подружжя, якщо мають місце обставини, за яких такий режим був би вкрай несправедливим щодо іншого із подружньої пари (наприклад, інвалідність, що виникла внаслідок виконання подружніх зобов'язань) [3, с. 245–246]. Додатково, варто зазначити, що здебільшого в законодавстві Європейського Союзу, дискусійним залишається питання окреслення часових рамок, в межах яких зазвичай в цих країнах встановлюється режим сепарації (окремого проживання подружжя). Зазначений підхід простежується у правових нормах ст. 306 Цивільного кодексу Франції, так завершення трирічного терміну сепарованого проживання подружжя є юридичною підставою для припинення даного режиму [4, с. 203]. Крім того, німецьке цивільне законодавство передбачає, що режим окремого проживання подружжя, котрий триває рік і більше, є юридичною підставою для припинення шлюбу шляхом його розірвання (ст. 1565) [5, с. 217]. На справедливую думку Л. Грицишиної, у контексті досліджуваної проблематики, цей час подружжя або примириться й відновить шлюб, або прийме рішення про остаточне його розірвання. Відсутність чітко встановлених часових рамок тривалості режиму окремого проживання, може стати передумовою щонайменше для психологічно-морального тиску одним із подружжя на іншого. Крім того, невизначеність тривалості сепарації подружжя може стати фактором виникнення депресивних станів та інших проблем із психічним здоров'ям, у першу чергу, того із сімейної пари, проти кого подано позов про встановлення режиму окремого проживання [1, с. 157], такий стан в подальшому може слугувати поштовхом для фактичного розірвання шлюбу.

Зазвичай, встановлення режиму окремого проживання подружжя не є фактичним припиненням шлюбу, а відтак можливе неодноразове встановлення та припинення цього режиму внаслідок примирення подружжя або чергового конфлікту між ними. Крім того, визначені законодавчо підстави для встановлення режиму окремого проживання – неможливість або небажання одного або обох із подружжя проживати спільно – є лише оціночними категоріями, котрі не можуть бути об'єктивно визначені судом [6, с. 74]. Отже, в змісті позовної заяви стороною має чітко зазначатись істотні обставини, керуючись якими вимога про встановлення режиму окремого проживання є дійсно виваженою та аргументованою.

В сучасній юридичній літературі відслідковується тенденція до виокремлення, крім традиційних моделей сепарації (сепарація та розірвання шлюбу – окремі інститути; підстави для сепарації та розірвання шлюбу – ідентичні; сепарація передує розірванню шлюбу), такої моделі, за якої фактичне окреме проживання подружжя (фактична сепарація) є однією із законодавчо передбачених підстав для розірвання шлюбу [7, с. 18]. З наведеного слідує пропозиція, закріпити на нормативно-правовому рівні положення про те, що режим окремого проживання подружжя, котрий не завершився примиренням подружжя або після завершення котрого не було подано повторного чи зустрічного позову про встановлення сепарації, може бути підставою для розірвання шлюбу шляхом перетворення судового рішення про встановлення такого режиму в рішення про розірвання шлюбу (розлучення) [1, с. 163]. Отже, предметний аналіз положень чинного сімейного законодавства, сучасної сімейно-правової доктрини та окреслених іноземних підходів до встановлення режиму окремого проживання подружжя варто зробити наступні висновки, щодо рішення про окреме (роздільне) проживання – чи в режимі сепарації, чи в режимі розірваного шлюбу – одного чи обох із подружжя підштовхують, як правило, однакові причини. Серед них можуть бути подружня зрада, неестична (негідна) поведінка, фізичне чи інші види насилля, алкогольна чи інші види залежності одного із подружжя, належність до кардинально різних культур чи релігій, проблеми із психічним здоров'ям тощо [1, с. 163–164]. В юридичній літературі вирує думка, що якщо між подружжям є тимчасовий розлад, склалися напружені стосунки, то їхнє окреме тимчасове проживання надасть можливість замислитися над деякими моментами їхнього сімейного життя, поміркувати наодинці, проаналізувати свою поведінку в сім'ї, дійти висновків про можливість подальшого проживання однією сім'єю чи, можливо, ставити питання про розірвання шлюбу, і може передувати розлученню [8, с. 209].

Виходячи з того, що сам по собі інститут окремого проживання чоловіка і дружини та розірвання шлюбу в сімейному праві, за своєю правовою природою наділені низкою спільних за змістом правових явищ, котрі дають явні підстави та можливості розглядати сепарацію, як одну із простадій фактичного припинення шлюбу, шляхом розлучення. Саме тому, виважене встановлення режиму окремого проживання подружжя справедливо, варто розглядати не тільки як ймовірний інструмент примирення чоловіка та дружини, але й як фактичну протостадія припинення шлюбу загалом, шляхом його юридичного розірвання, з огляду на те, що на практиці сепарація доволі часто трансформується в розлучення, оскільки в процесі роздільного проживання подружжям не ліквідуються причини та підстави, що сприяли або так

чи інакше призвели до розладу в родині та в подальшому фактичного розпаду сім'ї.

Література:

1. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві : дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Спеціальність 081 Право. Галузь знань 08 Право. Хмельницький 2022. С. 227.

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України*. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

3. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К. : Ін Юре, 2003. С.532.

4. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона) / переклад з франц. В Захватаєв. К. : Істина, 2006. С. 1008.

5. Bürgerliches Gesetzbuch, BGBI. I. S. 42, 2909; 2003 I. S. 738, с изм. от 1 октября 2013 г., BGBI. I. S. 3719. URL : <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D>.

6. Бориславська М. В. Деякі проблеми застосування режиму окремого проживання подружжя в Україні. *Університетські наукові записки*, 2015. № 2 (54). С. 69–79.

7. Болховітінова А. Б. Особливості правового регулювання розірвання шлюбу в судовому порядку за позовом одного з подружжя. URL : http://www.confcontact.com/2008oktInet_tezi/ur_bolhov.htm

8. Глиняна К. М. Порівняльно-правова характеристика режиму окремого проживання подружжя за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 204–211.

ТРАДИЦІЇ, ТЕНДЕНЦІЇ І ДИСКУСІЇ У РЕГУЛЮВАННІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ В ОНОВЛЕНІЙ КНИЗІ ДРУГІЙ ЦК УКРАЇНИ

Кохановська О. В.

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)

Національної академії правових наук України,

заслужений діяч науки і техніки України,

професор кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

В Концепції оновлення Цивільного кодексу України 2020 року (далі у цих тезах – Концепція оновлення) було запропоновано здійснити рекодифікацію нормативного масиву Книги другої за рядом важливих напрямів: зміна назви Книги другої; конкретизація особистих немайнових прав юридичної особи; закріплення в спеціальній нормі положення про взаємопов’язаність особистих немайнових прав фізичної особи та юридичної особи, засновником, учасником яких вона є; об’єктивізація загальних положень про особисті немайнові права; «укрупнення» особистих немайнових прав; ревізія спеціального законодавства; об’єктивізація договірних відносин щодо оборотоздатності особистих немайнових об’єктів; заборона евгеніки, народження генетично ідентичних людей, трансформації генів, крім лікування генетично ідентичних людей, трансформації генів; можлива легалізація евтаназії та асистованого самогубства; об’єктивізація репродуктивних прав фізичної особи; визначення порядку дослідження генетичних характеристик фізичної особи; визначення порядку дослідження генетичних характеристик фізичної особи; позначення цивільно – правових наслідків зміни статі; забезпечення цивільно – правового захисту права на персональні дані та посилення права на приватність; об’єктивізація «цифрових прав» особи; конкретизація особливостей здійснення та захисту особистих немайнових прав (далі у цих тезах – ОНП) осіб зі спеціальними правовими модусами; об’єктивізація презумпції невинуватості [1, с. 14–18].

Оновлення законодавства у сфері особистих немайнових прав потребувало узгодження передусім із положеннями одночасно розробленої Книги першої і Книги четвертої ЦК України, які мають ряд спільних категоріальних понять і взаємопов’язані через низку законодавчих положень щодо предмету їх регулювання, суб’єктного складу, об’єктів і також принципів приватного права, захисту такої категорії прав тощо.

Розробниками первісного проєкту оновленої Книги другої ЦК України [2] була пророблена також ґрунтовна робота у сфері аналізу чинного законодавства, історичного контексту появи самих цих прав у ЦК України, розвитку спеціального законодавства, яке є надзвичайно розгалуженим і предметно енциклопедичним (особисті немайнові права у контексті прав людини на міжнародному рівні і згідно з Конституцією України, у питаннях інформаційних відносин, медицини, біотехнологій, відносин інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності і сімейних, житлових відносин та багатьох інших), що потребувало їх належної класифікації, також була проаналізована ще на етапі підготовки концепції оновлення практика застосування приватноправових норм судами. У контексті Книги другої ЦК України і нашої сьогодишньої теми Форуму це: аналіз значного впливу на розвиток цивільно – правового регулювання особистих немайнових відносин (далі у цих тезах – ОНВ) рішень Конституційного Суду України (далі у цих тезах – КСУ), напрацювання судової практики щодо захисту ОНП, переважна більшість якої стосувалась на початок роботи над оновленням ЦК України практики щодо захисту честі, гідності, ділової репутації, ряду інших ОНП, захисту особистих немайнових, не пов'язаних із майновими прав інтелектуальної власності, прав на належні, безпечні і здорові умови праці (зокрема, відшкодування шкоди, яка заподіяна умовами виробництва, внаслідок порушення таких ОНП, як право на життя, право на охорону здоров'я, на особисту недоторканість, на індивідуальність тощо). По відповідних справах також свого часу було прийнято ряд Постанов Верховного Суду. Наслідком такої відповідальної роботи стало усвідомлення суспільством і окремими людьми і їх спільнотами своїх природних прав, а також прав, які набувають найбільшої ваги в процесі соціалізації фізичної особи, наявність таких прав не лише у фізичних, але і в юридичних осіб та інших утворень.

На підставі ґрунтового аналізу практики ЄСПЛ і виходячи із доктрини позитивних обов'язків держави, розуміння так званого горизонтального ефекту прав людини в цілому, розробниками проєкту оновленої Книги другої були виділені ряд аспектів ОНВ, які охоплюються змістом документів Європейської Комісії з прав людини (далі в цих тезах – ЄКПЛ). Подальша робота в цьому напрямку була і залишається на перспективу пов'язаною із використанням судами і усіма зацікавленими учасниками ОНВ практики ЄСПЛ із захисту окремих видів ОНП, основна частина яких зазначена у Концепції оновлення [1, с. 99–102] і доповнювалася для її вивчення і використання у нормах проєкту Закону України про оновлення Книги другої ЦК України [3], а також, як можна переконатися сьогодні, – для формування

відповідної практики суду на протязі більше, ніж шести років роботи науковців і практиків. Серед *традиційних* підходів до ряду питань ОНП слід назвати: зміст ОНП і ОНВ у їх нормативних визначеннях і доктринальних началах (ст. 269), включаючи належність ОНП з моменту народження фізичної особи, або з іншого моменту; невід'ємність зв'язку ОНП з особою, оскільки особа не може відмовитися від свого особистого права і не може бути позбавлена його; непов'язаність оборотоздатності ОНП із їх відчуженням; *немайновий характер ОНП, оскільки вони не мають економічного походження, змісту, майново – грошової цінності (вартості)* (виділено нами з метою додаткового обговорення зміни назви особистих *немайнових* прав і особистих *немайнових* відносин на «Особисті права і «Особисті відносини» у тексті оновленої Книги другої ЦК України – *О.В. Кохановська*); належність ОНП фізичної особи до моменту смерті, або до іншого моменту, визначеному законодавством; невичерпність переліку ОНП, належність фізичній особі інших ОНП за умови відповідності їх відповідним ознакам і характеристикам, визначеним у ЦК України; змісту ОНП; розуміння об'єкта ОНП і ОНВ як блага; самостійне здійснення ОНП особою; здійснення ОНП батьками та ін. законними представниками ОНП малолітніх, неповнолітніх осіб, осіб визнаних судом недієздатними і обмежено дієздатними; забезпечення здійснення ОНП органами державної влади та посадовими та/або службовими особами, діяльність яких, а також інших суб'єктів приватних відносин не можуть порушувати ці права; захист ОНП від протиправного посягання інших осіб, зокрема, способами, встановленими главою 3 ЦК України та/або іншим законом; право на поновлення порушеного ОНП і право на спростування недостовірної інформації, в тому числі – розуміння недостовірної інформації на законодавчому рівні, враховуючи доктринальні наробики і виходячи із практики багаторічного застосування положень про поняття інформації, недостовірної і неправдивої інформації, оціночних суджень, розуміння форм і способів поширення і спростування інформації; джерел такого поширення, спростування і відповіді, способів спростування недостовірної інформації; здійснення спростування недостовірної інформації незалежно від вини особи, яка її поширила, право на відповідь і висловлення власної точки зору і здійснення незалежно від вини особи, яка поширила інформацію; право особи, ОНП якої порушено, ні відшкодування, компенсацію шкоди (тепер практика і доктрина з цього питання об'єдналися в єдиній нормі ст. 280 ЦК України) та ряд ін. положень, які закріплені не лише у Главі 20 Загальних положень про ОНП, але і в Главах 21–22 Книги Другої ЦК України. Що стосується *тенденцій*, що містяться в проекті оновленої Книги другої, і *дискусій*, які вони породили і які ще будуть

обговорюватись навіть після прийняття оновленого ЦК України – то їх доволі значна кількість, щоб зупинитися на кожній, тому приділимо увагу найбільш загальним із них, які отримали своє нове звучання, або є цілком новими для законодавства, хоча на протязі усього розвитку і удосконалення теоретичних положень були присутні у розробках робочої групи, яка працювала над чинним кодексом, обговорювались в численних дисертаційних дослідженнях різного рівня, мали змогу бути опрацьованими на рівні захисту прав у вітчизняних судах. Вагомими причинами для оновлення Книги другої у зв'язку з цим стало: зростання усвідомлення своїх інтересів і прав учасниками приватних правовідносин як в їх наявності, так і необхідності здійснення захисту своїх прав та законних інтересів щодо особистих немайнових благ, практика ЄСПЛ, в якій втілюються прагнення і українського суспільства стати рівним членом Європейського Союзу (далі в цих тезах – ЄС), розвиток інформаційних відносин, в тому числі – цифрових технологій із швидкісним удосконаленням засобів зв'язку, стрімкі процеси розвитку медицини, біотехнологій та ін. напрямки науки і практики, накопичені за десятки років практика захисту ОНП судами України. Серед таких змін, ряд із яких були (і частина з яких залишаться у подальшому) предметом *дискусії* можна назвати передусім зміну назви самої Книги другої на «Особисті права» з відповідними змінами в усіх нормах, де вона зустрічається. Втім, навіть з урахуванням давніх підходів Й.О. Покровського про «моральні права» і доводів про необхідність вести мову саме про ознаку «особистісності» як основної для цього інституту приватного права, вважаємо не менш важливим на сьогодні підкреслювати таку ознаку як «немайновість», оскільки вона є основною для розуміння дуалізму «майнового і немайнового» у приватному праві, з чим пов'язано ряд ознак цих прав і які важливі для усвідомлення проблем реалізації і захисту ОНП саме через їх немайновість, за такого розвитку законодавства не було би потреби також обговорювати варіанти використання концепції *sui generis* і виправдовувати застосування ідей «немайнової (цифрової) речі», які цілком непридатні для регулювання немайнових відносин і були відомі в часи, коли про немайнові блага людство ще навіть не замислювалося, принаймні по відношенню до усіх членів суспільства, Проблеми можуть виникнути і на етапі реалізації і захисту ОНП у разі нехтування ознаками немайновості цих прав, в чому ми, можливо, у найближчий час після прийняття оновленого ЦК України переконаємося. Ні «цифрові речі», ні «цифрові гроші», ні «цифровий контент», ні «цифрові послуги» жодним чином не є речами, ні звичайними, що є очевидно, ні будь – якими з відомих приватному праву речами, ні «*sui generis* речами», а є саме немайновим благом, яке

потребує спеціального з ним поводження і спеціального механізму застосування і захисту. Отже, на нашу думку, назву Книги другої ЦК України і термінологію відповідних норм в самій книзі і в інших книгах ЦК України слід було б залишити в редакції «Особисті *немайнові* права». З урахуванням обсягу цих тез, ми зупинилися на першому, але вельми важливому основному дискусійному моменті з наміром продовжити аналіз тенденцій і дискусійних моментів оновлення ЦК України у подальших публікаціях.

Література:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

2. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги четвертої». Проект для громадського обговорення. База даних «Верховна Рада України». Книга п'ята. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga5.pdf> (дата звернення 12.03.2026 р.).

3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої. Закон України № 14057 від 21.09.2025 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennia-zmin-do-tsyvilnoho-kodeksu-ukrayiny-u-zviazku-iz-onovlenniam-rekodyfikatsiyeu-polozhen-knyhy-druhoyi> (дата звернення – 25.03.2026 р.).

ПРАВОТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ, В ТОМУ ЧИСЛІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кохановський В. О.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Старовіт О. М.

*доктор філософії у галузі права (PhD),
асистент кафедри інтелектуальної власності
та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

В теорії права формування змісту права здавна вважається дискусійним. Йдеться про різні думки щодо того, чи створюється право стихійно без участі людини, під впливом історичних обставин, або є результатом специфічної творчості людини. Судячи із триваючих обговорень з цього питання, остаточна відповідь навряд чи буде однозначною, а тому «...безперечним є тільки факт давності (реальності) права як регулятора суспільних відносин, так само як і мінливості змісту його норм на тривалому історичному шляху становлення» [1, с. 189]. Право інтелектуальної власності, так само як і право в цілому, формувалося поступово, з'являючись із потреб суспільного життя і відповідно до вимог еволюційного розвитку. Втім, сама природа людини, різні суспільні чинники вплинули у цьому випадку на процес формування самого змісту права, оскільки потреба творити притаманна самій сутності людської природи, є базовою потребою людини, що втілюється в щось якісно нове, оригінальне або таке, що не було відомо людству. Значна специфіка порівняно з іншими галузями права, вирізняє самий процес формування правових норм у сфері права інтелектуальної власності, оскільки в історичному контексті йшлося передусім про врегулювання відповідних відносин на міжнародному рівні, що стало глобальною тенденцією у часи усвідомлення суспільством цінності творчої діяльності та переваг технологічного розвитку. Оформлення права інтелектуальної власності, як нормативної системи окремих країн розпочалося шляхом приєднання до міжнародних актів.

Внутрішнє законодавство розвивається з урахуванням положень міжнародних документів, чим забезпечується єдність ознак, притаманних творам авторського права, ефективності патентного пошуку та експертизи тощо. До міжнародного етапу розвитку права інтелектуальної власності в авторському праві йшлося про права видавців, а не авторів творів, а у патентному праві – про привілеї виробників тих чи інших товарів, а не винахідників та інших авторів технічних розробок. Крім зазначеного, на формування змісту правових норм у сфері права інтелектуальної власності не аби який вплив мають різного роду спеціальні регулятори: звичаї, в тому числі – звичаї ділового обороту, мораль, релігія, етика та ін. чинники.

Формування права інтелектуальної власності на різних етапах творчої діяльності людей і суспільства відбувалось також через діяльність судових органів. Спочатку як рішення арбітрів, а у подальшому вирішення спору по суті давали правову основу для розуміння його сторонами, і нарешті – в аналогічних правовідносинах формували узагальнене розуміння прав і обов'язків суб'єктів інтелектуальних, в тому числі творчих відносин. Суди формулювали правові правила самостійно намагаючись знайти справедливе компромісне рішення. Фактичні відносини, поступово набували ознак правових, а самі процедури – процесуальних правовідносин. Можна погодитись з тим, що процес правотворення (творення права) «...відбувається протягом тисячоліть еволюційно (як свідомо, так і спонтанно), з урахуванням природної сутності людини, через взаємодію, комунікацію, співробітництво, взаємоузгодження поведінки людей шляхом типізації повторюваних відносин у суспільстві і набуття ними нормативного значення» [1, с. 191]. Поступово процес правотворення у сфері права інтелектуальної власності набув властивостей, які надавали йому державні органи окремих країн – учасників міжнародних конвенцій і договорів, додали їм авторитетності і відповідності потребам усього суспільства, яке має інтерес широко використовувати досягнення інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності. Поява письмових джерел як результат правотворчої діяльності держави, а у сфері права інтелектуальної власності – міжнародних актів стало передумовою розвитку вітчизняного законодавства. Це стало повноцінною можливістю, коли Україна здобула незалежність, оскільки за радянських часів таке регулювання мало вельми обмежений характер. Найбільш активна робота з формування законодавства у сфері права інтелектуальної власності пов'язана із розробкою чинного ЦК України, в якому ця підгалузь приватного права здобула місце окремої Книги четвертої, прискоривши створення гармонійної системи законодавства у цій сфері. Наведену діяльність можна вже з цього часу охарактеризувати як таку, що має

цілеспрямований свідомий характер. Формально визначені норми права інтелектуальної власності конкретизовані і деталізовані щодо їх змісту, мають властивості захищеності з боку держави в разі їх невиконання, можуть змінюватись і скасовуватись за обґрунтованої потреби законодавчих органів.

З метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно – правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України, 24 серпня 2023 року був прийнятий Закон України «Про правотворчу діяльність» (далі тут – Закон) [3], в якому визначені правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення та ряд інших важливих положень, які стосуються планування правотворчої діяльності, розроблення проєктів нормативно–правових актів, прийняття їх проєктів тощо. Знаково, що у ст. 2 Закону правотворча діяльність визначена як діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним ст. 4 Закону, з метою: планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проєктів нормативно-правових актів; прийняття (видання) нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу і здійснюється згідно принципів, які закріплені у ст. 3 цього Закону, основним серед яких є принцип верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя тощо. Учасниками правотворчої діяльності названо: суб'єкт правотворчої діяльності; суб'єкт правотворчої ініціативи; суб'єкт забезпечення правотворчої діяльності; заінтересовані особи (ст. 3 Закону). Цікаво в цьому аспекті з'ясувати коло заінтересованих осіб, визначених Законом: фізичні та юридичні особи, на яких вплине прийняття (видання) відповідного нормативно-правового акта, а саме: громадяни України; іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України; громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації; асоціації органів місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення; непідприємницькі товариства, суб'єкти господарювання та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання, органи професійного самоврядування, саморегулівні організації; інші особи, прав, свобод, інтересів чи обов'язків яких стосується відповідний нормативно-правовий акт (ч. 5 ст. 4 Закону). Попри критику ряду положень цього Закону, саме його прийняття свідчить про

визначну роль досліджень і законодавчих ініціатив у сфері впорядкування питань правотворчості в Україні. Усе зазначене має безпосереднє відношення і до предмету дослідження.

Враховуюче вищезазначене, звернемо також увагу на дискусію навколо самого терміну «правотворчість» стосовно діяльності Верховної Ради України як правотворчого органу. Доволі часто можна почути таку думку, що правотворчий орган тільки формулює на підставі наявних, вже існуючих суспільних відносин загальнообов'язковий припис, нічого не вигадуючи і не займаючись творчістю, а скоріше – закріплюють у праві суспільні відносини, перекладаючи на юридичну мову і виконують запит суспільства, який став правилом в результаті багаторазового повторення і важливості його закріплення. Між тим, більшість науковців схиляються до думки, що йдеться саме про творчість, а не лише фіксацію типових суспільних відносин. Законодавець нині передбачає напрямок розвитку відносин, формує їх навіть попередньо, до того як вони набудуть певної усталеності – для того, щоб не відставати у сфері права інтелектуальної власності від технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій, враховуються також безліч інших важливих у суспільстві чинників, тому норми Книги четвертої Проекту ЦК (Кодексу права приватного) [3] повинні бути сформульовані так, щоб охоплювати нові об'єкти, що виникають у цифрову епоху. Для права інтелектуальної власності за часи незалежності України і особливо у процесі руху нашої країни до членства в Європейському Союзі та оновлення цивільного законодавства, правотворчість є частиною загального процесу правотворення – «особливого виду діяльності, притаманного спеціально уповноваженим органам, із формування, зміни або скасування правових норм, в основі яких лежать потреби та інтереси людей» [1, с. 192].

Як підсумок зазначимо, що нині процес правотворчості (який ґрунтується на досягненнях правотворення у сфері права інтелектуальної власності), а також з метою оновлення Книги четвертої ЦК України (згідно Концепції рекодифікації [4, с. 31]), присвяченої праву інтелектуальної власності, відбувається з урахуванням загальних і приватно-правових функцій такої правотворчості, згідно низки важливих принципів, і з залученням науковців, професіоналів різного профілю, державних органів, депутатів, а також за участі громадськості і з урахуванням думок пересічених громадян, які висловлюють свої думки щодо пропозицій Робочої групи з рекодифікації у відкритих публічних обговореннях. Гуманізм, законність, демократизм, відкритість та публічний характер таких обговорень є запорукою позитивних і дійсно необхідних змін до норм, які регулюють відносини інтелектуальної власності.

Література:

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2016. 392 с.
2. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24.08.2023 р. № 3354 – IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2023. № 93. Ст. 364.
3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) : проект Закону України від 06.02.2026 № 14394-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589> (дата звернення: 31.03.2026).
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк». 2020. 128 с.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ

Красицька Л. В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Проведення антитерористичної операції на сході України, операції об'єднаних сил, введення в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану поставили перед правозастосовною практикою ряд проблемних питань, пов'язаних з оголошенням фізичної особи померлою. Не можна наголосити на тому, що норми цивільного права в цій сфері правового регулювання суспільних відносин мають правову визначеність, зважаючи на те, що не можливо чітко визначити в сучасних умовах, зокрема, «день закінчення воєнних дій», складно довести, що особа «пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю» тощо. Саме тому в процесі оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України питання розвитку законодавства про оголошення фізичної особи померлою є важливим і актуальним.

Згідно з ч. 1 ст. 46 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК України) фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають

підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [1].

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з *воєнними діями, збройним конфліктом*, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення *воєнних дій*. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців (ч. 2 ст. 46 ЦК України) [1].

Варто зазначити, що проектом Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (реєстр. № 14394 від 22.01.2026) пропонується в ст. 53 визначити особливості оголошення фізичної особи померлою і, зокрема, в ч. 1 цієї статті передбачити, що «фізичну особу суд може оголосити померлою, якщо протягом трьох років у її постійному осідку (місці проживання) немає відомостей про її місце перебування, а якщо фізична особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців» [2].

На відміну від положень ч. 1 ст. 46 чинного ЦК України проектом Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) пропонується видалити з ЦК України положення: «за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», а в ч. 2 ст. 53 проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) передбачити положення, що «фізичну особу, яка пропала безвісти у зв'язку з *воєнними діями, збройним конфліктом*, суд може оголосити померлою після спливу двох років з дня закінчення *воєнних дій, збройного конфлікту*. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою до спливу зазначеного строку, але не раніше спливу шести місяців» [2].

Одним із проблемних питань в судовій практиці є визначення моменту, з якого обраховується сплив шести місяців у випадку, коли суд може оголосити фізичну особу померлою з урахуванням конкретних обставин справи.

У судовій практиці склався такий підхід до тлумачення норм чинного ЦК України щодо оголошення фізичної особи померлою: «Оголошення фізичної особи померлою (смерть *in absentia*) – це судове визнання померлою фізичної особи, щодо якої за місцем її постійного проживання немає будь-яких відомостей про місце перебування протягом встановленого законом строку. У правовому контексті оголошення фізичної особи померлою є припущенням її смерті (*praesumptio mortis*), що має наслідком припинення правосуб'єктності. Суд під час оголошення фізичної особи померлою достеменно не може встановити факт її смерті, а лише припускає це на підставі непрямих доказів або у зв'язку із тривалою безвісною відсутністю. Оголошення фізичної особи померлою є юридичною фікцією, техніко-правовим прийомом, за якого суд визнає дійсними юридичні факти і обставини, які не підтверджуються неспростовними доказами через брак останніх або їх недостатність» (пункти 38-40 постанови Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2024 року в судовій справі № 755/11021/22) [3].

Велика Палата Верховного Суду висувала в своїй постанові від 11 грудня 2024 року в судовій справі № 755/11021/22, що:

– «законодавець розмежовує категорії «воєнні дії», «збройний конфлікт» і «воєнний стан». Частина друга статті 46 ЦК України послуговується категоріями «воєнні дії» і «збройний конфлікт», а не «воєнний стан». Тому немає підстав пов'язувати початок перебігу строків, зазначених у частині другій статті 46 ЦК України, із введенням, припиненням або скасуванням воєнного стану в Україні (пункт 57);

– частину другу статті 46 ЦК України потрібно тлумачити з урахуванням динамічного характеру суспільних відносин, які в умовах воєнних дій, збройних конфліктів зазнають швидких і непередбачуваних змін. Це вимагає оперативного реагування з боку суду для забезпечення ефективної охорони прав і законних інтересів осіб, у яких у зв'язку з вірогідною смертю зниклої особи виникають певні цивільні права та правомірні інтереси. Стислість строків вирішення такої категорії справ та ухвалення судових рішень у досліджуваній категорії справ стає особливо важливою в умовах, коли йдеться про встановлення правового статусу осіб, які зникли безвісти під час воєнних дій, збройного конфлікту, оскільки затримки в правовому реагуванні можуть призвести до погіршення ситуації для постраждалих осіб, їхніх родин і суспільства загалом (пункт 67);

– словосполучення «від дня закінчення воєнних дій», особливо у контексті широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, потрібно розуміти як визначення строку тривалістю в шість місяців, який потрібно обраховувати передусім від дня закінчення активних бойових дій на певній території України (пункт 70);

– законодавець, формуючи припис речення другої частини другої статті 46 ЦК України («з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців»), після слів «шести місяців» завершив речення. Зазначене унаочнює, що правильним є таке тлумачення цього припису, що здійснюватиметься без прив'язки до моменту скасування воєнного стану, припинення воєнних дій, збройного конфлікту як такого на усій території України (пункт 78);

– шість місяців, які визначені в реченні другому частини другої статті 46 ЦК України, мають відраховуватися від дня закінчення активних бойових дій на місці (на території) ймовірної загибелі фізичної особи, що дозволить надати правову охорону людям, які постраждали від війни та у яких у зв'язку з вірогідною смертю зниклої фізичної особи виникають певні цивільні права та правомірні інтереси, і забезпечуватиме правову справедливість (пункт 81) [3].

Отже, в процесі оновлення цивільного законодавства України вбачається доцільним уточнити момент, з якого обраховується сплив шести місяців у випадку, коли суд може оголосити фізичну особу померлою з урахуванням конкретних обставин справи, без прив'язки до моменту скасування воєнного стану, припинення воєнних дій, збройного конфлікту як такого на усій території України. Це сприятиме визначеності правових норм щодо оголошення фізичної особи померлою.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (реєстр. № 14394 від 22.01.2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 15.03.2026).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2024 року, судова справа № 755/11021/22 (провадження № 14-94цс24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364> (дата звернення: 15.03.2026).

БІОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Крушельницька Г. Л.

кандидат юридичних наук, доцент,

старший науковий співробітник

лабораторії медичного права України та ЄС

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

м. Київ, Україна

Досягнення вагомих результатів у практичному застосуванні новітніх біомедичних технологій призвели до виникнення суспільних відносин, які складаються у зв'язку із використанням біологічних матеріалів та тіла людини, зокрема з медичною, навчальною та науково-дослідною метою. Оскільки неможливо заперечувати комодифікацію людських біоматеріалів, особливо у світлі тенденції переходу від стандартизованої до персоналізованої медицини, актуалізувалася необхідність переходу від публічно-правової до приватноправової моделі регулювання відносин, пов'язаних із біомедичними технологіями. Відповідно, постала необхідність розширення переліку об'єктів приватних відносин шляхом включення до їх кола тих об'єктів, поява яких зумовлена розвитком біомедицини, що у свою чергу дозволить запровадити рамкове регулювання цивільних прав та обов'язків щодо біоматеріалу людини.

Водночас, незважаючи на те, що проект оновленого Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) здебільшого ґрунтується на засадах суспільного та особистісного лібералізму, видається, що відносини щодо біологічного матеріалу людини залишилися недостатньо охоплені увагою робочої групи з підготовки законопроекту з рекодифікації цивільного законодавства України.

Зокрема, у статті 197 проекту ЦК України, що визначає перелік об'єктів приватних відносин, відсутні біологічні матеріали людини. Водночас у проектній статті 199 «Речі та майно» зазначено, що «тіло людини, його частини, анатомічні матеріали не є речами і не можуть бути об'єктом приватних відносин, крім випадків, визначених цим Кодексом та/або іншим законом. Відокремлені частини тіла людини, органи, тканини і біологічні матеріали можуть бути об'єктом цивільних прав лише в межах і порядку, що їх визначено цим Кодексом та/або іншим законом, за умови додержання принципу поваги до людської

гідності, права на тілесну недоторканність та заборони його комерціалізації» [1]. Таке формулювання не в повній мірі відповідає вимогам статті 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» і породжує низку питань, які можуть призвести до виникнення проблем щодо праворозуміння і правозастосування у сфері біомедичних відносин.

По-перше, в аналізованій статті одночасно зазначається, що певні тілесні об'єкти (тіло, частини тіла, анатомічні матеріали) за загальним правилом «не можуть бути об'єктом приватних відносин», однак потенційно можуть бути винятки. У той же час певні тілесні об'єкти (відокремлені частини тіла, органи, тканини, біологічні матеріали) за загальним правилом та за дотримання низки умов «можуть бути об'єктом приватних відносин». Враховуючи, що згідно Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» анатомічними матеріалами людини є органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини, фетальні матеріали, виникає питання: яка різниця між органами і тканинами як анатомічними матеріалами, що не можуть бути об'єктами приватних відносин, та органами і тканинами, що такими об'єктами можуть бути? Якщо керуватися тією ж логікою про «частини тіла» і «відокремлені частини тіла», то можна припустити, що у першому випадку йдеться про тілесні матеріали, що не відділені від тіла людини, а в другому – про вилучені чи іншим способом відокремлені від тіла. У такому разі необхідно цю відмінність чітко встановити, змінивши формулювання статті.

По-друге, складається враження, що набір тілесних об'єктів, зазначених в аналізованій нормі, має випадковий характер і фактично дублюється у різних за об'ємом поняттях. Зокрема органи і тканини є і частинами тіла, і анатомічними матеріалами, і біологічними матеріалами. У свою чергу, біологічний матеріал охоплює як анатомічний матеріал людини, так і відновлюваний матеріал людського органічного походження, а також біоматеріал, який створюється поза людським організмом із клітин людини [2, с. 34]. Тобто поняття «біологічний матеріал людини» є універсальним, оскільки охоплює усі види об'єктів тілесного походження і саме цей термін доцільно використовувати в оновленому ЦК України, визначивши, що *«біологічним матеріалом людини є будь-яке біологічне утворення, вилучене чи іншим способом відділене від тіла людини або створене поза людським організмом з використанням клітин людини»*.

По-третє, викликає сумнів доцільність розміщення положень про біологічний матеріал людини саме у статті «Речі та майно» із вказівкою, що вони не є речами, а також обережним формулюванням «може бути об'єктом приватних відносин». Такий підхід автоматично породжує дискусію щодо місця людського біоматеріалу серед об'єктів

приватних відносин та їх правового режиму. Саме тому в оновленому ЦК України має бути окрема стаття, присвячена біологічному матеріалу людини, яка міститиме його дефініцію, а також чітку вказівку на те, що людський біоматеріал є об'єктом приватних відносин у межах і порядку, визначених ЦК України та/або іншим законом.

Усі вище викладені недоліки підходу до правового регулювання біоматеріалу людини породжують наступне спірне формулювання частини 2 статті 312 проекту ЦК України, де йдеться про право на донорство. Так, пропонується визначити, що «повнолітня дієздатна фізична особа має право бути живим донором парних органів, органів, здатних до самовідтворення, інших анатомічних матеріалів, зокрема репродуктивних клітин, а також кріоконсервованих ембріонів, створених з репродуктивною метою, але не використаних для лікування замовників послуг із застосування допоміжних репродуктивних технологій, у межах визначених цим Кодексом та/або іншим законом, а також якщо це не суперечить доброзвичайності» [1]. Однак згідно приписів Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» донорство передбачає вилучення анатомічних матеріалів шляхом здійснення хірургічної операції, іншого медичного втручання, в результаті якого отримуються анатомічні матеріали людини *для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів*. У випадку ж із кріоконсервованими ембріонами, вони не вилучаються із тіла людини, а створюються поза його межами і без мети передачі іншим особам для «трансплантації». Тобто у випадку донорства, біологічний, зокрема анатомічний, матеріал не відділений від тіла людини на момент прийняття нею рішення про реалізацію права на донорство. Тому якщо йдеться про раніше вилучений чи створений поза межами людського організму біологічний матеріал, у тому числі репродуктивний, мета такого вилучення була іншою, ніж донорство, відповідно у цьому разі доцільно говорити саме про пожертву. З метою недопущення змішування правових конструкцій донорства і пожертви біоматеріалів, необхідно передбачити в ЦК України окрему статтю, що врегулює пожертву біологічного матеріалу та кріоконсервованих ембріонів людини.

Крім того, розглядаючи біологічний матеріал людини як об'єкт приватних відносин, та визначаючи у статті 1735 проекту оновленого ЦК України право заповідача на розпорядження своїм репродуктивним біологічним матеріалом, необхідно також передбачити положення про право власності на такий об'єкт. Брак правового регулювання з цього питання особливо відчувається у правозастосовній практиці, що ілюструє резонансна справа № 203/4924/23, у якій Центральний районний суд м. Дніпра (суд першої інстанції) вирішив передати батькам померлого чоловіка на зберігання кріоконсервовані ембріони, створені

із репродуктивних клітин їх сина та його дружини, а також визнати за ними право на застосування репродуктивних технологій за допомогою вказаних ембріонів [3]. У результаті було проігноровано той факт, що кріоконсервовані ембріони фактично є спільною сумісною власністю подружжя як пацієнтів програми лікування безпліддя. Однак за наявності чіткого нормативного регулювання відносин щодо біоматеріалу людини, таких ситуацій вдалося б уникнути, оскільки на сьогоднішній день суди перебувають у цілковитому правовому вакуумі в означеній сфері.

Таким чином, можна відзначити, що в проєкті оновленого ЦК України недостатньо уваги приділено врегулюванню правовідносин, пов'язаних із використанням біоматеріалу людини. Тому необхідним є доопрацювання положень щодо цивільно-правового визначення поняття та правового режиму біоматеріалів людини, а також усунення прогалин у регулюванні цивільних правовідносин, пов'язаних із набуттям права власності на біоматеріали людини та деякими аспектами його використання у сфері біомедичної діяльності.

Література:

1. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) 14394 від 22.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528*
2. Крушельницька Г. Л. Поняття та цивільно-правова природа біоматеріалу людини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 32–39. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.5>.
3. Рішення Центрального районного суду м. Дніпра від 08 вересня 2025 року у справі 203/4924/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130344534>

ОНОВЛЕННЯ КНИГИ 7 ПРОЄКТУ ЦК «ПРАВО СПАДКОВЕ»: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Кухарєв О. Є.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Розширення диспозитивності спадкового права, віднесення заповіту до рангу регуляторів спадкових правовідносин, поява нових об'єктів цивільних прав, суттєве ускладнення майнового обороту зумовило істотне оновлення книги 7 «Право спадкове» проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), розміщеного на офіційному вебпорталі Верховної Ради України (далі за текстом – проєкт ЦК). У цілому можна підтримати запропоновані членами Робочої групи щодо рекодифікації цивільного законодавства зміни, які вносяться до спадкового права та відмітити європейський вектор розвитку відповідної підгалузі. Причому оновлення відбулось як шляхом змін певних положень, які передбачені в чинному ЦК України, так і у формі запровадження абсолютно нових норм.

У першому випадку йдеться, зокрема, про заповіт з умовою, стосовно якого встановлено спеціальне застереження про те, що умова заповіту має існувати не лише на час відкриття спадщини, а й настати протягом строку, встановленого для її прийняття. Особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини, крім фактичного сімейного союзу, перенесені з четвертої до п'ятої черги спадкоємців за законом. Крім того, очікуваною та належним чином обґрунтованою в цивілістичній доктрині стала новела про віднесення до кола спадкоємців за заповітом осіб, зачатих упродовж шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача і народжені живими після відкриття спадщини. Такий підхід не лише суттєво розширює застосування принципу свободи заповіту, а й повною мірою відповідає сучасним реаліям.

Конкретизовано, що тлумачення заповіту спадкоємцями здійснюється у спосіб подання заяви, справжність підпису на якій засвідчують нотаріально, що сприятиме широкому використанню цього механізму. Наразі тлумачення заповіту саме спадкоємцями, а не судом, фактично не застосовується в нотаріальній практиці через неналежне нормативне регулювання.

В аспекті запровадження нових положень варто відзначити: виокремлення цифрової речі як об'єкта спадкування; регулювання заповіту про розпорядження репродуктивним біологічним матеріалом; визначення порядку управління спадщиною, до складу якої входять корпоративні права до отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємцями; надання онукам спадкодавця, батьки яких є живими на час відкриття спадщини, права на спадкування у другу чергу спадкоємців за законом.

Окремо слід наголосити на перенесення інституту спадкового договору до книги п'ятої «Право зобов'язань», що також є цілком обґрунтованим.

Утім, окремі положення книги 7 «Право спадкове» видаються дещо суперечливими та, на мою думку, потребують доопрацювання.

1. У ч. 4 ст. 1765 проєкту ЦК міститься правова презумпція прийняття спадщини малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами, а також особами, цивільна дієздатність яких обмежена. Ці спадкоємці вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків відмови від неї. Проте, у наступній статті наголошено, що особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди її батьків або піклувальника. Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Уявляється слушним, що в разі застосування презумпції прийняття спадщини особа не повинна подавати заяву про прийняття спадщини, оскільки спадщину вже прийнято в силу віку або стану здоров'я такої особи. Те саме стосується й подання заяви про прийняття спадщини від імені такої особи.

Слід також вказати на положення абз. 2 ч. 1 ст. 1736 проєкту ЦК, згідно з яким повнолітні непрацездатні діти спадкодавця спадкують безвідносно до змісту заповіту половину частки, що могла належати кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка), за умови подання ними заяви про прийняття спадщини. Йдеться в тому числі про недієздатних та обмежених у цивільній дієздатності спадкоємців, стосовно яких діє презумпція прийняття спадщини. Тож у цьому випадку виникнення права на обов'язкову частку у спадщині не пов'язане з поданням заяви про прийняття спадщини, що свідчить про необхідність корегування наведеного правила.

2. На рівні окремої статті унормовано управління спадщиною, до складу якої входять *корпоративні права* до отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємцями (ст. 1784 проєкту ЦК України). Утім, у разі смерті учасника господарського товариства до складу спадщини

включаються не корпоративні права, а право на частку у статутному (складеному) капіталі товариства.

Важливо розмежовувати поняття «право на частку» та «право з частки», що не є тотожними за своїм змістом. Об'єктом права на частку є частка у статутному (складеному) капіталі товариства, і саме вона включається до складу спадщини, що відкрилася після померлого учасника товариства. Відносини, які виникають стосовно права на частку, не є корпоративними за своєю природою. Корпоративними є відносини, що пов'язані зі здійсненням корпоративних прав на участь в управлінні господарською організацією, зокрема: брати участь в управлінні товариством; отримувати інформацію про господарську діяльність товариства; брати участь у розподілі прибутку товариства; отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість.

Корпоративні права визначаються часткою в статутному (складеному) капіталі господарської організації, тобто є так званими «правами з частки» або «правами з акції». Проте учасник господарської організації має й «право на частку», об'єктом якого є відповідна частка. Тобто це право на майно, майнові права. Це право відрізняється від «права з частки» тим, що здійснюється не в корпоративних, а в інших цивільних правовідносинах – речових або зобов'язальних. Корпоративні права щодо юридичної особи виникають у спадкоємця з моменту внесення запису про зміну складу учасників до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Спадкоємець, який успадкував частку у статутному (складеному) капіталі, для набуття корпоративних прав має ще вступити до товариства. У ст. 23 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» вказується, що це робиться через подання заяви про вступ до товариства. Тобто йдеться про дві дії з боку правонаступника померлого учасника товариства – прийняття спадщини та звернення до товариства з метою вступу до нього. За своєю природою обидві ці дії є односторонніми правочинами.

Таким чином, об'єктом спадкового наступництва є право на частку у статутному (складеному) капіталі. При цьому за приписом п. 2 ч. 1 ст. 1771 проекту ЦК право на участь у товариствах за загальним правилом не входить до складу спадщини.

3. Відповідно до ч. 4 ст. 1738 проекту ЦК у разі смерті одного з подружжя нотаріус видає другому з подружжя, який його пережив *свідоцтво про право на спадщину*, та накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя.

Питання правових наслідків смерті першого з подружжя в разі складення спільного заповіту є дискусійним як у правовій доктрині, так і в правозастосовній діяльності. На мою думку, підхід, закладений у ч. 4 ст. 1738 проєкту ЦК, є методологічно неправильним, зважаючи на таке.

Внаслідок смерті одного з подружжя його частка у праві спільної сумісної власності не спадкується, а переходить в особисту приватну власність іншого співвласника (вдови, вдівця). Смерть є підставою для зміни правового режиму майна, стосовно якого складено заповіт подружжя: спільна сумісна власність трансформується в особисту приватну власність іншого з подружжя, який пережив померлого. Змінюючи свій правовий режим, таке майно не набуває статусу спадкового.

З цього слідує, що особа для отримання частки у праві спільної сумісної власності не повинна приймати спадщину в спосіб і строки, визначені законодавством, а також отримувати свідоцтво про право на спадщину на таке майно. Крім того, до досліджуваних відносин не застосовуються як положення про право на обов'язкову частку у спадщині, так і обов'язок задовольнити вимоги кредитора спадкодавця.

У свою чергу, розуміння факту смерті першого з подружжя як підстави виникнення спадкових правовідносин фактично зводиться до того, що другий з подружжя є спадкоємцем першого. Проте за своєю природою спільний заповіт належить до односторонніх правочинів, незважаючи на те, що складається подружжям, тобто двома особами. Це узгоджується із загальними положеннями про правочини. Так, згідно з ч. 3 ст. 202 ЦК одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами (аналогічне за змістом положення розміщене у ч. 1 ст. 208 проєкту ЦК). З самого найменування параграфу 1 гл. 16 ЦК «Загальні положення про правочини», який охоплює і ст. 202, можна дійти висновку, що норма, яка міститься в ній, має бути загальною, тобто поширюватися на всі правочини, до яких належить і заповіт. У разі складення спільного заповіту чоловік і дружина є однією стороною правочину, представленою двома особами. Отже, подружжя в цьому разі має правовий статус заповідача, їх спільна воля спрямована на призначення спадкоємцем певної особи. За цим заповітом чоловік (дружина) не може призначити дружину (чоловіка) своїм спадкоємцем, оскільки це означатиме «розщеплення» волі подружжя та трансформацію одностороннього правочину в договір про призначення спадкоємця, чого цивільне законодавство України не допускає.

Таким чином, у разі складення спільного заповіту смерть першого з подружжя не породжує виникнення спадкових правовідносин, а майно

набувається другим з подружжя не в порядку спадкування. Це свідчить про спірність положення ч. 4 ст. 1738 проекту ЦК стосовно видачі другому з подружжя свідоцтва про право на спадщину.

ДОГОВІР ПРО ПЕРЕРЕЗПОДІЛ СПАДЩИНИ В ОНОВЛЕНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Лукаsevич-Крутник І. С.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету
м. Тернопіль, Україна*

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, створило безпрецедентні виклики для функціонування всієї правової системи держави, включаючи сферу спадкових правовідносин. Воєнний стан, введений на території України, спричинив докорінну зміну умов реалізації спадкових прав. Внутрішня та зовнішня міграція населення України, загибель великої кількості українців, зникнення безвісти при виконанні військових завдань, перебування в полоні або на тимчасово окупованих територіях, руйнування інфраструктури та обмеження доступу до нотаріальних і судових органів – усі ці фактори суттєво ускладнюють процес спадкування та породжують необхідність гнучкого застосування норм спадкового права. У таких умовах договір про перерозподіл спадщини виступає ефективним правовим механізмом, що дозволяє спадкоємцям врегулювати спірні питання щодо спадщини шляхом досягнення консенсусу та уникнути тривалих судових процесів.

Договір про перерозподіл належить до непойменованих договорів у цивільному праві України, оскільки законодавством не закріплено положення про такий договір ні в кодифікованому акті цивільного законодавства України, ні в спеціальних законах чи підзаконних актах. Можливість укладення таких договорів впливає із принципу свободи договору, відповідно до якого сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ст. 627 ЦК України). Як зазначає З. У. Козлиева, з розвитком цивільного обігу в договірній практиці дедалі частіше укладаються договори, які прямо не врегульовані законодавством, проте відповідають його загальним

принципам [1, с. 316]. Про це наголошується і в матеріалах судової практики. Так, в постанові Касаційного цивільного суду від 21 березня 2018 року вказується, що «тлумачення статті 6 ЦК України свідчить, що сторони мають право укладати договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, за умови, що вони відповідають загальним засадам цивільного законодавства. Такі договори є непонайменованими, оскільки не визначені в актах законодавствах. Свої відносини в непонайменованих договорах сторони врегульовують на власний розсуд» [2].

Належність договору про перерозподіл спадщини до непойменованих пояснює його відсутність в класифікаціях договорів у сфері спадкового права серед доктринальних джерел. Втім цей договір вироблений нотаріальною практикою та зумовлений динамікою сучасних спадкових відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 1280 ЦК України якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, вона підлягає перерозподілу між ними [3]. Такі спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося, або сплати грошової компенсації. Перерозподіл може відбуватися двома способами: в договірному або судовому порядку. Обрання спадкоємцями договірному порядку зумовлює укладення договору про перерозподіл спадщини. Як зазначає М. М. Дякович, у цьому разі законодавець дає можливість названим спадкоємцям вимагати перерозподілу спадщини між ними. Якщо таке право виникло у них, коли спадкоємці вже отримали свідоцтво про право на спадщину, але, наприклад, ще не зареєстрували своє право власності (на нерухомість) або не пред'явили про це свідоцтво до банку й не отримали гроші, які належали померлому, тоді всі спадкоємці можуть звернутися до нотаріуса та укласти договір про перерозподіл спадщини. Якщо таке свідоцтво про право власності (на нерухомість) вже зареєстроване у реєстрі прав власності чи за ним отримали кошти у банку, то спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося, чи сплати грошової компенсації. Якщо між спадкоємцями з приводу цього досягнуто згоди, то всі вказані питання можна врегулювати шляхом укладення цивільно-правових правочинів [4, с. 1335–1336].

Про можливість договірному порядку перерозподілу спадщини зазначається і в судовій практиці. Так, в постанові Київського апеляційного суду від 01 червня 2023 року у справі № 357/8183/22 вказується: «Статтею 1280 перерозподіл спадщини являє собою повторний розподіл спадщини між спадкоємцями у випадку, коли після первісного її розподілу в натурі спадщина буде прийнята іншими спадкоємцями. Такими способами є *письмова згода спадкоємців*, які

прийняли спадщину, рішення суду про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини або коли певні обставини є підставою для перерозподілу спадщини» [5].

За своєю правовою природою договір про перерозподіл спадщини є цивільно-правовим договором (дво- чи багатостороннім правочином). Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Дво- чи багатостороннім правочином (договором) є погоджена дія двох або більше сторін (ч. 2,4 ст. 202 ЦК України) [3]. В цьому контексті варто звернути увагу на тлумачення договору як регулятора цивільних відносин, запропоноване видатним цивілістом В. В. Луцем. На думку науковця, як юридичному факту і як виду правочину, договору властиві такі ознаки:

1) у ньому виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи кількох, при цьому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно відповідати одне одному;

2) договір – це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Саме за цією ознакою цивільно-правовий договір відрізняється від інших договірних форм, що їх використовують в інших галузях права (трудовому, міжнародному публічному тощо), і де вони набувають певних специфічних рис [6, с. 282].

Для договору про перерозподіл спадщини характерні обидві зазначені ознаки. По-перше, у досліджуваному договорі у формі домовленості проявляється воля двох чи кількох спадкоємців, при цьому їх воля співпадає із волевиявленням, а волевиявлення спадкоємців, які первісно прийняли спадщину, співпадає із волевиявленням інших спадкоємців, які прийняли спадщину вже після її розподілу. По-друге, домовленість спрямована на зміну обсягу прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті та перейшли першим спадкоємцям, на користь нових спадкоємців, які згодом прийняли спадщину. Тому з впевненістю можна стверджувати, що договір про перерозподіл спадщини є цивільно-правовим договором, правомірною дією, спрямованою на зміну обсягу спадщину серед спадкоємців.

Зважаючи на актуальність досліджуваного договору в сучасних реаліях, вважаємо за доцільне запропонувати закріпити в оновленому Цивільному кодексі України (Кодексі права приватного) положення про договір про перерозподіл спадщини та його обов'язкове нотаріальне посвідчення. До речі, варто зазначити, що в проєкті оновленого Цивільного кодексу України (Кодексі права приватного) стаття про перерозподіл спадщини сформульовано ідентично до чинної редакції

за винятком окремих стилістичних правок (стаття 1778) [7]. Зважаючи на вищезазначене, пропонуємо ч. 1 статті 1778 проекту ЦК України «Перерозподіл спадщини» доповнити абзацом 3 такого змісту: «Перерозподіл спадщини може здійснюватися в договірному або судовому порядку. Договір про перерозподіл спадщини спадкоємці укладають у письмовій формі. Договір про перерозподіл спадщини підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню».

Література:

1. Козлієва З. У. Категорія «непоіменовані договори» у цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 316 – 319. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7815/1/Kozlieva_316-319.pdf (дата звернення: 01.04.2026 р.).

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 березня 2018 року у справі № 761/11589/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72970214> (дата звернення: 01.03.2026 р.).

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.04.2026 р.).

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 7-ме вид., переробл. і допов. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. Т. 2. 1424 с.

5. Постанова Київського апеляційного суду від 01 червня 2023 року у справі № 357/8183/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111751645> (дата звернення: 01.04.2026 р.).

6. Луць В. В. Служу пером своїй вітчизні. Вибрані праці. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 327 с.

7. Проект Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) від 22 січня 2026 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/3beeb6c8-5835-43ac-803b-8b0b42bbdb2e> (дата звернення: 01.04.2026 р.).

ЗМІНА ПІДХОДІВ ДО ГАРАНТУВАННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В ОНОВЛЕНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Менджул М. В.

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В умовах оновлення Цивільного кодексу вкрай важливим є аналіз того, наскільки нормативно визнані та закріплені гарантії принципу найкращих інтересів дитини, що особливо актуально на тлі повномасштабної війни, яка створює безпрецедентні виклики для забезпечення прав дітей. Війна зумовила масове переміщення, примусову евакуацію та розлучення дітей із сім'ями, а також численні випадки їх незаконного вивезення за межі держави, що кваліфікується міжнародними органами як грубе порушення прав дитини. Водночас діти зазнають значного психологічного впливу, втрати доступу до освіти, безпечного середовища та стабільного розвитку, що формує ризик «втраченого покоління». За таких умов принцип найкращих інтересів дитини набуває не лише теоретичного, а й практичного значення, потребує суттєвого змістовного переосмислення з урахуванням воєнних реалій та підвищених стандартів захисту.

При цьому варто також врахувати позицію зарубіжних експертів, яка ґрунтується на аналізі коментарів Комітету ООН з прав дитини. Зокрема, найкращі інтереси дитини розглядаються як гнучке, індивідуалізоване поняття, що визначається з урахуванням конкретних обставин кожної дитини, але при цьому не може бути довільним. Їх оцінка повинна базуватися на об'єктивних критеріях і спрямовуватися на забезпечення повної реалізації прав дитини та її гармонійного розвитку. Комітет запропонував орієнтовний перелік елементів для такої оцінки (думка дитини, її ідентичність, сімейне середовище, безпека, стан здоров'я, освіта тощо), який не є вичерпним і підлягає гнучкому застосуванню. Водночас основною проблемою залишається досягнення балансу між різними елементами, зокрема між захистом дитини та її автономією, а також між необхідністю стабільності та врахуванням розвитку її можливостей.

Складність принципу посилюється при його застосуванні до загальних заходів і у випадках конфлікту з іншими інтересами. Для врахування інтересів дітей у законодавстві та політиках Комітет

пропонує використовувати оцінку впливу на права дитини, однак її впровадження є непростим для держав. У ситуаціях колізії між інтересами дитини та іншими правами чи суспільними інтересами передбачається індивідуальне зважування з наданням пріоритету інтересам дитини як «першочерговим», хоча чітких універсальних критеріїв такого балансу не визначено [1, с. 12–15]. Європейські експерти наголошують також на тому, що оцінка найкращих інтересів дитини повинна здійснюватися індивідуально з урахуванням її віку, потреб, життєвих обставин і рівня розвитку (принцип «еволюційних можливостей дитини»). Це передбачає певну дискрецію для органів влади, однак вона не є абсолютною і має бути обмежена чіткими правовими рамками. Також підкреслюється необхідність врахування думки самої дитини та забезпечення її участі у процесах прийняття рішень [2].

Таким чином, попри нормативну вагомість принципу, його практичне застосування залишається складним і значною мірою залежить від контексту конкретної справи та індивідуальних особливостей дитини.

Аналіз положень оновленого Цивільного кодексу України показав, що на разі розробники законопроекту врахували міжнародні та європейські підходи і не тільки використовують термін «діяти в найкращому інтересі малолітньої дитини» (щодо надання медичної та/або реабілітаційної допомоги, ч. 4 ст. 304), але і окрему статтю присвячено принципу найкращих інтересів дитини (стаття 1476). Водночас є певні не точності у термінології, з огляду на положення статті 1476 проекту ЦК України, слід аналогічно викласти терміни у ст. 304, а саме «діяти в найкращих інтересах малолітньої дитини».

Визначення «найкращих інтересів дитини» у ч. 1 ст. 1476 проекту ЦК України враховує коментарі Комітету ООН з прав дитини та практику ЄСПЛ, навіть більш детально описує особливості та потреби дитини, що по суті відповідає підходу «еволюційних можливостей дитини». Більше того, позитивним є у ч. 2 ст. 1476 поєднання принципів найкращих інтересів дитини та розумності для визначення строків щодо вирішення питань дитини.

Більше того, принцип найкращих інтересів дитини має гарантуватися при: встановленні режиму окремого проживання подружжя (ч. 3 ст. 1504); нотаріальному посвідченні договору (договорів) про врегулювання питань щодо розподілу батьківської відповідальності (ч. 3 ст. 1511); здійсненні батьківської відповідальності (ч. 1 ст. 1535; ст. 1552; с. 1554); вирішенні батьками питань щодо навчання та лікування дитини (ч. 3 ст. 1550); спорі щодо місця проживання дитини (ст. 1556); вирішенні питання про разові, періодичні побачення з дитиною (ст. 1561), поновленні батьківських прав (ст. 1562);

врахуванні думки дитини (ст. 1567); вирішенні судом спорів щодо спілкування та участі у вихованні дитини членів сім'ї та родичів (ст. 1576); захисті прав на сімейне житло (ст. 1582); управлінні особистим майном кожного з подружжя (ст. 1599); поділі спільного майна (ст. 1605); укладенні шлюбного договору (ст. 1608); визначенні розміру аліментів (ст. 1649); усиновленні (ст. 1655); патронаті (ст. 1704); врахуванні волі заповідача щодо опікуна, піклувальника дитини (ст. 1734) [3].

Водночас із врахуванням рекомендацій Комітету ООН з прав дитини варто у статті 1552 проекту ЦК України частину 1 викласти у такій редакції: «При вирішенні питань батьківської відповідальності першочергове значення надають забезпеченню найкращих інтересів дитини, у тому числі щодо збереження її зв'язку з обома батьками, зростання у безпечному і сталому середовищі у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей дитини».

Література:

1. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680657e56>
2. DajaWenke. Securing the rights and the best interests of the child in care proceedings. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/294015/Presentation_Daja%20Wenke_Best%20interests%20of%20the%20child%20in%20care%20proceedings_EN.pdf
3. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного). URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/18a967b0-c9fe-4a78-965c-f80187c32517](https://itd.rada.gov.ua/18a967b0-c9fe-4a78-965c-f80187c32517)

КОДИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ПРОЕКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО): ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Миرونенко І. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права*

*Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

На даний момент результатом тривалої роботи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства нашої держави є внесення до Верховної Ради України законопроекту «Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)» від 22.01.2026 року № 14394 [1]. Крім іншого, як це про це безпосередньо вказувалося у «Концепції оновлення Цивільного кодексу України», він передбачає оновлення української кодифікації міжнародного приватного права шляхом переформатування тексту Закону України «Про міжнародне приватне право» у окрему книгу модифікованого ЦК України [2, с. 60], а саме: книгу восьму «Право приватне міжнародне» (ст. 1800–1909).

У зв'язку із існує необхідність розглянути окремі аспекти, пов'язані із такими нововведеннями.

Насамперед слід відзначити, що даний законопроект передбачає включення до Книги восьмої проекту ЦК України (Кодексу права приватного) положень щодо регулювання правовідносин із іноземним елементом у тому ж обсязі, що їх містить чинний Закон України «Про міжнародне приватне право» (по-суті, йдеться про повну імплементацію у ЦК України оновлених положень цього Закону). Вказане обумовлює виникнення ряду застережень.

Адже, крім іншого, це означає включення до проекту ЦК України положень щодо колізійного регулювання трудових відносин із іноземним елементом (глава 127 «Колізійні норми щодо трудових відносин» (ст. 1868 – 1870)). Безперечно, ці відносини цілком можна розглядати як приватноправові, однак: 1) вони виходять за рамки звичного розуміння «цивільних» правовідносин; 2) до оновленого ЦК України пропонується включити положення щодо колізійного регулювання тих правовідносин, які ним не охоплюються (у даному випадку – трудових).

Однак ще більші застереження обумовлює включення до проекту ЦК України положень про «міжнародний цивільний процес» («приватне судочинство із іноземним елементом») (глави 130 «Провадження

у справах за участю іноземних осіб», 131 «Підсудність та виконання іноземних судових доручень» та 132 «Визнання та виконання рішень іноземних судів»).

Загалом у літературі наведено достатньо аргументів щодо того, що процесуальні правовідносини (навіть ті, що пов'язані із вирішенням приватноправових спорів) за своєю суттю мають переважаючу публічноправову природу, а тому включення положень про судочинство з іноземним елементом до сфери міжнародного приватного права у літературі оцінюється достатньо неоднозначно [3, с. 28–33; 4, 318–322].

Безперечно, у наукових публікаціях наводиться ряд доводів на користь поєднання норм міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу у одному нормативно-правовому акті, зокрема із огляду на їх функціональну єдність та відповідний досвід законотворчості окремих зарубіжних країн [5, с. 141–142, 153–154].

Однак, як на нашу думку, якщо із певною умовністю ще можна погодитися із поєднанням норм колізійного, матеріального та процесуального права у спеціальному нормативному акті щодо регулювання правовідносин із іноземним елементом, яким є чинний Закон України «Про міжнародне приватне право», то більш, ніж суперечливим, є включення до проекту ЦК України суто «процесуальних» норм, зокрема положень про процесуальні права і обов'язки у судах України іноземних осіб (ст. 1899), підсудність судам України справ з іноземним елементом підсудність (ст. 1901–1904) чи порядку виконання іноземних судових доручень (ст. 1907). При цьому, як і у попередньому випадку, йдеться про включення до оновленого ЦК України положень про спеціальне (тобто здійснюване за наявності «іноземного елементу») правове регулювання тих правовідносин, що загалом ним не охоплюються.

Окремо хотілось б звернути увагу на запропоновані у проекті ЦК України (Кодексу права приватного) нововведення щодо регулювання процесуальної правосуб'єктності іноземних осіб в Україні.

Так, діюче законодавство передбачає, що процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України (ч. 1 ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право») [6]. У літературі такі положення прийнято розглядати як надання іноземним суб'єктам національного правового режиму щодо доступу до правосуддя [7, с. 20; 8, с. 234]. Проте проектом ЦК України (Кодексом права приватного) передбачено застосування із даного питання принципово іншого підходу, згідно якого процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні буде визначатися згідно колізійних норм, як це прийнято

здійснювати для регулювання питань цивільної правоздатності та дієздатності іноземних осіб (ч. 1 ст. 1900: процесуальну правоздатність і дієздатність іноземних осіб в судах України визначає їх особистий закон, за приписами, встановленими цим Кодексом).

Суто із практичної точки зору вказане означає відсилання до положень іноземного процесуального права та ставить перед судом та іншими учасниками судового розгляду достатньо непросте завдання щодо встановлення та застосування його норм. За таких обставин видається об'єктивно необхідним додатково встановити із даного питання відповідні захисні застереження на зразок положень ч. 5 ст. 1813 чи ст. 1820 проекту ЦК України: іноземна особа не може посилаватися на обмеження її процесуальної дієздатності або повноважень представника, крім випадків, коли суд або інша сторона знали або за всіма обставинами не могли не знати про такі обмеження.

Література:

1. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного): законопроект від 22.01.2026 року № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3283743>
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
3. Міжнародний цивільний процес України : навч. посіб. / за ред. С. Я. Фурси. К. : КНТ, 2010. 327 с.
4. Міжнародне приватне право. Особлива частина : підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кісіля. К. : Алерта, 2013. 400 с.
5. Довгерт А. Міжнародне приватне право: зміна концепції. Київ : Алерта, 2024. 256 с.
6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 року № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
7. Цірат Г. А. Міжнародний цивільний процес: сучасний стан та перспективи міжнародно-правової уніфікації : монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2013. 482 с.
8. Мироненко І. В. Міжнародне приватне право : навчальний посібник. 2-ге вид., доповн. і перероб. К.: Алерта, 2013. 288 с.

СУЧАСНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРЕНДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН З НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ОНОВЛЕНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Миронова Г. А.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії медичного права України та ЄС
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

В Україні триває оновлення національної доктрини приватного права на засадах європейської правової традиції, визначальними для якої є характерні для європейської цивілізації засади «ціннісного підґрунтя», а ключовим елементом – «суверенітет приватної особи (визнання чільного місця індивіда, окремої людини у системі соціальних взаємин)» [1, с. 31]. Саме в такому актуальному контексті слід розглядати оновлення вітчизняного цивільного законодавства та розроблення проекту Закону України «Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного)» від 22.01.2026 № 14394 (далі – проект ЦКУ).

Євроінтеграційний вимір рекодифікації цивільного законодавства України знайшов безпосередній вияв в модернізації особистих прав у сфері надання медичної допомоги (книга друга «Право особисте») щодо підвищення приватноправових гарантій гідності, автономії, поваги до волі пацієнта. Книга друга проекту ЦКУ була суттєво доопрацьована із урахуванням новітніх досліджень українських правників та тих пропозицій, що подавалися за результатами загальнонаціонального дискурсу. У нових нормативних позиціях взяті до уваги відповідні правові стандарти, які містяться у міжнародно-правових актах та договорах, правових позиціях ЄСПЛ.

Профільна стаття 304 «Право на медичну та/або реабілітаційну допомогу» проекту ЦКУ відповідає європейським засадам приватно-правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Заслуговує на схвалення послідовне провадження у статті принципу особистої автономії повнолітніх дієздатних осіб, які мають право відмовитися від надання будь-якої медичної та/або реабілітаційної допомоги або вимагати припинення надання медичної допомоги, що вже розпочалась. Розробниками усунута давнішня законодавча колізія, за якою клінічний стан, що за медичними показаннями відноситься до

невідкладного, вважався підставою не брати до уваги згоду або відмову від повнолітньої дієздатної особи. У проекті ЦКУ закріплено правовий статус нового учасника приватних відносин – довіреної особи пацієнта, яка діє на підставі довіреності та/або договору доручення. Також врегульовано новий для України інститут попередніх розпоряджень пацієнта.

У положеннях статті 304 усунуті нормативні колізії та прогалини щодо надання інформованої згоди на медичну допомогу з 14 років, щодо права малолітньої дитини бути вислуханою, якщо вона здатна сформулювати та висловити свої думки про надання їй медичної та/або реабілітаційної допомоги. Закрита прогалина щодо представників малолітньої дитини, визначено, що у разі відсутності батьків, опікуна або іншого законного представника, медичну та/або реабілітаційну допомогу малолітній дитині надають за інформованої письмової згоди члена її сім'ї або родича у визначеній пріоритетній послідовності.

Також закріплено право недієздатної фізичної особи бути вислуханою, якщо вона здатна сформулювати та висловити свої думки про надання медичної та/або реабілітаційної допомоги, що узгоджується із міжнародними стандартами щодо правового статусу осіб, визнаних недієздатними. Проте дана позитивна новація не була врахована при регулюванні права на стерилізацію. Відповідно до п. 4 статті 305 проекту ЦКУ стерилізацію може бути проведено лише за інформованої письмової згоди повнолітньої дієздатної фізичної особи, що означає, що проведення стерилізації недієздатних осіб під законодавчою заборонаю.

Така свідома позиція законодавця простежується з 2017 року, починаючи із внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги [2], метою яких було захист недієздатних фізичних осіб від примусових заходів медичного характеру. Проте застосований у проекті ЦКУ жорсткий обмежувальний підхід містить потенційну небезпеку неправомірного втручання в приватну автономію недієздатної особи та обмеження її прав на рівний та недискримінаційний доступ до послуг з медичної допомоги, гарантований у статті 303 проекту ЦКУ. Крім того законодавцем фактично ігноруються норми статті 12 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [3] щодо самостійної реалізації правоздатності недієздатними особами, правових позицій ЄСПЛ, який виходить із пріоритету особистої автономії та необхідності індивідуальної оцінки здатності особи до усвідомлення суті медичного втручання та надання згоди [4].

Очевидно, що існує виразна специфіка надання медичної допомоги недієздатним особам, в межах якої добрі наміри зіштовхуються із складними етичними колізіями на перетині турботи про таких осіб

та цінністю їхньої автономії, зокрема, щодо законних способів та процедур врахування думки недієздатної особи при стерилізації [5, с. 117–119]. Попри етичну складність проблеми, законодавство окремих країн Європи містить інститут стерилізації недієздатних осіб, яким врегульовано аспекти правосуб'єктності, вікових меж, медичних та соціальних показань, нормативних процедур добровільного та примусового режимів. Наприклад, у законодавстві Німеччині [6; 7] врегульовано процедуру стерилізації за згодою опікуна, яка можлива за визначених умов: особа назавжди залишиться недієздатною; стерилізація відповідає природному бажанню особи, яка перебуває під опікою; вагітність загрожуватиме життю та здоров'ю цієї особи; неможливо запобігти небажаній вагітності іншими способами. В інших країнах також існує правове регулювання та практика застосування медичних заходів зі стерилізації недієздатних фізичних осіб [8].

З метою послідовного впровадження у проєкті ЦКУ принципу поваги до гідності, прав та інтересів фізичних осіб із вадами волі та волевиявлення, варто розглянути можливість запровадження у цивільному законодавстві України збалансованої моделі правової регламентації стерилізації недієздатних осіб як засобу належного врівноваження інтересів та прав такої особи, її оточення та суспільства у цілому. Принаймні таку можливість слід надати фізичним особам за медичними або важливими соціально-психологічними показаннями; із належним правовим механізмом прийняття рішення судовим органом; за участю спеціальної експертної комісії; із залученням до обговорення та прийняття рішення самої особи; відповідною процедурою оцінки індивідуальної здатності до згоди тощо.

Отже, правове регулювання приватноправових відносин у сфері надання медичної допомоги за участю недієздатних фізичних осіб є найскладнішим, як в етичному, так й правовому аспектах, тому потребує відповідних напрацювань на рівні доктрини та норм законодавчих актів на підставі європейських правових стандартів, з адаптивним урахуванням практики окремих країн.

Література:

1. Харитонов Є. О, Харитонova О. І. Приватне прав як концепт. Том II. Пошук парадигми: (до історії питання). Одеса : Фенікс, 2019. 614 с.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги. Закон України від 14.11.2017 № 3305-УІІІ. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2205-19#Text>

3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Case of Arskaya v. Ukraine. 05.02.2014. URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-170553%22%7D>
5. Миронова Г. А., Сенюта І. Я. Спеціальні принципи щодо захисту осіб, не здатних надати згоду на медичне втручання. *Стратегія імплементації Конвенції Ов'єдо в законодавство України* : монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. І. Я. Сенюти. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2023. 300 с. С. 119–130.
6. Bürgerliches Gesetzbuch, § 1830 Sterilisation. URL:
<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
7. Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit, § 297 Sterilisation. URL:
<https://www.gesetze-im-internet.de/famfg/>
8. Порядок проведення стерилізації недієздатних осіб. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL:
<http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29315.pdf>

ВПЛИВ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Міловська Н. В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації
законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Сучасний етап розвитку цивільного законодавства України, яке покликане забезпечити ефективне регулювання приватноправових відносин, належний рівень захисту прав та інтересів їх учасників, стабільність цивільного обороту, характеризується переходом від фрагментарного оновлення нормативно-правової бази до її системного переосмислення, що проявляється у процесах рекодифікації та, власне, підготовкою проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (реєстр. № 14394 від 22 січня 2026 р.) [1].

Рекодифікація цивільного законодавства України є не лише техніко-юридичним явищем, але й концептуальним процесом, спрямованим на оновлення механізму правового регулювання приватноправових відносин відповідно до сучасних соціально-економічних реалій та європейських стандартів. У цьому контексті ключову роль відіграє правотворча діяльність, у процесі якої визначаються засади цивільного законодавства України, його ціннісні орієнтири, принципи та механізми реалізації, забезпечується належний рівень правової визначеності.

Правотворчість є особливою формою діяльності держави за участю громадянського суспільства, що пов'язана зі встановленням, зміною чи скасуванням юридичних норм, створенням та розвитком системи права [2, с. 8]. У відповідності до статті 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX [3], правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється уповноваженим суб'єктом з метою: 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу. Тобто, як випливає із законодавчого визначення, правотворча діяльність охоплює широкий спектр процесів і механізмів створення та впровадження правових норм. У сфері приватного права вона має особливу специфіку, зумовлену природою приватноправових відносин, що базуються на юридичній рівності, автономії волі та диспозитивності.

Оновлення цивільного законодавства України обумовлене низкою факторів, серед яких: інтеграція до європейського правового простору; розвиток інформаційних технологій; ускладнення цивільного обороту. Рекодифікація цивільного законодавства передбачає не лише внесення змін до чинних норм, а й переосмислення їх концептуальних засад. Це стосується, зокрема: розширення сфери диспозитивного регулювання; впровадження нових правових конструкцій; уточнення змісту прав та обов'язків учасників цивільних відносин тощо. У таких умовах правотворчість виконує системоутворюючу функцію, забезпечуючи узгодженість норм, їх адаптацію до нових суспільних викликів та відповідність принципам верховенства права. Важливим аспектом є також гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу. У цьому контексті правотворчість має забезпечити імплементацію європейських стандартів із урахуванням національних особливостей правової системи.

Специфіка правотворчості у сфері приватноправових відносин полягає у її орієнтації на баланс інтересів учасників таких відносин

та забезпеченні стабільності цивільного обороту. Це вимагає високого рівня юридичної техніки, системності та наукової обґрунтованості нормативних рішень. У сучасних умовах правотворчість виходить за межі суто формального процесу прийняття нормативно-правових актів і набуває стратегічного характеру, визначаючи напрями розвитку правової системи загалом.

Правотворча діяльність не лише формує зміст правових норм, але й безпосередньо впливає на ефективність їх реалізації. Якість нормативного матеріалу, його узгодженість, визначеність та відповідність суспільним потребам є визначальними чинниками належного й ефективного правозастосування. У цьому контексті правотворча діяльність має забезпечувати передбачуваність і стабільність правового регулювання. Натомість недоліки правотворчості негативно впливають на правозастосування, зокрема: нечіткість норм призводить до зниження рівня правової визначеності, різного їх тлумачення судами та неоднакової судової практики; колізії законодавства ускладнюють вибір норми, що підлягає застосуванню; прогалини в праві змушують правозастосовців звертатися до аналогії закону чи права; надмірна деталізація або декларативність норм знижує їх практичну цінність.

У процесі рекодифікації вимоги до якості правотворчої діяльності значно зростають. Це зумовлено тим, що помилки у кодифікованому акті мають системний характер і впливають на широке коло правовідносин. А тому, ключовими вимогами до правотворчості в умовах рекодифікації є: системність і узгодженість норм (унікнення внутрішніх суперечностей); чіткість і визначеність формулювань (забезпечення однозначного тлумачення); концептуальна цілісність (єдність принципів і підходів); відповідність правовій доктрині (врахування наукових розробок); прогностичність (здатність норм регулювати майбутні відносини). У свою чергу, відсутність чіткої стратегії, системних підходів до визначення пріоритетів та належної оцінки потенційних наслідків прийняття нормативно-правових актів може призвести до фрагментарності реформ і низької ефективності правозастосування [2, с. 121].

Посилення взаємозв'язку між правотворчістю та правозастосуванням відображається у судовій практиці, яка дедалі частіше впливає на зміст правових норм, формуючи підходи до їх тлумачення. Особливу роль у цьому процесі відіграють вищі судові інстанції, які забезпечують однакове застосування норм права, а також практика Європейського суду з прав людини. Таким чином, можна говорити про зворотний вплив правозастосування на правотворчість, що проявляється у: вдосконаленні законодавства з урахуванням судової практики; усуненні виявлених колізій і прогалин; уточненні змісту правових

норм. Ця взаємодія є важливою умовою удосконалення правового регулювання.

Для підвищення ефективності правозастосування в умовах рекодифікації цивільного законодавства України важливим є: забезпечення системності законодавства; підвищення якості юридичної техніки; активне залучення наукової спільноти; врахування судової практики; гармонізація з правом ЄС. У цьому контексті значну роль відіграє оцінка того, як норми працюють у реальних правовідносинах та чи досягають вони поставлених цілей. Інакше кажучи, закон розглядається через призму його функції – соціального або регуляторного завдання, яке він виконує [4, с. 261]. У процесі адаптації з правом ЄС важливою є й перевірка ефективності застосування імplementованих норм: чи створюють вони належний правовий результат, еквівалентний тому, якого прагне відповідна норма ЄС. Тобто важлива не лише формальна відповідність тексту закону правовому акту ЄС, а й практичний результат його дії. Саме тому у звітах ЄС часто оцінюється правозастосовна практика [2, с. 230].

Таким чином, характерною особливістю рекодифікації цивільного законодавства України як важливого напряму правотворчої діяльності є не фрагментарність законодавчих змін, а наявність комплексного підходу до реформування цивільного законодавства, забезпечення узгодженості нормативних актів, уникнення дублювання норм, наукове обґрунтування законодавчих змін і врахування судової практики.

Якість правотворчої діяльності, що вимагає високого рівня юридичної техніки, безпосередньо впливає на рівень праворозуміння та ефективність правозастосування. Узгодженість і визначеність правових норм сприяють стабільності приватноправових відносин, забезпеченню прав та інтересів їх учасників, єдності судової практики.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (реєстр. № 14394 від 22 січня 2026 р). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 23.01.2026).

2. Правотворча діяльність в Україні: європейський вектор розвитку законодавства: монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ: Алерта, 2025. 284 с.

3. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 05.03.2026).

4. Kot, O.O., Hryniak, A.B., Milovska, N.V. The Role and Importance of Legal Monitoring in the Development of Draft of Regulatory and Legal Acts

**РОЛЬ АДВОКАТА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ:
ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ**

Місяць А. П.

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,

доцент кафедри права

Хмельницького національного університету,

керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «Адвокатська контора

«Місяць і партнери»

м. Хмельницький, Україна

т.в.о. голови

Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури

м. Київ, Україна

Збройні конфлікти створюють нові виклики для функціонування правових систем, де ризик впливу держави та обмеження прав людини стає критичним. У таких умовах роль адвоката виходить за межі класичного представництва, трансформуючись у опцію додаткової правової підтримки проти порушень фундаментальних свобод.

Досвід участі в воєнних операціях США та Великої Британії демонструє, що ключовим завданням адвоката є забезпечення права на справедливий суд навіть для осіб, звинувачених у воєнних злочинах або тероризмі. Так, після терактів 11 вересня США створили систему військових комісій для суду над «незаконними комбатантами». Адвокати (як військові, так і цивільні) відіграли вирішальну роль у поверненні цих процесів у правове поле. У справі «Хамдан проти Рамсфельда» [1] його адвокати довели справу до Верховного Суду США, де Суд постановив, що військові комісії, створені адміністрацією президента, порушують як американське військове право (UCMJ), так і Женевські конвенції. Це підтвердило, що адвокат має право оскаржувати законність самих трибуналів, навіть під час війни.

Британські адвокати зосередилися на тому, щоб довести, якщо солдати діють за кордоном (Ірак, Афганістан), вони та держава все одно мають дотримуватися Європейської конвенції з прав людини. Так, у справі «Аль-Скейні проти Сполученого Королівства» [2] адвокати

родичів іракців, загиблих під час британської окупації Басри, довели в Європейському суді з прав людини, що Велика Британія несе відповідальність за розслідування цих смертей, що підтверджує стандарт, де адвокат забезпечує право на життя та справедливе розслідування навіть у зоні активних бойових дій.

Однак варто зазначити, що адвокати в зоні конфлікту часто стають мішенями для тиску. Згідно зі звітами «Lawyers for Lawyers», у країнах з авторитарними тенденціями під час воєнних дій адвокатів ототожнюють із їхніми клієнтами (наприклад, з «ворогами держави» або «терористами»), що є грубим порушенням міжнародних норм [3].

Досвід України у забезпеченні прав людини під час повномасштабної війни є унікальним для сучасної Європи. Адвокатура України стала однією з перших цивільних інституцій, що адаптувалася до умов воєнного стану.

НААУ як орган самоврядування відіграла ключову роль у підтримці професії. Так, було створено координаційні штаби для допомоги адвокатам-переселенцям та тим, хто вступив до лав ЗСУ. Крім того, українські адвокати на міжнародних майданчиках просувають ідею створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії.

Разом із тим, український досвід висвітлив гострі проблеми в умовах воєнних дій. Так, збільшилася кількість випадків порушення адвокатської таємниці під час слідчих дій у справах, пов'язаних із національною безпекою. Адвокати, які залишилися в окупації, опинилися перед дилемою: припинити діяльність або піддатися тиску окупаційної влади, що часто призводить до переслідувань. Крім того, у суспільстві, що виснажене війною, адвокати, які захищають підозрюваних у колабораціонізмі, часто стають об'єктами публічного осуду, що суперечить міжнародним стандартам.

У справі Шишимаріна відбувся перший судовий процес над російським військовим за вбивство цивільного. Захисник (наданий державою через систему безоплатної правничої допомоги) забезпечив дотримання всіх процесуальних прав обвинуваченого. Це продемонструвало світові, що Україна, на відміну від агресора, дотримується принципів справедливого суду навіть стосовно ворога.

Досвід України доводить, що в умовах війни адвокат стає не просто юристом, а гарантом цивілізованості держави. Завдяки активній позиції адвокатської спільноти Україна зберігає правове поле, готуючи фундамент для майбутньої репарації збитків та притягнення винних до відповідальності на міжнародному рівні.

Разом із тим, для того, щоб адвокати могли безпечно виконувати свою місію, необхідними є, на нашу думку, законодавче закріплення імунітету від ідентифікації; надання адвокатам права на пересування

(спеціальні перепустки) під час комендантської години для надання невідкладної правничої допомоги (наприклад, при затриманні); додаткові заходи захисту адвокатської таємниці, навіть якщо клієнт підозрюється у важких злочинах проти національної безпеки.

Література:

1. Hamdan v. Rumsfeld, 548 U.S. 557 (2006). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/548/557/>
2. Case of Al-Skeini and others v. The United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-117703%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117703%22]})
3. Lawyers for Lawyers. (2026). The International Day of the Endangered Lawyer 2026: An attack on lawyers is an attack on the rule of law. <https://www.lawyersforlawyers.org/the-international-day-of-the-endangered-lawyer-2026-an-attack-on-lawyers-is-an-attack-on-the-rule-of-law/>

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗНЕОСОБЛЕННЯ В ЄДИНОМУ ДЕРЖАВНОМУ РЕЄСТРІ СУДОВИХ РІШЕНЬ І ПРАВО НА ЗАБУТТЯ

Морозова С. Є.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

Цифровізація правосуддя в Україні забезпечила певний рівень відкритості судової влади через функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР). Відповідно до засад відкритості судового процесу, кожна особа має право на доступ до судових рішень, що є важливим елементом забезпечення довіри до судової системи та реалізації права на справедливий суд.

Так, у процесуальних кодексах врегульовано засади відкритості інформації щодо справи, у ст. 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» – засади відкритості судових рішень [1].

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» що судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом; інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою

на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом; розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом [2].

Відкритість правосуддя, зокрема й судових рішень, породжує виклики, пов'язані, з одного боку, із захистом персональних даних учасників судових проваджень, з іншого – задоволення суспільного інтересу. Знайти пропорційність у цих питаннях дуже важко.

Згідно зі ст.11 Закону України «Про інформацію» інформація про фізичну особу (персональні дані) – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім визначених у законодавстві випадків [3].

Судові рішення мають розміщуватися в ЄДРСР із дотриманням правил знеособлення.

Так, згідно з п. 11 ч. 1 Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя № 1200/0/15-18 від 19.04.2018 (далі – Порядок), знеособлення – процедура маскування в тексті електронного примірника судового рішення або окремої думки судді відомостей, що не можуть бути розголошені відповідно до вимог законодавства за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення з подальшою вибірковою візуальною перевіркою результатів такого маскування. Результатом процедури знеособлення є створення образу електронного документа [4].

Водночас на офіційних сторінках «Оголошення про виклик особи в суд та повідомлення про судові рішення», «Відображення інформації по справах», «Стан розгляду справ» на порталі «Судова влада» розміщується не знеособлена інформація про сторони (прізвище, ініціали учасників справи, тощо). Тобто визначити, якої саме особи стосується певне рішення нескладно.

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України (далі – ДСА України) забезпечує ведення ЄДРСР. Адміністратор ЄДРСР – адміністратор Єдиної судової інформаційної системи державне підприємство «Інформаційні судові системи», віднесене до сфери управління ДСА України. Адміністратор вживає заходи, пов'язані із технічним та організаційно-технологічним забезпеченням функціонування ЄДРСР відповідно до Порядку.

На практиці знеособлення здійснюється шляхом заміни прізвища, імені та по батькові або ініціалів на умовні позначення, вилучення ідентифікаційних даних (адреси, ППН тощо).

В судових рішеннях замість прізвища, імені, по батькові або ініціалів фізичної особи використовуються формулювання «Особа_1», «Особа_2». Це є результатом політики знеособлення (деперсоніфікації) персональних даних.

Знеособлення не завжди захищає приватність особи, інколи спотворює юридичну реальність, зокрема через: помилки в ППБ, ініціалах, коли одну і ту саму особу суддя в рішенні називає по-різному і навіть якщо між ініціалами ставить або не ставить пробіл. Як, наприклад, це зроблено у рішенні Білоцерківського міськрайонного суду від 19.01.2026 у справі № 357/8818/24 (суддя Шовкопляс О. П.) – «Морозова С. Є.», «Морозова С.Є.», «Морозова Стелла Євгенівна» [5]. В результаті безсистемності написання імені фізичної особи, у тексті знеособленого судового рішення, розміщеного в ЄДРСР для загального доступу, персональні дані виявилися повністю зазначеними.

Іноді непослідовність у написанні імен фізичних осіб призводить до штучного збільшення кола осіб – учасників судового провадження.

Ніякі технічні регламенти та інші організаційно-технологічні заходи не допоможуть, якщо не буде чітких правил написання і скорочення персональних даних фізичних осіб. Крім того, що судді в національних судах працюють, як правило, зі значним навантаженням, деякі з них демонструють свою малограмотність в юридичному і граматичному сенсах.

В контексті зазначеного, окремої уваги заслуговують запропоновані законодавцем новели щодо права на забуття у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [6].

У ч.ч. 1, 2 ст. 328 Кодексу права приватного, зокрема, встановлено, що фізична особа має право на забуття. Фізична особа може вимагати вилучення, знеособлення, знищення інформації про себе із загальнодоступних джерел, припинення видачі посилань (деіндексації) на таку інформацію за її іменем, якщо така інформація є недостовірною, неактуальною, неповною, обробленою протиправно або такою, що втратила суспільний інтерес, а її подальша обробка завдає шкоди особистим правам такої особи. У ч.4 згаданої статті Кодексу передбачається, що особливості здійснення права на забуття визначатиме закон.

Крім цього, у ч. 6 ст. 334 Кодексу права приватного передбачається, що Конституція України, цей Кодекс, інші закони встановлюватимуть підстави та порядок обмежування права на особистий простір (приватність).

З огляду на майбутні зміни до Конституції України, інших законодавчих актів виникають питання стосовно часових меж здійснення усіх запропонованих адаптацій, кількості людських затрат, фінансових ресурсів, тощо вважаємо, що така пропозиція потребує детального обговорення в юридичній спільноті.

Сьогодні ж недбале написання імен та інших персональних даних фізичних осіб призводить до неякісного знеособлення у рішеннях, що не гарантує реальну анонімність і створює ризики порушення права на приватність.

Якщо залишати неврегульованими правила написання персональних даних в рішеннях судів, зокрема в Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, нескладно спрогнозувати кількість судових позовів щодо захисту права на забуття через неякісний захист персональних даних учасників судового процесу (в тому числі й щодо знеособлення, спричиненого неунормованістю підготовки судових рішень).

Література:

1. Про доступ до судових рішень. Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV (станом на 25.03.2025). *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>

2. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (станом на 04.06.2025). *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

3. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (станом на 20.01.2026). *Сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

4. Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя № 1200/0/15-18 від 19.04.2018

5. Постанова Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 19.01.2026 у справі № 357/8818/24. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133386878>

6. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394-1 від 06.02.2026. *Сайт ВРУ*. *Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (КОДЕКС ПРАВА ПРИВАТНОГО) ТА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Музика Л. А.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна*

Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) у ст. 3 містить оновлений перелік засад приватного права. І хоча їх перелік не є вичерпним, все ж вважаємо, що він має бути доповнений принципом верховенства права. Особливо це важливо у світлі євроінтеграційних намірів України.

Проблема верховенства права має всесвітню актуальність. Натомість для України, як і для всіх інших пострадянських республік, ця актуальність є новопосталою, оскільки до набуття незалежності держава ігнорувала таку соціальну цінність, підмінивши її «верховенством закону», більше того – у будь-якій сфері діяльності спиралася на керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії Радянського Союзу (ст. 6 Конституції СРСР 1977 р.). Не випадково вчені і практики наголошують на важливості тенденції розвитку сучасного правознавства через відхід від заїдеологізованості, у напрямку актуалізації людиноцентриських наукових досліджень у сфері приватного і публічного права. Зазначена діяльність має ґрунтуватись на загальноцивілізаційних та європейських цінностях, визначальними з яких є невідчужувані права і свободи людини, справедливість, індивідуальність, рівність та верховенство права [1, с. 23].

У Статуті Ради Європи від 1949 р. «Rule of Law» (верховенство права) визнано базовим принципом, який разом із принципами демократії та прав людини відіграють важливу роль у діяльності Ради Європи, зокрема, його згадують у договорах ЄС, в Копенгагенських критеріях 1993 р., що стосуються приєднання до ЄС, та в судовій практиці ЄСПЛ. Утім розуміння цього поняття як у межах Ради Європи, так і в її державах-учасниках не є одноманітним. Зазначене пов'язано і з особливостями його перекладу, і з певними національними особливостями побудови правової системи в тій чи іншій країні. В окремих випадках це зумовлено наслідками панування тоталітарного режиму в деяких молодих демократичних державах Східної Європи, а також поширення цих традицій і понині в теорії та практиці. В Резолюції Постійної комісії, що діє від імені Асамблеї, від 23 листопада 2007 р. № 1594 наголошено на тому, що принцип «Rule of Law»

необхідно розуміти саме як принцип «верховенства права», а не «верховенства закону».

Верховенство права – це багатоаспектна категорія [2, с. 79–100]. Верховенство права «пройшло» довгий еволюційний шлях розуміння і визначення його сутності – від ототожнення із поняттями «верховенство закону», «верховенство Конституції» [3, с. 101] та з принципом законності [4] до верховенства права над законом.

Наразі ставлення вітчизняного законодавця до поняття «верховенство права» є доволі контроверсійним і часто незрозумілим. Конституція України проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (ч. 1 ст. 8). Інші положення цієї статті певною мірою роз'яснюють його зміст (правотворчий і процесуальний аспекти). Про практичну реалізацію цього, за відомою термінологією – «політичного ідеалу» (краще було б – «соціального ідеалу»), більш конкретно згадується в іншій статті, але, знову-таки, лише в аспекті державної діяльності і винятково однієї сфери – правосуддя: «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» (ч. 1 ст. 129). Далі у цій статті наведено перелік основних засад судочинства. Що у такому разі є верховенство права?

Верховенство права стосується політичних, демократичних, правових та адміністративних внутрішніх та зовнішніх перевірок усіх видів влади [5, с. 11]. Чому в Конституції не зазначено, що верховенство права поширюється на виконавчу владу і місцеве самоврядування, загалом на діяльність усіх недержавних інституцій, зокрема на правовідносини у сфері функціонування громадянського суспільства, приватного сектору? Очевидно, це сталося тому, що на момент ухвалення Основного Закону України тодішні знання про ідеал верховенства права порівняно із сучасним його розумінням були ще досить обмеженими.

Як принцип (засада) верховенство права згадується у процесуальних кодексах і багатьох законах, наприклад: «Про Конституційний Суд України» (ст. 2), «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 4), «Про прокуратуру» (п. 1 ч. 1 ст. 3); у рішеннях Конституційного Суду України і Верховного Суду.

У ст. 2 ЦПК України верховенство права віднесено до засад (принципів) цивільного судочинства. А в ч. 1 ст. 10 цього Кодексу зазначено, що суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права; далі – у відповідних частинах статті фактично розкривається зміст поняття законності, що належить до складових феномена верховенства права.

Аналогічні положення щодо реалізації аналізованого принципу в господарському судочинстві містяться у п. 1 ч. 3 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 ГПК України.

Менш детально аналізований принцип визначено у ч. 1 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України, де передбачено: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави». У ч. 2 цієї статті міститься застереження: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини».

Схожі норми закріплені й у п. 1 ч. 1 ст. 7 та ст. 8 КПК України.

Беручи до уваги зазначені норми КАС України і КПК України, маємо своєрідно усічений, навіть спотворений варіант дублювання ч. 1 ст. 3 Конституції України. Можливо, і є підстави для трактування (певного розуміння) верховенства права шляхом використання власне зазначених положень Основного Закону України. Але якщо це так, то у всіх кодексах має бути однаковий, справжній і повний текст відповідних норм Конституції: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

З урахуванням зазначеного можна констатувати посилення актуальності дослідження верховенства права з метою його запровадження як реального механізму дії права, а не лише суто теорії права. Утім серед науковців і практиків повністю ще не подолане скептичне ставлення до принципу верховенства права. Окремі фахівці продовжують вважати його політичною декларацією, непрацюючою доктринальною абстракцією тощо.

На нашу думку, не варто намагатися сформулювати визначення принципу верховенства права в Конституції України. Цього не змогли зробити спеціалісти міжнародних інстанцій упродовж багатьох десятиліть. Водночас необхідно визнати серйозною прогалиною відсутність навіть згадування верховенства права у кодексах матеріального права. Переконані, що зазначена вада має бути виправлена шляхом внесення доповнень до цих кодексів, зокрема до ст. 3 нового ЦК України, де за аналогією з процесуальними кодексами передбачити цей принцип.

Література:

1. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис... докт. юрид. наук. К., 2013. 37 с.
2. Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України : монографія. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2020. 504 с.
3. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія. У 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. К., 2008. Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 314 с.
4. Микола Козюбра про проєкт оцінки верховенства права в Україні. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/news/post/mykola_kozyubra_pro_proekt_otsinky_verhovenstva_prava_v_ukrayini
5. Adriaan Schout, Michiel Luining. The missing dimension in rule of law policy. From EU policies to multilevel capacity building. Clingendael Report. Netherlands Institute of International Relations «Clingendael». January 2018. 52 p. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2018-01/Report_Missing_dimension_Rule_of_law.pdf

ОФЕРТА ЯК ПОЧАТКОВА СТАДІЯ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАСТАВНИЦТВО

Назар С. М.

аспірант

*Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Початковою стадією укладення договору про наставництво є оферта, або пропозиція укласти договір, яка згідно з положеннями ст. 641 ЦК України повинна відповідати наступним кваліфікуючим ознакам: 1) містити істотні умови договору, зокрема, умови про предмет договору; умови здійснення наставництва; права, обов'язки та відповідальність сторін; строк дії договору та порядок його розірвання; інші умови, які сторони визнають істотними; 2) виражати намір оферента вважати себе зобов'язаним у разі прийняття пропозиції. Крім того, до ознак оферти дослідники також відносять виразність, яка передбачає, що «з її змісту адресат може зробити правильний висновок про волю оферента», а також адресність, яка полягає в тому, що «оферта повинна бути спрямована конкретному адресату чи адресатам» [1, с. 96–97].

Разом із тим, у силу особливої приватно-публічної природи наставницьких правовідносин, їх мети та сфери, в якій вони виникають, оферта у договорі про наставництво має низку додаткових ознак, обумовлених участю у процедурі укладення договору уповноважених суб'єктів та імперативністю окремих законодавчих вимог. У цьому контексті перш за все слід взяти до уваги факт стандартизації умов договору про наставництво, яка знаходить свій прояв у законодавчому закріпленні необхідності його укладення на основі примірного договору (ч. 14 ст. 15 Закону України «Про наставництво»). З урахуванням положень абз. 3 ч. 1 ст. 630 ЦК України примірним договором слід вважати затверджену Кабінетом Міністрів України або іншим уповноваженим органом державної влади форму стандартизації договірних умов, у рамках якої сторони вправі за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст [2].

Виходячи із зазначеного специфікою пропозиції щодо укладення договору на основі примірного є те, що «зміст, зокрема, істотні умови майбутнього договору, формуються, виходячи із розсуду суб'єкта владних повноважень, уповноваженого розробляти і затверджувати форми примірних договорів у тій чи іншій сфері суспільних відносин» [3, с. 160]. В цілому погоджуючись із дослідником в частині значущості цієї особливості оферти при укладенні договорів на основі примірних, робимо висновок про те, що процес формування та здійснення оферти в досліджуваному договорі обмежується нормативно встановленими рамками, що знаходять свій прояв у: 1) попередньому закріпленні базового переліку істотних умов договору про наставництво у змісті примірного договору, на основі якого він укладається; 2) імперативному визначенні змісту окремих істотних умов, які не можуть бути змінені чи конкретизовані оферентом в силу прямих вказівок законодавства, що зумовлено необхідністю забезпечення єдиних стандартів здійснення наставництва (наприклад, перелік прав та обов'язків сторін, який не може бути зменшеним). За таких умов цілком очевидно, що реалізація оферентом власного розсуду при здійсненні пропозиції щодо укладення договору про наставництво істотно обмежується, оскільки його волевиявлення формується під впливом імперативних вимог закону та бажаної з точки зору держави моделі договірного регулювання, яка складає основу майбутнього правового зв'язку між сторонами і передбачає можливість лише часткової індивідуалізації окремих умов у допустимих законом межах.

Важлива особливість оферти у договорі про наставництво прослідковується з аналізу п. 14 Положення про наставництво, за яким «після встановлення контакту з дитиною центр за місцезнаходженням закладу

не пізніше, ніж три робочих дні, підписує з наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, договір про наставництво» [4]. Із вказаного вбачається, що у межах досліджуваних договірних правовідносин здійснення оферти є не правом, а обов'язком надавача соціальної послуги з організації наставництва, який, реалізуючи покладені на нього державою повноваження, повинен запропонувати кандидату в наставники укласти договір за умови відповідності його усім законодавчо передбаченим вимогам, а також отримання кандидатом позитивного висновку щодо можливості провадження ним наставницької діяльності і згоди дитини чи особи, щодо якої встановлюється наставництво, або їх законних представників. За таких умов цілком очевидно, що ініціювання договірних відносин у сфері наставництва не залежить виключно від дискреції потенційних сторін договору та є наслідком реалізації імперативних норм, спрямованих на забезпечення оперативного впровадження наставництва після успішного завершення усіх етапів переддоговірної стадії.

Крім того, вбачаємо за необхідне зауважити, що у досліджуваних договірних правовідносинах оферентом, на наш погляд, найчастіше є надавач соціальної послуги у сфері наставництва, виходячи з того, що згідно з п. 14 Положення про наставництво саме на надавача соціальної послуги покладається обов'язок щодо укладення договору про наставництво після перевірки належності виконання усіх передумов для виникнення наставницьких правовідносин, що, своєю чергою, об'єктивно обумовлює його ключову роль у ініціюванні договірного зв'язку в досліджуваній сфері.

Нарешті останньою особливістю оферти в рамках досліджуваних договірних правовідносин є те, що можливість здійснення оферти обумовлена необхідністю виконання цілого комплексу попередніх юридично значущих дій, передбачених законодавством. Йдеться, зокрема, про обов'язкове проходження кандидатом у наставники усіх етапів переддоговірної стадії наставницьких правовідносин, включно з перевіркою відповідності законодавчим вимогам, проходженням спеціального курсу підготовки, отриманням позитивного висновку щодо можливості здійснення наставницької діяльності та ін. За відсутності хоча б одного із зазначених елементів оферта як юридично значуща пропозиція укласти договір про наставництво вважатиметься такою, що здійснена без достатніх правових підстав.

З урахуванням зазначеного можемо виокремити низку специфічних ознак оферти у договірних наставницьких правовідносинах, серед яких: 1) нормативна обмеженість змісту оферти, що знаходить свій прояв у формуванні істотних умов договору про наставництво на основі затвердженого Кабінетом Міністрів України примірного договору;

2) імперативність здійснення офerti в рамках виконання надавачем соціальної послуги з організації наставництва обов'язку щодо укладення з кандидатом договору про наставництво після успішного завершення усіх передбачених законодавством етапів переддоговірної стадії; 3) здійснення офerti, як правило, надавачем соціальної послуги з організації наставництва як уповноваженим державою суб'єктом щодо ініціювання укладення договору про наставництво; 4) похідний характер офerti, обумовлений необхідністю попереднього виконання усіх передбачених законом вимог (подання кандидатом у наставники документів, проходження ним курсу підготовки, взаємодобір, встановлення контакту з особою, щодо якої може здійснюватися наставництво, отримання висновку щодо можливості здійснення кандидатом наставництва та ін.).

Література:

1. Родоман Т. О. Оферта і акцепт як самостійні елементи в процесі укладення договору: від теорії до судової практики. *Судова апеляція*. 2016. № 3. С. 96–97.
2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Абрамчук Д. В. Примірний договір у цивільному праві України : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Західно-український національний університет, Тернопіль, 2023. С. 160.
4. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF/ed20251109#Text> (дата звернення: 26.02.2025).

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Науменко М. В.

*доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Сучасний розвиток цивільного права України відбувається в умовах глибокої трансформації правової системи, зумовленої впливом євроінтеграційних процесів, цифровізації суспільних відносин та необхідністю забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах воєнного стану. У цьому контексті рекодифікація Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) є не лише техніко-юридичним оновленням законодавства, але й концептуальним переосмисленням приватноправового регулювання, орієнтованим на утвердження людиноцентричної моделі права [1; 4, с. 12].

Одним із ключових інститутів, що зазнає найбільш суттєвої трансформації, є інститут особистих немайнових прав. Традиційно ці права розглядають як такі, що забезпечують фізичне, моральне й соціальне існування особи, проте сучасні реалії свідчать про істотне розширення сфери їхньої реалізації завдяки цифровому середовищу [5, с. 45–47]. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в перегляді їх змісту, структури та механізмів правового захисту.

Рекодифікація ЦК України передбачає оновлення Книги першої та Книги другої, що безпосередньо впливає на розуміння й реалізацію особистих немайнових прав. Зокрема в проєкті змін уточнено зміст принципів цивільного права, закріплених у статті 3 ЦК України, які набувають характеру безпосередньо застосовуваних норм, що дозволяє суду здійснювати правозастосування з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та розумності [1]. Окрім того, оновлення статті 13 ЦК України щодо меж здійснення цивільних прав посилює акцент на забороні зловживання правом, що має особливе значення у цифровому середовищі, де формально правомірні дії можуть використовуватися для заподіяння шкоди іншій особі [1].

Указані положення формують належне нормативне підґрунтя для правової кваліфікації таких явищ, як кіберсталкінг, онлайн-переслідування, поширення недостовірної інформації та втручання в цифрову приватність особи, як проявів зловживання правом у сфері здійснення

особистих немайнових прав. Це також свідчить про поступове становлення в межах цивільного права нової науково-правової категорії – реалізація особистих немайнових прав у цифровому середовищі та їхній захист.

Суттєвого значення для розвитку правозастосовної практики у цій сфері набуває усталений підхід до розуміння поняття «поширення інформації». Відповідно до правової позиції, сформульованої у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1, поширення інформації означає доведення її хоча б до однієї особи у будь-який спосіб, зокрема через мережу «Інтернет». У сучасних умовах цифровізації такий спосіб поширення інформації об'єктивно забезпечує її доступність фактично невизначеному колу осіб, що істотно підсилює інтенсивність втручання у честь, гідність та ділову репутацію особи [9].

У цьому контексті практика Верховного Суду демонструє формування підходів до оцінки правових наслідків поширення інформації в цифровому середовищі. Зокрема у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, суди спираються на необхідність комплексної оцінки характеру інформації, способу її поширення, а також кола осіб, яким вона стала доступною, що безпосередньо впливає на визначення обсягу завданої шкоди та обрання належного способу захисту. Такий підхід свідчить про адаптацію традиційних цивільно-правових механізмів до умов цифрового середовища.

Водночас аналіз судової практики засвідчує, що проблематичним стає доказування у справах, пов'язаних із поширенням інформації в мережі «Інтернет». Необхідність установлення факту поширення інформації, ідентифікації її автора або розповсюджувача, а також підтвердження її змісту обумовлює використання електронних доказів, що мають специфічну правову природу і потребують належного процесуального врегулювання. Це підтверджує, що існуючі процесуальні інструменти не повною мірою відповідають викликам цифрової епохи та потребують подальшого вдосконалення.

Оновлення статті 16 ЦК України, окреслює можливість застосування судом способів захисту, не передбачених законом, але таких, що відповідають змісту порушеного права, і створює нормативну основу для формування нових механізмів захисту в цифровому середовищі [1]. Це дозволяє розглядати можливість застосування таких інструментів, як обмеження цифрової комунікації, припинення доступу до інформаційних ресурсів або видалення контенту, як адекватних способів захисту порушених прав [1; 2].

Особливої актуальності зазначені питання набувають у сфері захисту прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, де

цифрові технології дедалі частіше використовують як інструмент контролю, переслідування та психологічного впливу. У цьому контексті практика Європейського суду з прав людини, зокрема рішення у справі *Vuturugă v. Romania*, підтверджує, що держава зобов'язана забезпечити ефективний захист особи від усіх форм втручання у приватне життя, включаючи ті, що здійснюються за допомогою цифрових технологій [6; 8].

Аналіз проекту змін до Цивільного кодексу України свідчить, що, попри його загальну спрямованість на модернізацію цивільного законодавства, у ньому відсутнє системне нормативне закріплення особливостей реалізації та захисту особистих немайнових прав у цифровому середовищі. Зокрема, не визначено поняття «цифрова ідентичність», не розкрито зміст цифрової приватності та не встановлено спеціальні способи захисту таких прав, що зумовлює виникнення розриву між фактичним розвитком суспільних відносин та рівнем їхнього правового регулювання.

З огляду на це, доцільним є формування цілісної концепції цифрових особистих немайнових прав у цифровому середовищі як еволюційного продовження традиційних прав в умовах цифровізації суспільних відносин. Відповідно, механізми їхнього захисту мають бути адаптовані до специфіки цифрового середовища, що передбачає як удосконалення нормативно-правового регулювання, так і подальший розвиток правозастосовної практики [4, с. 142–148].

Важливим напрямом такого вдосконалення має стати запровадження спеціальних заходів захисту, зокрема цифрового обмежувального припису, що дозволив би обмежувати будь-які форми цифрового контакту з постраждалою особою. Крім того, необхідним є вдосконалення механізмів доказування шляхом розширення можливостей використання електронних доказів та спрощення процедур їхнього подання до суду [3; 10].

Водночас модернізація цивільного законодавства України має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема положень *General Data Protection Regulation*, які встановлюють сучасні підходи до захисту персональних даних і приватного життя [7].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що трансформація особистих немайнових прав в умовах цифровізації є об'єктивним і закономірним процесом, який потребує комплексного нормативно-правового реагування. Рекодифікація ЦК України створює необхідні передумови для формування нової моделі цивільно-правового регулювання, однак її ефективність залежить від здатності законодавця системно врахувати специфіку цифрового середовища. Лише поєднання оновлених норм цивільного законодавства, узагальнених підходів судової практики

й міжнародних стандартів здатне забезпечити формування цілісної та ефективної системи захисту особистих немайнових прав, у якій людська гідність набуде не декларативного, а реального юридичного змісту.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Про рекодифікацію Цивільного кодексу України : матеріали робочої групи при Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/> (дата звернення: 25.03.2026).

3. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

4. Науменко М. В. Цивільно-правовий захист прав осіб, постраждалих від домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії: 081 Право / Науменко Марія Вікторівна ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Вінниця, 2025. 201 с.

5. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право України : підручник. Київ : Алерта, 2021. 680 с.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2026).

7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 25.03.2026).

8. Case of Buturugă v. Romania (Application no. 56867/15) : judgment of the European Court of Human Rights of 11 February 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200438> (дата звернення: 25.03.2026).

9. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи... : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 25.03.2026).

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Дата оновлення: 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

ІНСТИТУТ РОЗРАХУНКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: РОЗРИВ МІЖ ЗАГАЛЬНИМ І СПЕЦІАЛЬНИМ РЕГУЛЮВАННЯМ

Панова Л. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права*

Навчально-наукового інституту права

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Оновлення цивільного законодавства України, зокрема розробка Книги п'ятої «Право зобов'язань» у межах проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), є не лише технічним оновленням норм, а глибинною трансформацією правової доктрини [1]. Особливого значення у цьому процесі набуває аналіз інституту «розрахунків», який зберігається як у чинному Цивільному кодексі України (глава 74 «Розрахунки») (в подальшому ЦК України), так і у проєкті Кодексу приватного права (глава 82 «Розрахунки») (в подальшому КПП) [2]. Це актуалізує принципове питання: чи відповідає збереження такого інституту «Розрахунків» сучасному розумінню платіжних відносин, сформованому під впливом права ЄС та новітнього українського законодавства?

Слід констатувати, що платіжні відносини у сучасному світі зазнали не еволюційних, а тектонічних змін. Вони трансформувалися під впливом розвитку банківської практики, фінансових технологій, платіжних систем і гармонізації із правом Європейського Союзу. У цих умовах платіж більше не може розглядатися як спосіб виконання грошового зобов'язання. Він постає як самостійна правова реальність, що функціонує через інфраструктуру рахунків, платіжних послуг і цифрових технологій.

Ключова проблема моделі, закладеної в проєкті КПП полягає в розриві між двома концептуальними підходами. З одного боку, зберігається традиційна цивілістична модель, відповідно до якої платіж є способом виконання зобов'язання через техніку «розрахунків». З іншого – спеціальне законодавство, зокрема Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р., формує принципово іншу концепцію: платіжна операція визначається як дія з внесення, переказу або зняття коштів, яка здійснюється незалежно від основного зобов'язання [3].

Таким чином, платіжна операція є юридично значущою дією, що має автономний характер і здійснюється в межах іншого договірної зв'язку – договору про надання платіжних послуг, тобто незалежно від

основного зобов'язання в процесі надання платіжних послуг. Це свідчить про зміну самого рівня правового аналізу: платіж перестає бути лише елементом зобов'язання і набуває ознак самостійного об'єкта цивільно-правового регулювання.

Принципово важливим є те, що платіжна операція має складну внутрішню структуру, яка включає: 1) ініціювання; 2) авторизація; 3) передача; 4) виконання платіжної операції; 5) фіналізація. На відміну від класичної моделі, де ключове значення мав лише результат – припинення зобов'язання, сучасна модель надає юридичного значення кожному етапу. Саме на цих етапах виникають специфічні правові наслідки: несанкціоновані платежі, помилкові платежі, відмова у виконанні, відповідальність платіжного провайдера тощо.

Важливо підкреслити, що платіжна операція спрямована не безпосередньо на взаємодію сторін основного договору, а на зміну стану рахунку. Тому її незалежність від базового зобов'язання означає існування іншого рівня правовідносин – платіжного, який функціонує на підставі окремого договору та власної нормативної логіки.

Попри ці фундаментальні зміни, у проєкті КПП зберігається глава «Розрахунки», побудована за традиційною схемою поділу на готівкові та безготівкові форми. Такий підхід не розкриває сутності сучасних платіжних відносин і демонструє інерцію правового мислення. Сучасна доктрина та майбутній Кодекс приватного права повинні виходити з нових реалій та враховувати модель, що закріплена в спеціальному законодавстві, а саме, в законі України «Про платіжні послуги», який в свою чергу орієнтувався на Директиву ЄС. В майбутньому КПП глава повинна бути присвячена платіжним послугам та бути побудована не навколо форм розрахунків, а навколо платіжної операції як складної юридичної дії, що здійснюється в межах платіжного договору та має автономне значення щодо основного зобов'язання.

Доречно нагадати, що історично інститут «розрахунків» формувався в умовах адміністративно-командної економіки. У радянській моделі розрахунки були інструментом державного контролю, банки були виключно державними та виступали не як суб'єкт з надання послуг, а як орган розподілу ресурсів та інструмент державного контролю, а платіж був елементом планової дисципліни. Це зумовило його сприйняття як технічну процедуру, а не як приватноправове явище. Саме тому цей інститут виявився фрагментованим між різними галузями права: цивільним, господарським та фінансовим правом і породив численні доктринальні дискусії на кшталт – чи є платежем гроші передані у кредит чи позику при виникненні зобов'язання чи тільки коли повертаються для погашення боргу? ЦК України прийнятий у 2003 році лише частково відійшов від радянської моделі

зберігши як радянську термінологію, так і концептуальну основу. В результаті платіж залишився прив'язаним до категорії виконання зобов'язання, а не осмислений як самостійне явище.

У сучасних умовах така конструкція є концептуально застарілою. Платіжні відносини більше не можуть бути описані через категорію «розрахунків». Вони потребують нової нормативної рамки, яка б відображала їхню багаторівневу природу. У зв'язку з цим постає питання: яким чином інтегрувати нову концепцію платіжних послуг у структуру цивільного права?

Показовим є досвід Німеччини, де у Цивільному кодексі (BGB) платіжні послуги інтегровані в систему договірних права як окремий підрозділ (Untertitel 3: Zahlungsdienste), яким врегульовані загальні положення про послуги, договір про платіжні послуги, надання та використання платіжних послуг (Kapitel 1: Allgemeine Vorschriften; Kapitel 2: Zahlungsdienstevertrag; Kapitel 3: Erbringung und Nutzung von Zahlungsdiensten). Окремими статтями регулюються авторизація платіжних операцій та платіжні інструменти (Autorisierung von Zahlungsvorgängen; Zahlungsinstrumente), виконання платіжних операцій (Ausführung von Zahlungsvorgängen) і відповідальність (Haftung) [4]. Відповідно, законодавець прямо закріплює приватноправову модель платіжних відносин через категорії договору, авторизації, виконання, інструментів і відповідальності.

У зв'язку з цим у проєкті КПП доцільно відмовитися від глави «Розрахунки» і замінити її главою «Платіжні послуги». Така глава має бути побудована не навколо форм розрахунків, а навколо платіжної операції як складної юридичної дії, що здійснюється в межах платіжного договору і має автономне значення щодо основного зобов'язання.

Рекодифікація цивільного законодавства України відкриває можливість не лише оновлення нормативного матеріалу, а й переосмислення базових категорій приватного права. Інститут «розрахунків», сформований у попередній економічній та правовій реальності, більше не здатний адекватно відобразити сучасну природу платіжних відносин.

Сьогодні платіж слід розуміти не як завершальний акт виконання зобов'язання, а як самостійну юридичну конструкцію, що функціонує в межах особливого виду договірних відносин – платіжних послуг. Така зміна оптики означає перехід від результатоцентричної моделі (погашення боргу) до структурної моделі, в якій юридичне значення має весь ланцюг дій – від ініціювання до фіналізації. Збереження у проєкті Кодексу приватного права глави «Розрахунки» свідчить про історичну інерцію, яка вступає у суперечність із сучасною доктриною та законодавством. Натомість інтеграція платіжних послуг у систему

цивільного права дозволяє відновити концептуальну цілісність і забезпечити відповідність українського права європейським підходам.

Отже, відмова від інституту «розрахунків» на користь концепції платіжних послуг є не просто питанням термінології чи структури Кодексу. Це – зміна доктрини цивільного права, яка відображає трансформацію самого розуміння грошей, зобов'язання та юридичного факту платежу в умовах цифрової економіки.

Література:

1. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) : Законопроект від 10.02.2026 р. № 4775-IX. URL: <https://itd.rada.gov.ua/4dd745b7-407f-4526-8bc4-4490457c7994> (дата звернення 28.03.2026).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>;

Bürgerliches Gesetzbuch BGB. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG021202377>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ НАПРАЦЮВАНЬ КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО

Погрібний С. О.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент

Національної академії правових наук України,

суддя Великої Палати Верховного Суду,

головний науковий співробітник

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Право – це не текст у збірнику законів, а жива матерія, яка дихає разом із суспільством. Коли суспільство страждає, право зобов'язане відповісти. Коли суспільство зростає, право мусить встигати за ним. А коли суспільство мріє, право повинне дати мрії форму і захист.

Саме тому рекодифікація цивільного законодавства – це акт національної самоповаги. Визнання того, що Україна достатньо доросла і достатньо сильна, щоб мати власне, сучасне, суверенне приватне право. Право, яке не копіює чужі зразки, а творчо осмислює кращий світовий досвід і пропонує власні рішення.

У Пояснювальній записці до проєкту Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного) зазначено, що «За понад двадцять років існування Цивільного кодексу України його книга перша «Загальні положення» залишалася відносно стабільною, що свідчить про міцність фундаменту, закладеного кодифікацією 2003 року. Водночас стрімкий розвиток суспільних відносин, поява нових технологій та нормативних актів зумовлюють потребу системного оновлення загальних положень цивільного законодавства»¹.

Отже, на певному етапі розвитку нашої незалежної України виникла нагальна потреба у такій зміні цивільного законодавства, яка б відповідала потребам українського суспільства й української держави².

Мета законодавця – вплинути на суспільні відносини, щоб їх змінити, трансформувати у якусь нову якість, модель, яка, на думку законодавця, є ідеальною або принаймні прийнятною³.

¹ Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) : пояснювальна записка до проєкту / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFilezip/3283745> (дата звернення: 29.04.2026).

² Рекодифікація цивільного законодавства: виклики, новели та євроінтеграційний вимір. *Верховний Суд* : вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2006691> (дата звернення: 29.04.2026).

Водночас законодавець не має повної свободи у створенні ним правових норм, адже будь-який процес має бути обґрунтований суспільними потребами.

Розвиток законодавства має бути науково-обґрунтованим процесом і він – неможливий без розуміння самого поняття права, а також способу оцінки його розвитку.

Право є явищем, яке постійно еволюціонує (змінюється, зазнаючи прогресу або регресу), що має постійно сприяти панівному стихійному порядку. Тож розвиток самого права, зміна суспільно-політичного контексту, науково-технологічний прогрес, розвиток людських стосунків тощо змушують поглянути на деякі соціальні явища інакше, не так, як вважалося прийнятним ще донедавна. Право – це живий інструмент⁴.

На думку Нобелівського лауреата Фридриха фон Гаєка, на відміну від права, яке не є «винаходом» людини, законодавство – це відносно пізній його винахід. Завдяки йому люди отримали надзвичайно потужну зброю, потрібну для досягнення певних благих цілей... Воно відкрило перед людиною абсолютно нові можливості і дало їй нове відчуття панування над долею⁵.

Р. Циппеліус відзначає, що право – це закріплені, «реалізовані» правила поведінки, тобто «ефективність» права визначається не в останню чергу саме його фактичним застосуванням⁶.

Створення законів, що видалися невдалими з погляду правозастосування, показує, що просто скласти та схвалити текст закону – не завжди достатньо для того, щоб вирішально вплинути на суспільні відносини. Якщо створювана ідеальна модель таких відносин виявиться нежиттєздатною, або сконструйоване правило поведінки не врахує стану та особливостей об'єкта свого регуляторного впливу, тоді абстрактне правило не впливатиме на суспільні відносини, а норма буде «мертвою»⁷.

Маємо врахувати, що влада законодавця не є безмежною у формуванні обов'язкових правил поведінки. Він повинен «знаходити закон» –

³ Погрібний С. О. Основні ідеї до формування концепції розвитку цивільного процесуального законодавства України. *Нове українське право*. 2025. № 4. С. 14.

⁴ Рекодифікація цивільного законодавства: виклики, новели та євроінтеграційний вимір. *Верховний Суд* : вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2006691> (дата звернення: 29.04.2026).

⁵ Friedrich A. Hayek Law, Legislation and Liberty. A new statement of the liberal principles of justice and political economy. 2006 by Esca Hayek. P. 9.

⁶ Циппеліус Р. Юридична методологія / пер. з нім., адапт., приклади з права України і список термінів Р. Корнута. Київ : Реферат, 2004. С. 10–11.

⁷ Погрібний С. О. Основні ідеї до формування концепції розвитку цивільного процесуального законодавства України. *Нове українське право*. 2025. № 4. С. 12.

справедливі абстрактні правила поведінки, втілення яких у життя сприятиме трансформуванню суспільних відносин у певний ідеальний стан – стан гармонії, неконфліктності і справедливості.

Нові законодавчі приписи мають сприяти тому, щоб у суспільстві було досягнуто певного стану консенсусу⁸.

Водночас ми повинні розуміти, що за такої багатоманітності відносин, що склалися та продовжують формуватися у суспільстві, жодна абстрактна норма як правило поведінки апіорі не може охопити всі можливі варіанти життєвих ситуацій. Це зумовлює потребу у постійному оновленні правової системи та відмові від надмірного формалізму. Право має бути гнучкою системою, здатною оперативно реагувати на виклики технологічного прогресу⁹.

Чинне законодавство наразі має такі вади як: мінливість; стан «перевиробництва» нормативно-правових актів, які не позбавлені суперечностей і прогалин; неоднаково повне врегулювання правовими нормами різних суспільних відносин; застарілість чи брак регулювання певних відносин, що зазнали розвитку чи виникли на певному етапі технологічного прогресу; збереження радянської правової спадщини.

Тож рекодифікація та системне оновлення приватного (цивільного) права України шляхом схвалення нового, цілісного, внутрішньо узгодженого та ефективного кодифікованого акта, спрямовані на формування сучасної нормативної основи для регулювання приватних відносин, що відповідає викликам сьогодення¹⁰.

Цей кодекс – не єдиний, а основний закон у певній сфері суспільних відносин, який у разі виникнення будь-якої суперечності має визначати принципи регулювання таких відносин з огляду на його пріоритетний і засадничий характер у певній правовій сфері¹¹.

Одним із закріплених принципів регулювання приватно-правових відносин є принцип свободи договору. Відмова від винятково

⁸ Погрібний С. О. До питання про формування концепції розвитку українського законодавства. *Наукова концепція розвитку законодавства України як основний документ юридичного прогнозування* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 8 груд. 2025 р. Київ : Алерта, 2025. С. 24.

⁹ Рекодифікація цивільного законодавства: виклики, новели та євроінтеграційний вимір. *Верховний Суд* : вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2006691> (дата звернення: 29.04.2026).

¹⁰ Таку ж мету та завдання наведено в: Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) : пояснювальна записка до проєкту / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFilezip/3283745> (дата звернення: 29.04.2026).

¹¹ Погрібний С. О. До питання про формування концепції розвитку українського законодавства. *Наукова концепція розвитку законодавства України як основний документ юридичного прогнозування* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 8 груд. 2025 р. Київ : Алерта, 2025. С. 26.

державного регулювання цивільних відносин стала однією з основних новел кодифікації цивільного законодавства незалежної України.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства договір є основним джерелом пізнання і творення права. Принцип свободи договору є класичним для права країн з вільною ринковою економікою. Цей принцип є логічною реалізацією права учасників цивільних відносин на їх саморегулювання.

Можливість саморегулювання договірних цивільних відносин – це можливість врегулювання їх на власний розсуд сторонами в укладеному між ними договорі, умови якого можуть відступати від нормативних приписів, закріплених у актах цивільного законодавства. Винятки з цього правила окремо застережені в статті 6 ЦК України.

Наведені правила показують таку принципову особливість актів цивільного законодавства України, як презумпція диспозитивності правових норм, які вміщені у них, тобто принципова можливість їх зміни угодою самих учасників договірних цивільних відносин шляхом встановлення ними іншого обов'язкового для них самих правила поведінки – як способу реалізації саморегулювання названих відносин.

З огляду на закріплення можливості саморегулювання в сфері приватного права, норми договору, згідно з якими сторони відступили від приписів актів цивільного законодавства, є нормами цивільного права, а сам договір є однією з форм вираження права та є джерелом цивільного права.

Принцип свободи договору став в Україні важливим фактором і вагомою запорукою лібералізації суспільного життя, виведення цивільного обороту з-під жорсткого контролю публічної влади і забезпечення його регулювання засобами приватного права.

Законодавець має бути обачним у визначенні правил, які б встановлювали неможливість зміни законодавчих приписів договором. Інакше, через численну кількість абсолютно імперативних правил, в законі може бути зведено нанівець не тільки договірну свободу, але й право учасників цивільних відносин на їх саморегулювання¹².

Також потрібно враховувати, що вплив на цивільні відносини здійснюється не лише шляхом їх зовнішнього законодавчого регулювання чи їх саморегулювання самими учасниками цих відносин за допомогою договору, а й також за допомогою судової правотворчості.

¹² Щодо принципу свободи договору, то тут розвинуто ідеї, що уперше викладені автором у науковій статті: Погрібний С. О. Судова правотворчість та договір у цивільному праві України: взаємний вплив – характер та співвідношення. *Право України*. 2016. № 10. С. 81–95.

Суд в Україні виступає від імені держави, проте його правотворча діяльність є відмінною від діяльності законодавчої влади, здійснюваної також від імені держави. Суд реалізує власну правотворчу функцію тоді, коли лише він може заповнити прогалину в нормативному регулюванні, а так само наповнити недостатньо конкретну чи занадто абстрактну норму права змістом, або має на меті подолати протиріччя між різними правилами, давши тлумачення не лише нормам статутного права, а й договірному.

Роль суду як розважливого арбітра під час здійснення судової правотворчої функції полягає також у визначенні співвідношення між державним законодавчим регулюванням й саморегулюванням цивільних відносин їх учасниками, з'ясуванні, чи не суперечить обране учасниками правило договірному регулюванню принципам правового регулювання цивільних відносин. Це визначає окремий напрямок судової правотворчості, пов'язаний зі змістом приписів статті 3 ЦК України.

У цьому контексті звертаю увагу на те, що добросовісність, розумність та справедливість потрібно розглядати сукупно як єдину засаду цивільного права України в оцінці поведінки учасників приватно-правових відносин, забезпеченні балансу інтересів та вирішенні спорів. Тож це взаємопов'язана тріада, яку не можна роз'єднувати за будь-яких умов. Цей принцип повною мірою підлягає як врахуванню учасниками цивільних відносин під час обрання варіанта належної поведінки, а так само має бути застосований судом під час оцінки поведінки усіх учасників цивільних відносин між собою.

Визнаючи концептуальні відмінності у розумінні судового прецеденту в системах загального та континентального права, варто погодитися з тим, що в Україні у певному обмеженому й оригінальному виді діє судовий квазіпрецедент. Ним є правовий висновок Верховного Суду, що набув статусу окремого регулятора цивільних відносин.

Тож на відміну від класичного прецеденту в країнах загального права, судовий прецедент в Україні ґрунтується на тексті статутного права, на його тлумаченні базується аргументація з формулювання правового висновку.

Потреба у формулюванні правового висновку Верховним Судом була би меншою, якби норма права була достатньо чіткою та зрозумілою, не передбачала б подвійного тлумачення, була б актуальною і не вимагала б своєї екстраполяції на спірні відносини. Якщо ж норма права є застарілою, не враховує особливості спірних правовідносин, постала потреба застосувати аналогію або загальні засади (принципи) права, виникають умови для судової правотворчості.

Акцентую увагу на тому, що законотворець під час здійснення ним правотворчої діяльності насамперед повинен прагнути, щоб кожен новий нормативно-правовий акт був якісним і не викликав суперечностей у правовій системі, а правові норми мають взаємно узгоджуватися і не суперечити одна одній¹³.

Як бачимо, нині норми приватного права розосереджені по десятках законодавчих актів, тому на перше місце потрібно поставити мету забезпечення стабільності і фундаментальності норм кодифікованого акта.

Саме Кодекс права приватного враховує розвиток суспільних відносин в Україні, тому є надзвичайно актуальним як для суспільства та держави загалом, так і для системи правосуддя зокрема.

¹³ Погрібний С. О. До питання про формування концепції розвитку українського законодавства. *Наукова концепція розвитку законодавства України як основний документ юридичного прогнозування* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 8 груд. 2025 р. Київ : Алерта, 2025. С. 25–26.

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКТРИНИ “ALTER EGO” У КОНТЕКСТІ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ**

Попова С. О.

доктор філософії,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту № 5

Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

Попов В. А.

кандидат юридичних наук, доцент,

асистент кафедри цивільно-правової політики,

права інтелектуальної власності та інновацій

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Актуальність дослідження доктрини «alter ego» набуває особливого значення в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України та триваючого процесу рекодифікації цивільного законодавства. Традиційно застосовувана у сфері корпоративного права як механізм подолання зловживань принципом обмеженої відповідальності, доктрина «зняття корпоративної вуалі» як «alter ego» використовується судами у випадку, так званого, «шахрайства» з боку учасників юридичної особи, що мають на меті ухилення від фідучіарних або юридичних зобов'язань.

З початком повномасштабного вторгнення перед законодавцем та судовою системою постали нові виклики, пов'язані як із застосуванням законодавчих змін, так і з чинними нормативно-правовими та підзаконними актами, а також зі здійсненням правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема й щодо адаптації вітчизняних законів до положень європейського законодавства. Не виключенням є і сучасні доктрини, у тому числі доктрина «alter ego». Сьогодні ця доктрина отримала якісно нове практичне наповнення у контексті встановлення відповідальності держави-агресора через підконтрольні їй юридичні структури. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному осмисленні засад і меж її застосування як у приватноправових відносинах, так і у приватно-публічному правовому вимірі, оскільки чинне законодавство і навіть пропозиції до його вдосконалення поки не містять таких норм.

Означена ситуація наочно підтверджує об'єктивні межі нормативного регулювання: як справедливо зауважив Ю. М. Жорнокуй, незалежно від юридичного формулювання, жодне судове рішення не може передбачити всі фактичні можливі ситуації (навіть найобгрунтованіші з них можуть виявитися двозначними, коли вони застосовуються до непередбачуваних обставин)» [1, с. 128].

На рівні нормативного реагування на зазначені виклики показовими є положення проекту нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 131 проекту ЦК України суд може покласти субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями підприємницького товариства на його учасника (акціонера, члена підприємницького кооперативу) або іншу особу, які безпосередньо або опосередковано вирішально впливають на його діяльність, у виняткових випадках, якщо майна підприємницького товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів і доведено, що їхній вплив на діяльність підприємницького товариства був спрямований на: 1) вчинення протиправних дій з метою завдання шкоди кредиторам або іншим особам; 2) умисне доведення до неплатоспроможності (банкрутства); 3) фактичне використання підприємницького товариства як alter ego особи, яка безпосередньо або опосередковано вирішально впливає на його діяльність [2]. Звернення до можливості «проколювання» корпоративної вуалі є більше виключним випадком, аніж необхідністю, тобто це є варіант вибору поведінки, у тому числі, на розсуд суду. Водночас, суд не є ініціатором процесу, а лише незалежним арбітром, який вирішує за внутрішнім переконанням чи задовольняти вимогу про стягнення боргу за зобов'язаннями суб'єкта господарювання – юридичної особи з його учасників.

Разом з тим, у правовому полі існує й протилежна ситуація, коли юридична особа публічного права зважаючи на підстави її створення та наділення владними повноваженнями, фактично виконує функції держави і є, по суті, alter ego країни-агресора. Доктрина «alter ego» у цій категорії справ застосовується у випадках, коли юридична особа фактично втілює в собі державу та її наративи. Тому, це може тягнути за собою певні наслідки, тобто організація буде нести відповідальність: на майно юридичної особи може бути звернено стягнення за боргами держави або іншого публічного органу [3]. Тобто ця ситуація є дещо відмінною від тієї, що пропонується у проекті ЦК України.

Серед вітчизняних науковців існують сумніви щодо необхідності законодавчого закріплення правових доктрин, у тому числі «alter ego» та «зняття корпоративної вуалі», у положеннях законодавства [4, с. 64], зважаючи на їх специфічні особливості та мінливість. Питання особливостей застосування доктрини alter ego до юридичних осіб,

створених іноземною державою, вперше постало в українському судочинстві у зв'язку з розглядом справи № 910/4210/20, що стало відправною точкою серед таких рішень Верховного Суду у подібних правовідносинах. Вирішуючи питання про законність звернення стягнення на майно ДКР «ВЕБ.РФ» за боргами РФ, суд першої інстанції застосував доктрину «підняття корпоративної завіси» у формі «alter ego» – механізм, що передбачає зворотнє підняття завіси, тобто притягнення учасника юридичної особи до відповідальності за її боргами [5]. Варто вказати, що проект ЦК України не передбачає такого зворотного процесу і це вказує на ситуацію, коли положення, які стосуються доктрини є висвітлені лише частково, на підставі чого виникає питання у доцільності такого закріплення, особливо зважаючи на те, що для її застосування суди використовують певні усталені критерії.

У справі № 910/4210/20 Верховний Суд погодився з висновками суду першої інстанції про те, що якщо юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є alter ego («другим я») такої держави, на майно, що формально їй належить, може бути звернене стягнення за боргами держави (суд при цьому нехтує формальною відокремленістю майна цієї юридичної особи від майна держави). Зокрема, врахуванню підлягають такі критерії: чи утворена компанія для виконання комерційних цілей; чи виконує вона функції, притаманні державним органам (тобто здійснює публічну функцію, не характерну для приватних осіб); чи здійснює така компанія інші види діяльності та чи є вони основними / самостійними або мають допоміжний характер до виконання нею публічної функції; яким є ступінь контролю з боку держави; чи відокремлене майно компанії від майна держави [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що метою зняття корпоративної завіси є врегулювання дисбалансу інтересів, що виникає між учасниками правовідносин внаслідок зловживання обмеженою відповідальністю або автономністю корпорації. Разом з тим, відсутність законодавчого закріплення не виключає практичного застосування доктрини, адже судова практика вже сформувала достатньо чіткі критерії для її реалізації.

Проте, хоч доктрина «alter ego» є дієвим правовим інструментом, що дозволяє долати формальну юридичну відокремленість у випадках, коли вона використовується як засіб уникнення відповідальності – як у корпоративних спорах, так і у справах, пов'язаних із протиправними діями держави-агресора, вона є доктриною, тобто певною системою поглядів, які трансформуються, адаптуються і робляються у контексті виникнення нових правових явищ та проблем, які потрібно подолати, що неможливо передбачити наперед.

Література:

1. Жорнокуй Ю. М. Доктрина «проникнення за корпоративну вуаль»: світовий досвід та сучасні реалії українського правозастосування. *Форум права*. 2016. № 4. С. 127–132.
2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
3. Жорнокуй Ю. М. «Зняття корпоративної вуалі»: спірні питання закріплення на рівні ЦК України. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 16 січ. 2026 р.) : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, Каф. цив. права ; Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України. Харків : Право, 2026. С. 63–69.
4. Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф юридичним особам: виклики та перспективи. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-zbroynoju-agresieyu-rf-yuridichnim-osobam-vikliki-ta-perspektivi.html>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.07.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105612017>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Попович К. Г.

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України та запровадження воєнного стану відбувається істотна трансформація суспільних відносин, що безпосередньо впливає на функціонування приватноправових інститутів, зокрема інституту спадкування. Ускладнення доступу до нотаріальних послуг, переміщення населення, тимчасова окупація окремих територій, а також обмеження у реалізації

процесуальних прав зумовлюють появу нових викликів у сфері реалізації спадкових правовідносин.

Традиційні підходи до правового регулювання спадкування, закріплені у Цивільному кодексі України, виявляється недостатньо адаптованими до умов воєнного часу, що спричиняє виникнення численних колізій, прогалин та труднощів у правозастосовній практиці. Особливої актуальності набувають питання строків прийняття спадщини, визначення місця відкриття спадщини, доступу до спадкового майна, а також здійснення нотаріальних дій в умовах обмеженого функціонування державних інституцій.

У цьому контексті оновлення Цивільного кодексу України постає як об'єктивна необхідність, спрямована на забезпечення ефективного правового регулювання спадкових відносин з урахуванням реалій воєнного стану та перспектив післявоєнного відновлення. Водночас такі зміни потребують ґрунтовного теоретичного осмислення та узгодження із принципами правової визначеності, справедливості та доступності правосуддя.

Метою даного дослідження є аналіз трансформації спадкових правовідносин в умовах воєнного стану, виявлення основних проблем правозастосування та обґрунтування напрямів оновлень положень Цивільного кодексу України у відповідній сфері.

Крім того, сучасні виклики актуалізують питання цифровізації спадкових процедур. Використання електронних реєстрів, дистанційне вчинення окремих нотаріальних дій, а також можливість подання заяв у електронній формі могли б суттєво спростити доступ до реалізації спадкових прав. Водночас чинне правове регулювання у цій сфері залишається фрагментарним і потребує системного вдосконалення в межах оновлення цивільного законодавства.

Таким чином, воєнний стан виступає каталізатором для перегляду існуючих підходів до регулювання спадкових правовідносин. Найвні проблеми свідчать про необхідність комплексного оновлення положень цивільного законодавства з урахуванням нових соціально-правових реалій, що має на меті забезпечення ефективного, справедливого та доступного механізму реалізації спадкових прав.

Рекодифікація цивільного законодавства відкриває можливість адаптувати спадкове законодавство до надзвичайних умов, закріпивши спеціальні правові режими для випадків, коли реалізація прав спадкоємців ускладнена об'єктивними обставинами (воєнні дії, переміщення осіб, втрата документів, тощо). Це сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та передбачуваності правозастосування.

Важливим напрямом є також інституціоналізація цифрових механізмів у сфері спадкування. Рекодифікація дає змогу системно впро-

вадити електронні сервіси, дистанційні нотаріальні дії, інтеграцію державних реєстрів, що значно спростить доступ до реалізації спадкових прав, особливо для внутрішньо переміщених осіб та громадян за кордоном.

Окрім цього, вона відкриває можливість гармонізації національного законодавства з європейськими правовими стандартами, що є особливо актуальним у контексті євроінтеграційних процесів України. Це стосується, зокрема, уніфікації підходів до визначення кола спадкоємців, захисту їх прав та процедур спадкування.

У ширшому розумінні, рекодифікація сприяє підвищенню ефективності правозастосування, оскільки дозволяє сформувати логічно узгоджену, внутрішньо несуперечливу систему норм, що відповідає сучасним соціальним реаліям.

Отже, рекодифікація спадкових правовідносин відкриває з можливості не лише модернізації цивільного законодавства, а й формування більш гнучкої, адаптивної та справедливої моделі регулювання спадкування, здатно ефективно функціонувати як в умовах воєнного стану, так і в період післявоєнного відновлення.

На думку автора Михайлів М, запропоновано ідею з метою забезпечення єдності судової практики у тлумаченні положень Цивільного кодексу України щодо можливості визнання дійсним нікчемного заповіту, оформленого з порушенням встановлених вимог до форми та посвідчення, доцільно внести зміни до частини першої статті 1257 ЦК України, доповнивши її пунктом 2 такого змісту : «Заповіт, укладений із недотриманням вимог щодо його форми та посвідчення, може бути визнаний судом дійсним у випадках, передбачених частиною другою статті 219 цього Кодексу».

Також даний автор запропонував, що заповіт повинен відповідати загальним критеріям чинності правочинів, визначеним статтею 203 Цивільного кодексу України. Зокрема, йдеться, про те, що його зміст не може суперечити положенням цивільного законодавства, інтересам держави та суспільства, а також загальновизнаним моральним засадам. Особа, яка складає заповіт, має володіти повною цивільною дієздатністю, а її волевиявлення повинно бути вільним і узгодженим із внутрішньою волею. Крім того, заповіт підлягає вчиненню у формі, прямо передбаченій законом, і має бути спрямований на настання реальних правових наслідків.

З огляду на це, доцільним видається доповнення статті 1233 Цивільного кодексу новою частиною другою такого змісту: «Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності заповіту, визначаються положеннями частин першої-п'ятої статті 203 цього Кодексу» [1, ст. 23].

На мою думку, на практиці надмірний формалізм у спадковому праві нерідко призводить до ситуацій, коли справжня воля заповідача ігнорується через суто технічні порушення. Надання суду права визнавати такий заповіт дійсним за аналогією з положеннями про правочин (зокрема, за умов, передбачених статтею 219 Цивільного кодексу України) сприятиме реалізації принципу пріоритету волі особи. Щодо іншої пропозиції – закріплення у спеціальній нормі (статті 1233 Цивільного кодексу України) відсилки до загальних вимог чинності правочинів – вона також видається доцільною, хоча має радше уточнюючий, ніж принципово новий характер. Фактично ці вимоги так і поширюються на заповіт як односторонній правочин, однак їх пряме закріплення у нормі спадкового права підвищить рівень правової визначеності та сприятиме єдності тлумачення [2].

Разом з тим, певні застереження все ж існують. Розширення дискреції суду у питанні визнання дійсності нікчемного заповіту може призвести до неоднорідності судової практики, якщо не буде вироблено чітких критеріїв застосування такої норми. Тому б доцільно було б паралельно напрацювати відповідні роз'яснення або підходи на рівні судової практики.

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що трансформація спадкових прав відносин в умовах воєнного стану обумовлює необхідність системного перегляду підходів до їх правового регулювання. Чинні положення цивільного законодавства не в повній мірі відповідають сучасним викликам, що проявляється у наявності прогалин, колізій та труднощів у практичній реалізації спадкових прав.

Рекодифікація цивільного законодавства у цій сфері має стати інструментом не лише оновлення нормативної бази, а й адаптації до реальних умов функціонування суспільства, зокрема в умовах воєнного стану чи післявоєнного відновлення. Особливого значення набуває впровадження гнучких правових механізмів, розвиток цифрових інструментів у сфері спадкування, а також забезпечення узгодженості національного законодавства з європейськими стандартами.

Запропоновані зміни, спрямовані на зменшення надмірного формалізму у спадковому праві та забезпечення пріоритету волі заповідача, загалом є виправданим та відповідають сучасним тенденціям розвитку цивільного права.

Література:

1. Михайлів М. М. Спадкування за заповітом в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 22–26.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 31.03.2026).

ПОНЯТТЯ ДОХОДУ ПРИ СТЯГНЕННІ АЛІМЕНТІВ: ІСТОРИЧНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ

Простибоженко О. С.

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник*

*Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Чинний Сімейний кодекс України (надалі – СК України) передбачає можливість кошти на утримання дитини (аліменти) присуджувати, зокрема, у частці «від заробітку (доходу) платника аліментів».

Водночас застосування у законодавстві такої конструкції як «заробіток (дохід)», нормативне визначення якої відсутнє, зумовлює неоднозначність у розумінні її змісту та ускладнює визначення кола доходів, що підлягають урахуванню при стягненні аліментів. З одного боку, така формула очевидно спрямована на розширення бази для стягнення аліментів, проте поєднання двох термінів у дужках породжує питання про їх співвідношення.

Верховний Суд неодноразово вказував, що вживання терміну «дохід» у дужках після поняття «заробіток» може розумітися як визнання цих понять синонімами, а аналіз норм чинного законодавства дає підстави стверджувати, що законодавець ототожнює поняття «заробітку» та «доходу»: (див., зокрема, постанову ВС від 05.09.2019 у справі № 760/4569/18-ц; постанову ВС від 23.02.2022 у справі № 755/1605/18, постанову ВС від 22.03.2023 у справі № 212/7585/20 тощо) [1, 2, 3].

Попри формальну єдність підходу, правозастосовна практика залишається суперечливою у частині визначення конкретних видів доходів, які підлягають урахуванню при визначенні розміру аліментів.

Наприклад, у постанові від 07.05.2018 року у справі № 640/537/14-ц Верховний Суд зробив висновок, що отримання доходу від відчуження корпоративних прав не є таким доходом у розумінні заробітку, який враховується під час розрахунку розміру аліментів [4]. Водночас у постанові від 05.09.2019 у справі № 760/4569/18-ц Верховний Суд,

відступивши від такого висновку, вважав обґрунтованим нарахування аліментів з отриманих доходів, у тому числі з процентів за розміщення коштів на депозитних рахунках, та зауважував на більш широкому тлумачення змісту поняття «заробіток», ніж виплати, які виплачуються в межах трудових правовідносин [1].

У постанові Верховного Суду від 31.07.2020 у справі № 234/15413/17 вважав правильним висновок, за яким дохід від відчуження нерухомого майна підпадає під дію Переліку видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб [5], проте вже у постанові від 25.01.2021 року у справі № 758/10761/13-ц від такого висновку відступив та зазначив, що виручення боржником грошових коштів від продажу нерухомого майна в обмін на передачу покупцю права власності на зазначене нерухоме майно не має наслідком отримання доходу платником аліментів та не є видом заробітку (доходу), з якого стягуються аліментні платежі [6].

У постанові Верховного Суду від 17 вересня 2025 року у справі № 523/14213/23 зауважено, що критерій розподілу видів доходів, які підлягають обтяженню аліментами, ґрунтується на «трудовій концепції». Цей критерій передбачає «обтяження» аліментами саме доходів, які прямо або ж опосередковано походять від трудової діяльності особи [7].

Враховуючи таку неоднозначність у правозастосуванні необхідним є дослідження правової природи поняття «доходу» у сфері аліментних правовідносин з використанням історичного способу тлумачення відповідної правової конструкції.

Ретроспективний аналіз законодавства дозволяє дійти висновку, що поняття «дохід» у контексті аліментних зобов'язань в чинному СК України не вживається вперше. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку від 19 листопада 1926 року взагалі не оперував цією категорією, використовуючи виключно поняття «заробітна плата». Відповідно до статті 51-а цього Кодексу аліменти визначалися у частці від заробітної плати відповідача, а для колгоспників – у трудових як специфічній формі обліку результатів праці. Тобто у законодавстві того періоду поняття «дохід» як самостійна юридична категорія у сфері аліментних правовідносин відсутня, натомість відображається чітка орієнтація на трудову діяльність як єдиної бази для стягнення аліментів.

Подальший розвиток законодавства не призвів до кардинальної зміни цього підходу, однак засвідчив поступове його ускладнення. У Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти цивільного стану УРСР у редакції 1951 року поряд із категорією «заробітна плата» вже використовується поняття «заробіток», що свідчить про розширення

змісту відповідної правової категорії з одночасним збереженням зв'язку із трудовою діяльністю особи.

У цей період формується більш деталізований підхід до визначення бази для стягнення аліментів. Аліменти утримувалися не лише з основної заробітної плати, але й із додаткових виплат за трудовим договором, які мали постійний характер, зокрема натуральної оплати праці, надбавок за вислугу років, доплат за роботу в особливих умовах та інших регулярних виплат. Водночас одноразові заохочувальні виплати не включалися до бази для стягнення аліментів, що свідчить про формування критерію регулярності як однієї з ключових ознак. Для колгоспників аліменти визначалися у трудоводнях, а у разі наявності додаткових надходжень від присадибного господарства, відхідництва чи ремесла суд міг встановлювати стягнення додаткової грошової суми. Для осіб із нерегулярним або змінним заробітком, зокрема представників творчих професій, аліменти визначалися у твердій грошовій сумі, виходячи з оцінки їх можливого заробітку. Таким чином, навіть у тих випадках, коли законодавець допускав урахування інших форм надходжень, вони розглядалися виключно як похідні від трудової або квазі-трудової діяльності.

Новий етап у розвитку цієї правової конструкції пов'язаний із прийняттям Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім'ю 1968 року, в яких вперше на нормативному рівні у статті 22 було передбачено стягнення аліментів у частці від «заробітку (доходу)». Запровадження терміну «дохід» було зумовлене змінами в економічній системі та необхідністю охоплення нових форм економічної активності громадян, які не завжди вписувалися у традиційне розуміння заробітної плати, однак залишалися пов'язаними з особистою працею або господарською діяльністю [10]. Подальша конкретизація цієї конструкції знайшла відображення у підзаконному регулюванні: постановою від 22 січня 1969 р. № 26/3 «Про види заробітку (доходу), які підлягають врахуванню при утриманні аліментів» передбачалося утримання аліментів з усіх видів заробітку та додаткової винагороди, на які нараховуються страхові внески; з усіх видів доходів, отриманих від професійної чи творчої діяльності, навіть якщо вони не є заробітною платою у класичному розумінні; з різних видів соціальних виплат, пенсій, стипендій, компенсацій за втрату працездатності, а також із доходів від індивідуальної трудової діяльності та особистого господарства.

Отже, ретроспективний аналіз свідчить про те, що конструкція «заробіток (дохід)» сформувалася як результат еволюційного розвитку трудової моделі доходів, притаманної радянській правовій системі.

Поняття «дохід» запроваджене як похідне від «заробітку» і охоплювало нові, але все ж пов'язані з працею форми економічної активності.

Такий підхід знайшов своє відображення і у чинному правовому регулюванні, зокрема у Переліку видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 146, який і сьогодні відтворює традиційну орієнтацію на трудове походження доходу як ключовий критерій його врахування при визначенні розміру аліментів.

Водночас сучасні соціально-економічні умови характеризуються значним розширенням джерел походження доходів. Спроби включення до складу доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів, коштів, зокрема отриманих від відчуження майна, свідчать про тенденцію до розширення тлумачення такої категорії як «заробіток (дохід)», що не узгоджується з її історично сформованою правовою природою.

У зв'язку з цим та з метою усунення існуючих суперечностей доцільним є перегляд відповідної законодавчої конструкції шляхом відмови від використання терміну «дохід» або ж його чіткого нормативного визначення, а також оновлення переліку доходів, з яких здійснюється утримання аліментів, із приведенням його у відповідність до сучасних соціально-економічних умов. Такий підхід сприятиме підвищенню правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики та більш ефективному захисту прав осіб.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 05.09.2019 у справі № 760/4569/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84182492> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Постанова Верховного Суду від 23.02.2022 у справі № 755/1605/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844410> (дата звернення: 01.04.2026).

3. Постанова Верховного Суду від 22.03.2023 у справі № 212/7585/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110023192> (дата звернення: 01.04.2026).

4. Постанова Верховного Суду від 07.05.2018 у справі № 640/537/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73837478> (дата звернення: 01.04.2026).

5. Постанова Верховного Суду від 31.07.2020 у справі № 234/15413/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90784240> (дата звернення: 01.04.2026).

6. Постанова Верховного Суду від 25.01.2021 у справі № 758/10761/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666367> (дата звернення: 01.04.2026).

7. Постанова Верховного Суду від 17.09.2025 у справі № 523/14213/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130409714> (дата звернення: 01.04.2026).

ОБМЕЖЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ У КОНТЕКСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЕРЖАВОЮ: СУДОВА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Радецький В. М.

аспірант

*Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року та збройний конфлікт між Сполученими Штатами Америки і Державою Ізраїль з одного боку та Ісламською Республікою Іран із іншого боку, вкотре актуалізували питання можливості притягнення держави до цивільно-правової відповідальності за шкоду завдану фізичним та юридичним особам внаслідок воєнних дій.

Відповідно до положень статей 15-16 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, в тому числі шляхом звернення до суду [1].

Дійсно, звернення до суду в Україні із позовом проти держави-агресора Російської Федерації є найбільш доступним засобом захисту прав позивачів, постраждалих внаслідок збройної агресії. Доступність звернення до суду у таких категоріях справ забезпечено, насамперед, пунктом 22 частини 1 статті 5 Закону України «Про судовий збір», за яким позивачі звільнені від сплати судового збору у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди, внаслідок повномасштабного вторгнення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно [2].

Як наслідок, суди України, станом на квітень 2025 року, винесли 1482 судових рішення за позовами фізичних та юридичних осіб до держави-агресора. При цьому, статистика по цих справах свідчить,

що рішення виносяться, як правило на користь позивачів. Так, за заявами фізичних осіб задоволено повністю або частково 93.1% позовів, а за заявами юридичних осіб – 98.8% позовів було задоволено повністю або частково [3].

При цьому, маючи намір подати позов проти держави-агресора, позивачі мають враховувати, що держави, як суверенні суб'єкти міжнародного права, користуються юрисдикційним імунітетом проти суду іншої держави. Такий судовий імунітет є втіленням принципу міжнародного права *par in parem non habet imperium* – рівний над рівними не має влади. [4, с. 78]. Серед джерел міжнародного права цей принцип закріплено, зокрема, в Європейській конвенції про імунітети держав 1972 року [5] та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх майна 2004 року [6].

На рівні національного права України, принцип судового імунітету знайшов своє відображення в статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка передбачає, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [7]. При цьому, Нагнибіда В. І. наголошує, що як у міжнародному праві, так і на рівні національного законодавства закріплюється доктрина функціонального (обмеженого) державного імунітету від юрисдикції судів інших держав [8, с. 98].

Разом із цим, після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, Верховний Суд змінив свою попередню позицію та аргументував можливість незастосування суверенного юрисдикційного імунітету саме щодо держави-агресора [9, с. 323].

Так, постановою Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19 встановлено, що «суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни». До такого висновку, Верховний Суд прийшов із урахуванням принципу «генерального делікту» (анг. *tort exception*), який обмежує застосування імунітету держави [10].

Ця позиція була розвинута у постанові Верховного Суду від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19 [11], а також постанові Великої

Палати Верховного від 12.05.2022 у справі № 635/6172/17 [12], де було наведено наступні аргументи:

1) підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

2) підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом;

3) судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом.

Таким чином, починаючи із квітня 2022 року, Верховним Судом була сформована стала судова практика, яка передбачає, що суверенний імунітет держави-агресора Російської Федерації не поширюється на справи щодо відшкодування шкоди, завданої повномасштабним вторгненням в Україну, а відтак позивачі отримали можливість подавати відповідні позови до судів України.

Водночас, як зазначає Попко С. В., судова практика є значно поширеною при вирішенні проблемних питань, однак її не можна вважати досконалим джерелом юрисдикційного імунітету. На його думку, прийняття національних законів у цій сфері вирішило б багато спірних питань й сприяло удосконаленню правового регулювання зазначених відносин [13, с. 344].

У цьому зв'язку варто відмітити законодавчі ініціативи спрямовані на законодавче закріплення обмеження судового імунітету держави-агресора. Так, 15 квітня 2025 року, Верховна Рада України прийняла за основу Проект Закону «Про юрисдикційні імунітети іноземних держав та їх майна» № 7520-д [14].

За статтею 17 вказаного законопроекту, пропонується законодавчо закріпити, зокрема, що іноземна держава, яка у будь-який час була визнана державою-спонсором тероризму згідно із законодавством України, не користується судовим імунітетом та суд може розглядати справи щодо такої держави у спорах про відшкодування шкоди життю і здоров'ю, моральної або майнової шкоди, завданої терористичним актом або терористичною діяльністю, в тому числі через пряме або непряме фінансування осіб, які вчинили такий акт, якщо:

1) такий акт мав місце повністю або частково, або його наслідки мали місце повністю або частково на території України; та

2) фізичні або юридичні особи або інші утворення без статусу юридичної особи, які зазнали шкоди внаслідок такого акту, на момент

його здійснення є громадянами України або мають місце проживання в Україні, або зареєстровані чи іншим чином створені згідно із законодавством України.

При цьому, пропонується, що щодо таких категорій спорів, іноземна держава також не користувалась імунітетом від вжиття заходів забезпечення позову та заходів примусового виконання рішення. Даний законопроект було включено до порядку денного 13 сесії постановою Верховної Ради № 4775-IX від 10.02.2026 для прийняття рішення по ньому в другому читанні [14].

З огляду на вищевказане, встановлено, що звернення до суду із позовом про відшкодування збитків, завданих державою-агресором, є найбільш доступним та найбільш передбачуваним способом захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, які були порушені державою-агресором, внаслідок повномасштабного вторгнення в Україну. Доступність такого способу захисту забезпечується відповідними положеннями законодавства про судовий збір, а передбачуваність – сталою судовою практикою Верховного Суду щодо юрисдикційного імунітету держави-агресора у справах про відшкодування шкоди, завданої в результаті воєнних дій РФ в Україні. Більше того, позитивною є ініціатива, спрямована на законодавче закріплення обмеження судового імунітету для держав, які визнані державою-спонсором тероризму.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2023 № 435-IV : станом на 01 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI: станом на 10 бер. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

3. 999 квадрильйонів грн хотів відсудити українець у РФ за збитки від війни. Чому не все так однозначно з судами з відшкодування збитків з РФ?. *Опендатабот*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/court-against-uf> (дата звернення: 01.04.2026).

4. Борщевська О. Судовий імунітет держави в розгляді приватно-правових спорів за участю іноземних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3/2021. С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.13> (дата звернення 01.04.2026).

5. European Convention on State Immunity dated 16.05.1972. *European Treaty Series No. 74*. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1> (date of access: 01.04.2026).

6. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property dated 02.12.2024. *Records of the General Assembly*,

Fifty-ninth Session, Supplement No. 49. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf (date of access: 01.04.2026).

7. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2025 № 2709-IV: станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

8. Нагнибіда В. І. Імунітет держави від виконання судових рішень на території третіх держав: питання теорії і практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2022. № 55. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.55.19> (дата звернення: 01.04.2026).

9. Кас'яновський І.О. Обмеження юрисдикційного імунітету Росії в судовій практиці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Т. 2, № 80. С. 322-329. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.52> (дата звернення: 01.04.2026).

10. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 01.04.2026).

11. Постанова Верховного Суду від 18.05.2022 у справі 428/11673/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313> (дата звернення: 01.04.2026).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.05.2022 у справі 635/6172/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593> (дата звернення: 01.04.2026).

13. Попко Є.В. Тенденції розвитку юрисдикційного імунітету іноземної держави за континентальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2024. Т. 3, № 81. С. 335-345. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.51> (дата звернення: 01.04.2026).

14. Про юрисдикційні імунітети іноземних держав та їх майна: Проект Закону України від 07.03.2025 № 7520-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=7520-%D0%B4&conv=9> (дата звернення: 01.04.2026).

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ АВСТРІЙСЬКОГО ЗАГАЛЬНОГО ЦИВІЛЬНОГО УЛОЖЕННЯ 1811 Р.

Савуляк Р. В.

*доктор юридичних наук,
суддя*

*Львівського апеляційного суду
м. Львів, Україна*

У ході започаткованих на сьогодні в Україні рекодифікаційних процесів йдеться не лише про оновлення та модернізацію цивільного законодавства, а й про зміну світогляду, перехід до європейських правових цінностей, що особливо актуалізується з огляду на поглиблені євроінтеграційні процеси, сучасні геополітичні виклики та нагальні вимоги часу. А тому доцільним є вивчення законодавства західноєвропейських країн та аналіз засад, на яких ґрунтується їхнє право.

Вважаємо, що особливої уваги у цьому контексті заслуговує Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. [1]. Адже, по-перше, воно упродовж майже 150 років діяло на західноукраїнських землях, котрі перебували у складі Австрійської імперії і Австро-Угорської монархії у 1772-1918 рр. Більше того, в Галичині воно було чиним у період ЗУНР, а після її анексування Польщею – аж до затвердження Польського кодексу зобов'язань 1933 р., а на Буковині, захопленій Румунією, воно діяло до 1938 р. А, по-друге, на сьогодні Австрійське уложення 1811 р., з відповідними змінами і доповненнями, продовжує діяти у Республіці Австрії та у Князівстві Ліхтенштейн. Відтак, історична близькість його Україні, а також понад 200-річна чинність Уложення свідчить про ефективність його правових норм та слушність врахування його позитивного досвіду в сучасних українських правотворчих і правозастосовчих процесах.

Звернемо увагу, що така, перевірена довготривалою чинністю та значною територіальною поширеністю, фактично досконалість положень Австрійського уложення 1811 р. зумовлена майже 60-річним кодифікаційним процесом, започаткованим в Австрійській імперії ще у 1753 р. У ході понад півстолітніх кодифікаційних робіт передусім було розроблено Проект Терезіанського кодексу 1766 р. [2], котрий цілковито ґрунтувався на рецепції римського приватного права. А на його основі спершу було прийнято Йозефінський кодекс 1787 р. [3], який регламентував шлюбно-сімейне право (зауважимо, що вперше в українській історико-правовій науці його текст в нашому перекладі

представлено у монографії [4, с. 681-707]). Опісля було запроваджено Цивільний кодекс для Галичини 1797 р. [5], який став першою цілісною кодифікацією приватного права в Європі в той час. І, врешті, на всю Австрійську імперію було поширено Загальне цивільне уложення для спадкових земель Австрійської монархії 1811 р. [1].

На підставі здійсненого нами аналізу норм австрійського речового, зобов'язального та шлюбно-сімейного права виявлено цілу низку положень різних інститутів та підінститутів цивільного права, котрі не властиві сучасному цивільному законодавству України. Разом з тим, багато з них видаються нам актуальними для сучасних українських соціальних та правових умов. А тому вважаємо за доцільне врахувати закріплені в них правові ідеї, принципи, засади, концепції, сутність або й конкретний зміст норм при рекодифікації цивільного законодавства України, зокрема у сфері права власності, права на чужі речі (а саме: щодо сервітутів і суперфіцію), земельного права (у сфері права на чужі речі), зобов'язального права, авторського права, спадкового права, шлюбно-сімейного права.

Так, з-поміж положень Австрійського уложення 1811 р. у сфері речового права, на наш погляд, доречно взяти до уваги у подальшій правотворчій діяльності, зокрема, такі.

I. У праві власності – додаткові способи набуття власності. А саме:

1. Шляхом привласнення таких безгосподарних речей, як військової здобичі. На нашу думку, в умовах сьогоденних українських реалій, зважаючи на триваюче російське повномасштабне вторгнення та презюмуючи продовження російсько-української війни, у т. ч., ймовірно, і на теренах території держави-агресора, видається особливо актуальним закріплення в ЦК України такого способу набуття власності.

2. Шляхом природного приросту: а) покинутих русел; б) намивів; в) відірваної землі. Вважаємо доречним закріплення в ЦК України таких способів набуття власності, по-перше, внаслідок відповідно специфіки рельєфу території України, особливо у гірській місцевості, де у ході повеней відбуваються часті зміни, зсуви, затоплення, намиви чи, навпаки, висихання русел і т. д. А, по-друге, знову ж таки, внаслідок триваючої російсько-української війни, маючи вже досвід кардинальних природних та рельєфних змін після підриву Каховської дамби.

II. У праві на чужі речі – вважаємо слушним детальніше регламентувати інститути сервітутного права та суперфіцію: як в ЦК України, так і в ЗК України. А саме:

1. Врахувати положення Австрійського уложення про розмежування поземельних сервітутів на окремі підвиди – сільські і будинкові, та

деталізувати конкретні сервітутні права сільських і будинкових сервітутів. Зокрема, особливо актуальним нам видається такий сільський сервітут як право проходу чужою землею, наприклад до річок, потічків, струмків, джерел (особливо в Карпатах), озер, моря, на узбережжі яких знаходиться приватна забудова. А з-поміж будинкових сервітутів дуже поширеними в Україні є такі як право будувати дах чи балкон над повітряним простором сусіда; та, натомість, вимагають закріплення такі як: обов'язок не збільшувати висоти свого будинку; обов'язок не позбавляти панівної будівлі світла і повітря; обов'язок не позбавляти панівної будівлі краєвиду. Адже зобов'язуючі (обтяжуючі) будинкові сервітути на сьогодні не забезпечені правовими засобами, так як в Україні дуже поширена практика нової висотної забудови впритул до давно існуючих поруч малоповерхових будинків; а, крім того, вельми поширена практика придбання житла в новобудові з гарним краєвидом, впритул до котрої за кілька років вибудовують сусідній габаритний ЖК, котрий повністю закриває і краєвид, і простір й світло. Вважаємо, що у разі передусім внормування та широкого впровадження будинкових сервітутів таку протизаконну забудову можна буде дещо пригальмувати, якщо не зупинити.

2. З метою удосконалення у сучасному українському цивільному і земельному праві сутності і змісту правового інституту суперфіцію, обсягу прав землекористувача (суперфіціарія) та правових наслідків суперфіцію необхідно змінити давньоримський принцип «*superficiēs solo cedit*», за яким будівля, побудована на чужій земельній ділянці, є складовою частиною землі, на властивий пандектному (і австрійському) праву підхід про особливу власність на споруду, тобто визнати будівлі, споруджені на підставі права суперфіцію, складовою частиною самого права суперфіцію.

III. У спадковому праві – видається доцільним врахувати у процесі рекодифікації такі інститути австрійського спадкового права, котрі становлять рецепцію римського приватного права (що засвідчує їхню майже двотисячолітню раціональність й ефективність) як: 1) проста субституція; 2) фідейкоміс; 3) спадкові відмови.

З-поміж положень Австрійського уложення 1811 р. у сфері зобов'язального права, на наш погляд, доречно взяти до уваги у подальшій правотворчій діяльності, зокрема, такі.

I. У договірному праві – передбачити такі додаткові види договорів як:

1. Договір дарування нерухомості (в австрійському праві – лише земельної ділянки) з додатковою умовою довічного утримання дарувальника. Відмінність даного договору від договору довічного утримання полягає, по-перше, в отриманні майна (а саме, нерухомості) утримуваної особи ще за її життя; а, по-друге, за загальним правилом

цей договір передбачає формально лише утримання, а не догляд, хоча здебільшого таке довічне утримання дарувальника полягає, зокрема, у забезпеченні йому помешкання, харчування, одягу та інших життєвих потреб (що можна вважати фактично доглядом за особою), а також влаштуванню за власний кошт його гідного похорону.

2. Такі підвиди ризикових договорів як: парі, гра і лотерея. Вважаємо, що такі договори заслуговують особливої уваги та, відтак, потребують чіткого законодавчого регламентування у сучасному праві України, адже наразі врегульовано лише державні лотереї [6] та діяльність щодо організації та проведення азартних ігор [7]. На наше переконання, з морально-етичних міркувань та шкідливості азартних ігор (у будь-яких формах і видах: від онлайн-казино, гральних автоматів і букмекерських контор до відеоігр і т. п.) вони повинні бути суворо заборонені.

II. В авторському праві – чітко регламентувати підстави, умови і порядок сплати роялті авторам: як в ЦК України, так і в Законі «Про авторське та суміжні права» 8]. Так, ЦК України передбачає право слідування, котре полягає у тому, що автор має невідчужуване право на одержання справедливої винагороди як частки відрахувань від кожного продажу оригіналу художнього твору, оригіналу рукопису літературного або музичного твору, наступного за продажем оригіналу, здійсненим автором (абз. 1 ч. 1. ст. 448) [9]. Проте, законодавець обмежується лише цією нормою. Відтак, в сучасній Україні гостро стоїть проблема захисту і матеріального забезпечення авторських прав.

III. У ЦК України зобов'язання ніби з договорів (з квазіконтрактів. – *Примітка Р. С.*) закріплені у різних главах. Зокрема, у ЦК України у главі 79 «Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення» (ст. 1158-1160) підрозділу 2 «Недоговірні зобов'язання» передбачено таке зобов'язання як ведення чужої справи без доручення, а у главі 83 «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» (ст. 1212-1215) йдеться про безпідставно набуте майно (тобто неправомірне збагачення. – *Примітка Р. С.*). Вважаємо, що таке невиділення їх в окрему групу зобов'язань та відсутність їхньої чіткої структуризації може призводити до певних неточностей чи й хибностей у їхньому правозастосуванні, а тому, на нашу думку, доцільно помістити у ЦК України усі зобов'язання ніби з договорів в єдиній главі, що сприятиме ефективізації їхнього правозастосування.

IV. У ЦК України, на відміну від Австрійського уложення 1811 р., не поміщено окремої глави про зміну зобов'язань, а окремі положення про деякі підстави зміни зобов'язання закріплені, зокрема, у главі 47 «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» розділу I «Загальні положення про зобов'язання» книги п'ятої «Зобов'язальне право»

(а саме, такі як: заміна кредитора у зобов'язанні (ст. 512), зокрема шляхом відступлення права вимоги (п. 1 ч. 1 ст. 512) (тобто уступки боргу. – *Примітка Р. С.*), та заміна боржника у зобов'язанні (переведення боргу) (ст. 520)), а також у ч. 1 ст. 653 (глава 53 «Укладення, зміна і розірвання договору» розділ II «Загальні положення про договір»)) (а саме, зміна умов договору щодо предмета, місця, строків виконання тощо (тобто оновлення, новація. – *Примітка Р. С.*)). На наше переконання, доцільно виділити у ЦК України окрему главу про зміну зобов'язань, врахувавши позитивний досвід австрійського права, що, очевидно, покращить логічну структурованість кодексу та ефективізує правозастосування вказаних норм.

З-поміж положень Австрійського уложення 1811 р. у сфері шлюбно-сімейного права, на наш погляд, доречно взяти до уваги у подальшій правотворчій діяльності, зокрема, такі.

I. В інституті укладення шлюбу – удосконалити положення про підстави недійсності шлюбу. Так, у СК України у главі 5 «Недійсність шлюбу» (ст. 38-48) розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» [10] передбачено значно вужчий, аніж в Австрійському уложенні 1811 р. (де їх закріплено аж 13) перелік підстав недійсності шлюбу. А саме, вказано, що недійсним є шлюб: 1) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; 2) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; 3) з особою, яка визнана недієздатною. Крім того, закріплено підстави визнання недійсності шлюбу за рішенням суду (ст. 40), якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства. А також шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Попри зазначене, шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду (ст. 41), якщо він був зареєстрований: між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною (п. 1 ч. 1); між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею (п. 2 ч. 1); з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків (відповідно до ч. 1 ст. 30 наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. – *Примітка Р. С.*); з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб. Притому, при вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним суд бере до уваги, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси

особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 41). Серед зазначених положень найбільший подив викликає визнання дійсним шлюбу між настільки близькими родичами як двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. Притому законодавець сам собі суперечить, оскільки у ч. 3 ст. 26 вказує, що вони не можуть перебувати у шлюбі між собою, проте, разом з тим, не визнає їх недійсними, а зазначає, що такий шлюб лише може бути визнаний недійсним за рішенням суду (п. 2 ч. 1 ст. 41). На наше переконання, такі шлюби, як на підставі медико-біологічних протипоказів, так і з морально-етичної точки зору повинні бути чітко заборонені, а у разі укладення таких оголошуватися недійсними (так, як це регламентує Австрійське уложення 1811 р.).

Крім того, Австрійське уложення 1811 р. (теж на відміну від СК України) визнає недійсність шлюбів у разі відсутності фізичної здатності до досягнення мети шлюбу, тобто нездатності до подружнього співжиття (імпотенція чоловіка чи безплідність дружини), якщо вона вже існувала на момент укладання шлюбного договору. Видається за доцільне закріпити аналогічну підставу недійсності шлюбу в СК України, тим паче, що ч. 1 ст. 30 зобов'язує наречених повідомити один одного про стан свого здоров'я. Відтак, на нашу думку, прихована від другого з подружжя нездатність до подружнього співжиття може бути підставою недійсності шлюбу на вимогу другого з подружжя.

А також Австрійське уложення 1811 р. (на відміну від СК України) визнає недійсність шлюбів у разі омани щодо особи майбутнього подружжя, зумисне спричиненої іншою стороною (зокрема, вагітність дружини від іншого чоловіка). Видається, що таку підставу недійсності шлюбу, щоправда на вимогу другого з подружжя, теж було б доцільно встановити в СК України.

II. В інституті прав і обов'язків батьків і дітей – вважаємо слушним врахувати вельми актуальну для сучасних українських реалій норму Йозефінського кодексу, котрий передбачав (у § 3 розділу 4 «Про права і обов'язки батьків і дітей» [3; 4, с. 693]) обов'язок батька виховувати дітей на рівні, корисному для держави.

Отож, варто констатувати, що, на наше переконання, врахування у ході рекодифікації цивільного законодавства України ефективних правових ідей, концепцій, принципів і положень та кращих правових досягнень діючого і досі Австрійського уложення 1811 р. Дозволить удосконалити проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) та сприятиме його гармонізації із сучасними європейськими підходами.

Література:

1. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1* / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.
2. Codex Thesarianus: digitalisiertes Inhaltsverzeichnis mit Verlinkung zum Faksimile: Speer 2016. URL: http://repositorium.at/ns/codex_theresianus_inhalt.html
3. Josephinisches Gesetzbuch (1787). URL: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JGB20070429-rund18800woerter.htm>
4. Савуляк Р. В. Рецепція римського приватного права в Австрії та Австро-Угорщині (1772-1918 рр.) : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2025. 746 с.
5. Цивільний кодекс Галичини, 1797: [проект Карла-Антоні Мартіні / передм. К. Нешвара; вступ В. А. Васильєва ; пер. з нім. : М. Мартинюк, О. Павлишинець]. Івано-Франківськ : Вавилонська бібліотека ; Юрид. компанія «Моріс Груп», 2017. 271 с.
6. Про державні лотереї в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5204-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#Text>
7. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 р. № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20>
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV, з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III, з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сєда С. В.

*аспірантка кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна*

Оновлення цивільного законодавства торкнулося розширення кола об'єктів цивільних прав, до якого, запропоновано додати анатомічні матеріали. Наразі їхнє універсальне визначення у законодавстві відсутнє, на рівні доктрини питання залишається дискусійним. Разом з тим, перед окресленням сфери регулювання необхідно визначитись з сутністю аналізованого явища.

Поняття «анатомічні матеріали» міститься в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018 (далі – закон про трансплантацію) [1], яке роз'яснено через види: органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали. Порядок збору, зберігання та використання біологічних зразків людини з дослідницькою метою, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 р. № 999 [2], оперує поняттям біозразки – анатомічні матеріали, зокрема органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини, фетальні матеріали, рідини та інші матеріали людини, які використовуються з дослідницькою метою та не призначені для безпосереднього клінічного застосування на людях. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 р. № 2391-IX [3], містить поняття «біологічний матеріал», який визначається як тканини і виділення тіла людини, останки померлої людини, що містять геномну інформацію людини. Тобто норми чинного законодавства містять різні визначення матеріалів людського походження, які не є універсальними, взаємозамінними, регулюють окремі правовідносини, проте певним чином перетинаються.

У доктрині існують дискусії з приводу визначення поняття анатомічних матеріалів, їх співставлення з біологічними матеріалами. Харитонова О.І. та Харитонов Є.О., досліджуючи правову природу анатомічних і біологічних матеріалів людини, дійшли висновку, що ці категорії не можна об'єднувати через їх різне призначення, вони повинні мати окремий правовий режим. Анатомічні матеріали вчені розглядають як елементи будови людського організму, які можуть бути використані для трансплантації, біологічні матеріали як ширше поняття

[4: с. 149–150, 157]. Крушельницька Г.Л. займає схожий підхід, де біологічний матеріал охоплює анатомічний матеріал людини, матеріал людського органічного походження, який є відновлюваним, вилучається з тіла з метою, відмінною від донорської (наприклад, для зберігання в біобанку чи діагностики стану здоров'я (біологічні рідини, секрети, продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення тощо), біоматеріал, який створюється поза людським організмом із клітин людини [5; с. 34]. Квіт Н.М., Кінаш Д.В. не вбачають необхідності вводити єдиний термін, через дві різні сфери, застосування термінів, вважаючи, що вони є інструментом для розмежування сфери трансплантаційного законодавства та законодавства про біобанки [6; с. 75]. Майданик Р.А., напротивагу, вважає, що в законі про трансплантацію термін «анатомічний матеріал» використовується у вузькому значенні, а з метою системного і гнучкого регулювання відносин щодо анатомічних матеріалів людини доцільно передбачити їхнє широке (універсальне) тлумачення як будь-якого біологічного матеріалу тіла людини, включаючи людські тканини та клітини, гамети, ембріони та плоди, а також речовини, видобуті з них, незалежно від ступеня їхнього оброблення [7, с. 20–21].

Норми Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394 [8] свідчать, про підхід до розширеного розуміння анатомічних матеріалів до яких, зокрема, віднесено: органи, репродуктивні клітини, кріоконсервовані ембріони, кров, її компоненти, плазму для фракціонування, гемопоетичні стовбурові клітини, анатомічні матеріали, вилучені для виготовлення біоімплантатів (ч. 2, ч. 4 та ч. 6 ст. 312 Законопроекту).

Міжнародні нормативні акти, переважно не містять уніфікованих визначень анатомічного чи біологічного матеріалу. Директива № 2004/23/ЄС надає лише визначення понять «клітина» та «тканина». Останнє вживається у широкому значенні та означає всі складові частини людського тіла, утворені клітинами [9]. Регламент Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року (EU) 2024/1938 стандарти якості та безпеки речовин людського походження містить термін «речовина людського походження» який означає будь-яку речовину, зібрану з людського організму, незалежно від того, чи містить вона клітини, чи є ці клітини живими, чи ні, включаючи препарати, отримані в результаті обробки такої речовини [10]. Міжнародні етичні рекомендації щодо досліджень, пов'язаних зі здоров'ям, за участю людей підготовлені Радою міжнародних організацій медичних наук у співпраці зі Всесвітньою організацією охорони здоров'я від 2016 року визначають біологічні матеріали людини через перелік їх видів: тканини, органи, кров, плазму, шкіру, сироватку, ДНК,

РНК, білки, клітини, волосся, обрізки нігтів, сеча, слина або інші рідини організму [11].

Законодавство зарубіжних країн також переважно не узагальнює поняття анатомічного матеріалу, зосереджуючись на окремому регулюванні «клітин», «тканин» або «органів», але існують винятки. Кодексі громадського здоров'я Франції використовується поняття «елементи та продукти людського організму», його визначення не наводиться, але тлумачення норм Книги II: «Дарування та використання елементів та продуктів людського організму (статті L1211-1 – L1274-3)» Кодексу свідчить, що воно включає, тканини, їх похідні, клітини, органи, кров, її компоненти, гамети [12]. У Нідерландах поняття біологічного матеріалу, включає: тканини, клітини, компоненти ембріона, фетальні тканин, а також клітини, вирощені з тканин, клітин, компонентів ембріона або фетальних тканин, призначені для застосування для людей [13]. Закон Бельгії «Про отримання та використання матеріалів людського організму, призначених для медичного застосування людині або для наукових досліджень» надає визначення анатомічного матеріалу людини як будь-якого біологічного матеріалу людського походження, включаючи тканини та клітини людини, гамети, ембріони, плоди, а також речовини, що з них вилучаються, незалежно від ступеня їх обробки [14].

Враховуючи викладене, вважаємо, що для уніфікації понятійного апарату, дотримання визначеності варто доповнити оновлений Цивільний кодекс універсальним визначенням анатомічного матеріалу. Загальне трактування поняття анатомічних матеріалів у вузькому значенні, зважає на можливість для правомірного його використання виключно у контексті трансплантації. Інші способи використання залишаються поза увагою, а на практиці залишаються можливості для варіативності та застосування анатомічних матеріалів для цілей освіти, науки, репродукції, створення біоімплантатів. Буквальне тлумачення поняття «анатомічний» відсилає нас до науки про будову та функції тіла, тому погодимось з позиціями вчених про розгляд анатомічного матеріалу у його широкому значенні та визначення анатомічних матеріалів як відокремлених частин людського тіла, до яких належать органи, тканини, клітини, гамети, похідні з них, вилучені з конкретною метою, зокрема, для трансплантації, виготовлення біоімплантатів, наукових чи освітніх цілей або з метою репродукції. Зазначене не означає, що ставлення до анатомічних матеріалів має бути ідентичним у всіх випадках. Різні анатомічні матеріали можуть мати різне правове регулювання, сферу обігу, що зумовлюється, їхніми характеристиками, наслідками вилучення для здоров'я людини, метою використання, способами зберігання та іншими факторами.

Література:

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232.
2. Про затвердження Порядку збору, зберігання та використання біологічних зразків людини з дослідницькою метою: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 999.
3. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX.
4. Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Біологічні та анатомічні матеріали людини: до питання визначення та співвідношення. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 147–161.
5. Крушельницька Г. Л. Поняття та цивільно-правова природа біоматеріалу людини. *Нове українське право*. 2022. С. 32–39.
6. Квіт Н. М., Кінаш Д. В. Правовий режим людських анатомічних/біологічних матеріалів, ембріонів як об'єктів цивільних правовідносин. *Нове українське право*. Вип. 1. 2023. С. 73–80.
7. Майданик, Р. А. Анатомічні матеріали та репродуктивні права людини в контексті рекодифікації приватного (цивільного) права. *Медичне право*. 2025. № 1(35). С. 6–37.
8. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного): Проект Закону України від 22.01.2026 № 14394.
9. On setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells: Directive 2004/23/EC of 31 March 2004 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://lnk.ua/CURctcGvC> (дата звернення: 31.03.2026).
10. On standards of quality and safety for substances of human origin intended for human application and repealing Directives 2002/98/EC and 2004/23/EC: Regulation of 13 June 2024 URL (EU) 2024/1938 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://lnk.ua/cZkBI7H8Y> (дата звернення: 31.03.2026)
11. International Ethical Guidelines for Health-related Research Involving Humans. Council for International Organizations of Medical Sciences (CIOMS) in collaboration with the World Health Organization (WHO). 2016. URL: <https://lnk.ua/8SG9IR6xp> (дата звернення: 31.03.2026).
12. Code de la santé publique. Livre II : Don et utilisation des éléments et produits du corps humain (Articles L1211-1 à L1274-3). URL: <https://lnk.ua/LRYLdNMyk> (дата звернення: 31.03.2026).

13. Veiligheid en kwaliteit lichaamsmateriaal: Wet van 6 februari 2003, BWBR0014682. URL: <https://lnk.ua/jaAPUdifM> (дата звернення: 31.03.2026).

14. Loi relative à l'obtention et à l'utilisation de matériel corporel humain destiné à des applications médicales humaines ou à des fins de recherche scientifique: Loi du 30 décembre 2008, 2008018385. URL: <https://lnk.ua/k9yeQp79e> (дата звернення: 31.03.2026).

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ ЩОДО БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Синельников Є. В.

доктор філософії в галузі знань «Право»,

суддя Верховного Суду

м. Київ, Україна

Відповідно до 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Як зазначав у своїй науковій праці О. В. Синегубов, дитинство повинно знаходитись в одній площині поряд з такими фундаментальними правовими цінностями, як життя, здоров'я, свобода, безпека, справедливість. Їх оберігання та дотримання є запорукою правового суспільства і держави, оскільки до кінця періоду дитинства дитина перетворюється на правового партнера дорослих членів сім'ї та суспільства в цілому [1].

Спори між батьками, які розлучаються, щодо порядку реалізації батьківських прав та обов'язків є одними з найскладніших у судовій практиці, оскільки пов'язані із значним емоційним навантаженням, відповідальністю за долю дитини та сім'ї, унікальністю кожної сімейної ситуації, кожної дитини.

Міжнародні договори та національне законодавство базуються на тому, що при вирішенні спорів щодо дітей необхідно виходити з рівності прав та обов'язків батьків щодо виховання дитини, а також пріоритету найкращих інтересів дитини.

У пункті 8.4 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) № 1921 «Гендерна рівність, поєднання особистого та трудового життя, спільне виконання обов'язків», ухваленій 25 січня 2013 року, беручи до уваги найкращий досвід, закликало владу держав-членів Ради Європи поважати право батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне законодавство передбачало в разі розділь-

ного проживання подружжя або розлучення можливість спільної опіки над дітьми заради їх найкращих інтересів на основі взаємної згоди батьків [2].

У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року № 2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2) [3].

Парламентська Асамблея Ради Європи звернула увагу, що розвиток спільної батьківської відповідальності допомагає подолати гендерні стереотипи щодо ролей, які нібито призначаються жінкам і чоловікам у сім'ї, і є очевидним відображенням соціологічних змін, які відбулися за останні п'ятдесят років в організації приватної та сімейної сфер (пункт 4).

У вказаній Резолюції Парламентська Асамблея Ради Європи закликала держави-учасниці включити у своє законодавство положення щодо можливості почергового проживання дитини з кожним з батьків після їх розлучення за винятком випадків, якщо має місце жорстоке поводження чи побутове насильство над дитиною з боку одного із батьків. Час, який дитина проводить з кожним із батьків, рекомендовано визначати, виходячи з потреб та інтересів дитини.

Відповідно до статті 5 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен з подружжя у відносинах між собою і в їхніх відносинах зі своїми дітьми користується рівними правами та обов'язками цивільного характеру, що виникають зі вступу у шлюб, перебування в шлюбі та у випадку його розірвання.

У статті 5 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок наголошено на необхідності вжиття заходів щодо зміни соціальних та культурних моделей поведінки чоловіків і жінок для досягнення викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок, а також визначення загальної відповідальності чоловіків і жінок за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу [4].

У пункті 67 Загального коментаря № 14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками [5].

У параграфі 49 рішення «ZAUNEGGER v. GERMANY» Європейський суд з прав людини підкреслив, що різниця у поводженні є дискримінаційною для цілей статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо вона немає об'єктивного та розумного виправдання, тобто якщо вона не переслідує законної мети або якщо немає розумного зв'язку, пропорційності між використаними засобами та поставленою метою. Рішення щодо надання опіки мають ґрунтуватися на найкращих інтересах дитини, а у випадку конфлікту між батьками ці питання мають ретельно досліджуватися національними судами (п. 61). У цій справі Європейський суд з прав людини визнав, що батько, який на національному рівні вимагав спільного опіки щодо доньки, зазнав дискримінації [6].

Статтею 1 Сімейного кодексу України передбачено, що одним з принципів регулювання сімейних відносин є побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки. На рівності прав і обов'язків батьків, зокрема, наголошено у статтях 141, 157 Сімейного кодексу України. Водночас стаття 161 Сімейного кодексу України не містить імперативних приписів щодо визначення судом місця проживання дитини лише з одним з батьків при вирішенні спору між ними.

Частиною 6 статті 29 Цивільного кодексу України передбачено, що фізична особа може мати кілька місць проживання.

При застосуванні вказаних вище норм, Верховний Суд дійшов висновку, що при вирішенні спору між батьками щодо реалізації батьківських прав та обов'язків, батьківської відповідальності суд наділений компетенцією розглянути наступні варіанти поділу батьківського часу:

- спільна фізична опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком (у постановках від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22), від 04 жовтня 2023 року в справі № 208/4667/20, від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);

- визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком (опіка пташиного гнізда);

- визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком.

У 2022 році мною було запропоновано впроваджувати такі способи вирішення спорів між батьками про визначення місця проживання малолітньої дитини як: спільна фізична опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком; визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала раніше, з почерговим проживанням батьків у цьому помешканні згідно з узгодженим графіком [7].

Спільне батьківство базується на здатності батьків здійснювати координацію, підтримувати та допомагати один одному як лідери сім'ї і може покращити співпрацю між батьками та зменшити ризик потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможць-переможених.

Необхідність застосування спільної фізичної опіки є відповіддю на зміни в суспільних цінностях і нормах, спрямована на поступовий рух до більш рівного розподілу сімейних обов'язків між батьками та матерями.

Труднощі, пов'язані із спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації. Спільна фізична опіка сприяє відкритому доброзичливому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір/батько – дитина.

У постанові від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 Верховний Суд, вперше застосовуючи модель спільної батьківської опіки, зазначив, що при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд, виходячи з міжнародних норм та принципу рівності прав й обов'язків батьків, з урахуванням обставин справи, має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком [8].

Спільна фізична опіка була застосована судами апеляційної інстанції: постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 20 березня 2024 року у справі № 347/1317/22, постанова Дніпровського апеляційного суду від 13 лютого 2024 року у справі № 201/2277/23, постанова Чернівецького апеляційного суду від 29 лютого 2024 року у справі № 347/1317/22.

У постанові Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21 суд касаційної інстанції дійшов висновку, що за відсутності іншої домовленості між батьками, в інтересах дитини буде проживання (перебування під фізичною опікою кожного з батьків)

почергово з батьком та матір'ю за відповідним графіком, щодо чого сторони вчиняли спроби домовитися раніше [9].

У постанові від 22 квітня 2024 року у справі № 754/3063/22 Верховний Суд не погодився з позицією судів попередніх інстанцій, які відхилили висновок органу у справах дітей про доцільність застосування почергово проживання дитини з кожним з батьків [10].

15 жовтня 2024 року у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми» [11], а 17 жовтня 2024 року – проєкт Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної» [12].

У проєкті Цивільного кодексу України (частина 2 статті 1551) запропоновано чітко визначити компетенцію суду щодо встановлення почергового проживання малолітньої дитини з кожним із батьків за місцем їх постійного проживання або почергового проживання батьків разом з дитиною за місцем її постійного проживання за наявності обставин, які мають істотне значення, та якщо це відповідає інтересам дитини.

Такий розвиток проходять моделі батьківської опіки й відповідальності у національній правовій системі.

Література:

1. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2015. 343 с.
2. Резолюція ПАРС «Гендерна рівність, поєднання особистого та трудового життя, спільне виконання обов'язків» від 25 січня 2013 р. № 1921. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=19478&lang=en>.
3. Резолюція ПАРС «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 р. № 2079. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22220>
4. Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
5. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (29.05.2013). URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «ZAUNEGGER v. GERMANY» (заява № 22028/04) від 03.12.2009 р. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

7. Синельников Є. В. Сучасні напрями розвитку судової практики вирішення спорів про визначення місця проживання дитини. *Слово Національної школи суддів України*. Вип. 3–4 (40–41). 2022. С. 47–56.

8. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>

9. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264929>

10. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 754/3063/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/2>

11. Проект Закону № 12131 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми». URL: Проект Закону № 12132 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної». URL: <https://itd.rada.gov.ua/18360aaf-8188-4da0-b1e5-4d30afaceb6d>

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА: МІЖ АВТОНОМІСІЮ ВОЛІ ТА СИСТЕМНІСТЮ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Сіщук Л. В.

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
завідувач лабораторії корпоративного права
імені академіка Володимира Луця*

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Сучасний етап розвитку приватного права України характеризується переходом від фрагментарного оновлення законодавства до його системної рекодифікації, що має на меті формування внутрішньо узгодженої, концептуально цілісної та функціонально ефективної моделі правового регулювання приватних відносин. У цьому процесі проект нового Цивільного кодексу України виступає не лише

інструментом модернізації нормативного матеріалу, але й засобом доктринального переосмислення базових інститутів цивільного права, серед яких інститут юридичної особи та корпоративних прав посідає ключове місце.

Рекодифікація приватного права України здійснюється в умовах активної євроінтеграції, що зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу та імплементації сучасних стандартів регулювання корпоративних відносин. У цьому контексті особливого значення набуває забезпечення юридичної визначеності, прозорості організаційно-правових форм, ефективності корпоративного управління та належного балансу між автономією волі учасників та імперативними гарантіями стабільності цивільного обороту. Саме такі підходи лежать в основі сучасного європейського права компаній і знаходять своє відображення у відповідних директивах та регламентах Європейського Союзу.

У зв'язку з цим оцінка положень проекту Цивільного кодексу України не може обмежуватися аналізом окремих норм, а повинна здійснюватися крізь призму їх системного взаємозв'язку, внутрішньої узгодженості та відповідності загальним тенденціям розвитку європейського приватного права. Особливо це стосується регулювання корпоративних прав як комплексного правового феномену, що поєднує майнові та немайнові елементи участі у юридичній особі та відіграє визначальну роль у функціонуванні приватного сектору економіки. У зв'язку з цим детальному аналізу були піддані положення проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного, далі – проект Кодексу), реєстр. № 14394 від 22.01.2026 р. [1], з урахуванням альтернативних проектів реєстр. № 14394-1 [2] та № 14394-2 від 06.02.2026 р. [3], у частині регулювання юридичних осіб та корпоративних прав.

Однією з найбільш концептуально вдалих рис проекту Кодексу є прагнення до побудови єдиної цивілістичної моделі юридичної особи приватного права. Закріплення поділу юридичних осіб на товариства та установи, а також розмежування підприємницьких і непідприємницьких товариств формує структурно впорядковану систему організаційно-правових форм. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку права Європейського Союзу, зокрема логіці Директиви ЄС (EU) 2017/1132 [4], яка виходить із необхідності чіткої ідентифікації правової форми юридичної особи, забезпечення публічності її основних характеристик та передбачуваності правового статусу для третіх осіб. У цьому аспекті слід погодитися з тим, що закрита система організаційно-правових форм сприяє підвищенню прозорості функціонування юридичних осіб та зміцненню довіри до ринку. Вона також

узгоджується з підходами, реалізованими у Директиві ЄС (EU) 2019/2121 [5], яка підкреслює значення чіткої правової визначеності при здійсненні перетворень, злиттів і поділів у межах внутрішнього ринку ЄС.

Важливим досягненням проєкту Кодексу є також закріплення стандартів поведінки органів і посадових осіб юридичної особи. Формулювання обов'язку діяти добросовісно, розумно та в інтересах юридичної особи фактично відображає фідучіарну природу їх статусу. Такий підхід корелює з принципами належного корпоративного управління, закріпленими, зокрема, у Принципах корпоративного управління ОЕСР, і наближує українське корпоративне право до європейських стандартів, у межах яких ефективне управління розглядається як передумова стабільності ринку та захисту інвесторів.

Разом із тим ключовим елементом досліджуваної проблематики є конструкція корпоративних прав. У проєкті Кодексу вони визначаються як сукупність правомочностей, що виникають у зв'язку з участю особи в юридичній особі. Такий підхід є доктринально обґрунтованим, оскільки дозволяє розглядати корпоративні права як комплексний правовий об'єкт, що поєднує майновий інтерес, участь в управлінні та можливість отримання інформації про діяльність юридичної особи. Це відповідає загальноєвропейському розумінню корпоративних прав як елементу участі в компанії, що охоплює як економічні, так і управлінські правомочності.

Водночас аналіз проєкту Кодексу дозволяє виявити низку системних недоліків, які істотно впливають на якість правового регулювання. Насамперед, це стосується співвідношення загальних і спеціальних норм. У проєкті Кодексу простежується тенденція до дублювання положень, що визначають права учасника юридичної особи, у різних структурних частинах проєкту Кодексу. Це порушує логіку кодифікації, відповідно до якої загальні положення повинні формувати основу правового регулювання, тоді як спеціальні норми повинні деталізувати її.

Таке дублювання не є нейтральним з точки зору правозастосування. Воно створює ризик неоднозначного тлумачення норм, підвищує рівень правової невизначеності та ускладнює формування єдиної судової практики. У цьому контексті більш послідовним видається підхід, за якого базові положення про корпоративні права мають бути зосереджені у загальній частині регулювання юридичних осіб, тоді як спеціальні приписи повинні стосуватися лише особливостей їх реалізації в окремих організаційно-правових формах. Особливої уваги потребує те, що відповідно до положень глави 7 підприємницькі товариства охоплюють як корпоративні товариства, так і підпри-

ємницькі кооперативи, тобто йде мова про дві самостійні підгрупи у межах єдиної категорії. Водночас ст. 129 проекту Кодексу, яка визначає корпоративні права, розміщена у главі 8, що має назву «Корпоративні товариства», але фактично поширює свою дію також на членів підприємницьких кооперативів. Така законодавча конструкція є внутрішньо нелогічною, оскільки норма, розташована у спеціальному підрозділі, присвяченому лише одній підгрупі підприємницьких товариств, за своїм змістом виходить за його межі та регулює ширше коло відносин. Це свідчить про неправильне розміщення відповідного нормативного матеріалу та обґрунтовує необхідність перенесення загальних положень про корпоративні права, їх дефініції, момент виникнення та базові засади здійснення до глави 7 як до загальної частини інституту юридичної особи, із залишенням у главі 8 лише спеціалізованого регулювання корпоративних товариств.

Серйозні застереження викликає також можливість передання окремих корпоративних прав третім особам. Така конструкція допускає нормативне розділення цілісного статусу учасника підприємницького товариства, що суперечить його природі як єдності майнового інтересу та управлінського впливу. У сучасній доктрині корпоративного права подібні моделі оцінюються як структурно ризикові, оскільки можуть призводити до появи суб'єктів, які здійснюють контроль без відповідного економічного ризику, або, навпаки, несуть ризик без можливості впливу на управління. Це, у свою чергу, знижує якість управлінських рішень, стимулює короткострокову поведінку контролюючих осіб і підвищує рівень конфліктності та нестабільності у корпоративних відносинах.

У цьому аспекті особливого значення набуває співвідношення ст. 129 із базовими положеннями ст. 106 проекту Кодексу, так як остання формує універсальну модель прав учасника юридичної особи. Водночас можливість передання окремих корпоративних прав, передбачена у ст. 129 проекту Кодексу, фактично руйнує цю цілісність, створюючи внутрішню концептуальну суперечність у підході до розуміння участі в юридичній особі. Така суперечність має не лише теоретичний, але й практичний вимір. Якщо на рівні загальної частини проекту Кодексу закріплюється модель участі як єдиного правового статусу, а на рівні спеціальних норм допускається її розділення, це неминуче призводитиме до колізій у правозастосуванні. Судова практика буде змушена балансувати між двома конкуруючими підходами, що негативно вплине на передбачуваність правового регулювання.

Крім того, така конструкція створює передумови для виникнення нових типів корпоративних спорів, пов'язаних із розподілом окремих правомочностей між різними суб'єктами. Зокрема, можуть виникати

конфлікти між особою, яка має право на отримання дивідендів, і особою, яка реалізує право голосу, або між формальним учасником і фактичним контролером. Відсутність чітких правил врегулювання таких ситуацій істотно ускладнить функціонування юридичних осіб приватного права. У цьому контексті варто підкреслити, що сучасні європейські підходи до корпоративного права, хоча й допускають певну гнучкість у реалізації корпоративних прав, водночас виходять із необхідності забезпечення прозорості структури власності та недопущення викривлення корпоративного контролю. Саме тому будь-які механізми передачі або делегування правомочностей супроводжуються чіткими обмеженнями та вимогами до розкриття інформації.

Наступною є проблема, пов'язана із загальною концепцією корпоративних прав, закріпленою у ст. 129 проекту Кодексу. Як уже зазначалося, ця стаття значною мірою дублює положення ст. 106 проекту Кодексу, не забезпечуючи належного рівня спеціалізації. Такий підхід свідчить про порушення внутрішньої логіки кодифікації. У результаті одна і та сама правова конструкція може отримувати різне застосування залежно від її інтерпретації в різних частинах Кодексу. Для кодифікованого акта це є суттєвим недоліком. Особливо проблематичним є те, що ст. 129 проекту Кодексу, будучи розміщеною у розділі про корпоративні товариства, фактично виходить за межі цієї категорії та поширює свою дію на інші організаційно-правові форми, зокрема підприємницькі кооперативи, про що вже йшла мова вище. Для суб'єктів підприємництва це означає зростання правової невизначеності.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що основні недоліки регулювання корпоративних прав у проекті Кодексу мають системний характер і впливають із непослідовності у визначенні їх місця в структурі приватного права. Вони проявляються у недотриманні ієрархії нормативного матеріалу та недостатньому рівні спеціалізації правового регулювання. Саме ці обставини свідчать про те, що інститут корпоративних прав у проекті Цивільного кодексу України перебуває у стані пошуку балансу між автономією волі учасників і вимогами системності приватного права, що потребує подальшого концептуального доопрацювання з урахуванням як національної доктрини, так і сучасних європейських підходів.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Номер, дата реєстрації: № 14394 від 22.01.2026. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Номер, дата реєстрації: № 14394-1 від 06.02.2026. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Номер, дата реєстрації: №14394-2 від 06.02.2026. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69583>

4. Директива (ЄС) 2017/1132 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів права компаній (кодифікація). ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2017/1132/2022-08-12>

5. Директива (ЄС) 2019/2121 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2019 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 щодо транскордонних перетворень, злиттів та поділів. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/2121/2019-12-12>

ВІРТУАЛЬНИЙ АКТИВ: ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ АБО САМОСТІЙНИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Сліпченко С. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) було введено новий термін «віртуальні активи», яким, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 179-1 ЦК України, позначено різновид цифрових речей. У ст. 202 проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – проект Цивільного кодексу) віртуальні активи як різновид цифрових речей збережено. При цьому самі цифрові речі виділено в окремий вид об'єктів цивільних прав (ст. 197 проекту Цивільного кодексу). На самостійність цієї групи звертає увагу й один із ініціаторів цього проекту І. Р. Калаур [1, с. 70]. А оскільки цифрові речі становлять окремий вид об'єктів цивільних прав, усі блага цього виду, у тому числі й віртуальні активи, не можуть одночасно входити до іншого виду в межах одного поділу. Адже види в межах однієї класифікації повинні бути взаємовиключними і не дублювати один одного, а кожен елемент має належати лише

до одного класу за обраною підставою поділу. В іншому випадку класифікація втрачає свою логічність.

Разом з тим, обраний як законодавцем, так і розробниками проекту Цивільного кодексу підхід, видається недостатньо досконалим та послідовним, оскільки містить ряд недоліків як термінологічного, так і змістовного характеру.

1. Слово «актив» є неправовим, а запозиченим з економіки терміном і позначає суто економічну категорію, яка становить одиницю бухгалтерського обліку. Те, що в економіці та бухгалтерії іменується активом, у цивільному праві охоплюється поняттям майна, принаймні такою його частиною, як окрема річ, сукупність речей та майнові права [2, с. 73]. І в юриспруденції вони вже мають традиційні словесні позначення. Але якщо уявити, що з якоїсь причини законодавець та розробники проекту Цивільного кодексу вирішили замінити традиційну цивільно-правову термінологію на економічну (бухгалтерську), то, за логікою, й обов'язок (борг) має позначатися словом «пасив», а боржник (зобов'язана особа) – дебітор. Адже поняття майна, як об'єкта цивільних прав, охоплює також і обов'язки. Тому використання лише категорії «актив» буде не повним. Принаймні, якщо існує віртуальний актив, то має існувати і віртуальний пасив.

Звичайно, можна припустити, що новий термін введено у приватне право штучно, оскільки наявна юридична термінологія не здатна відокремити нові блага, а її використання може призвести до підміни, змішування або ототожнення нових об'єктів цивільних прав з іншими. Водночас наведене припущення потребує перевірки, для чого звернемося до визначення віртуальних активів, запропонованого в законодавстві.

2. Відповідно до Закону України «Про віртуальні активи», віртуальний актив визначається як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість і виражене сукупністю даних в електронній формі. Зважаючи на те, що згідно з ч. 1 ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є блага [3, с. 80–84], а ч. 1 ст. 197 проекту Цивільного кодексу зберігає подібне розуміння об'єктів цивільних прав, таке дублювання термінів при визначенні одного й того самого явища видається зайвим. Словосполучення «має вартість» свідчить, що віртуальні активи здатні оцінюватися у грошах і, відповідно, належать до категорії майна. Але сама вартість є суто економічну категорію. Якщо ж конструювати визначення за допомогою традиційної цивілістичної термінології та уникати дублювань, то віртуальний актив можна визначити як нематеріальне майнове благо, виражене сукупністю даних в електронній формі.

Таким чином, у Законі України «Про віртуальні активи» під віртуальними активами фактично розуміється нематеріальне майнове благо, зафіксоване у вигляді даних в електронній формі. А оскільки дані є одним із видів інформації (ч. 1 ст. 200 ЦК України), то на більш загальному рівні віртуальний актив можна розглядати як нематеріальне майнове благо, виражене у вигляді інформації, зафіксованої в електронній формі. Принаймні так це відображено в Законі України «Про віртуальні активи».

Зроблений висновок ставить під сумнів доцільність запозичення економічного терміна для позначення такого вже добре відомого нематеріального блага, як інформація. Термін «віртуальні активи» фактично став додатковим позначенням інформації, що є не лише стилістичним недоліком, а й порушенням правила юридичної техніки – «одна правова категорія – один термін». Наслідком цього є термінологічна дубльованість, яка створює ілюзію існування різних правових явищ, ускладнює тлумачення норм і породжує правову невизначеність.

Вбачається, що така ілюзія існування різних правових явищ уже проявилася під час розробки проекту Цивільного кодексу. У ст. 197 проекту Цивільного кодексу інформація та цифрові речі закріплені як самостійні види об'єктів цивільних прав, тоді як віртуальні активи включено до групи цифрових речей. Такий поділ логічно означає, що віртуальні активи – це не інформація, а остання не може охоплюватися поняттям віртуальних активів.

3. Прихильники введення віртуальних активів як нового самостійного об'єкта цивільних прав зазвичай акцентують увагу на їхній особливій природі. Вони стверджують, що віртуальний актив – це не звичайна інформація, а специфічний об'єкт, який обертається в розподіленому реєстрі, існує у формі унікального ідентифікатора, виражений виключно в електронній формі, створений та наявний лише в цифровому середовищі.

Перевірити обґрунтованість такого підходу можна за допомогою методу альтернатив, протиставляючи між собою дві протилежні точки зору. Перша – віртуальний актив є інформацією (сукупністю даних). Друга – віртуальний актив не є інформацією і не зводиться до сукупності даних.

Інформація – це об'єктивовані для подальшого повідомлення дані та/або відомості про факти, явища, об'єкти чи їх властивості [4, с. 114]. Її сутність залишається (має залишатися) незмінною незалежно від форми буття – усної, письмової, зображувальної, предметної, цифрової тощо. Інформація сприймається завдяки структурно організованим знакам (буквам, словам, цифрам, символам, піктограмам, нотам,

шрифту Морзе, кодам тощо), фізичне існування яких забезпечене матеріальним носієм.

Водночас важливо підкреслити, що самі знаки не є відомостями чи даними. Знакова система потрібна лише для передачі та сприйняття інформації, але не є самою інформацією, у розумінні об'єкта цивільних прав. Тому, якщо віртуальний актив – це сукупність даних, то, незалежно від того зафіксовані вони в електронній чи якійсь іншій формі, створені та наявні лише в цифровому середовищі чи за його межами, такий об'єкт є інформацією. А остання, згідно зі ст. 177, 200 ЦК України (ст. 197, 201 проекту Цивільного кодексу), є самостійним видом об'єктів цивільних прав.

Таким чином, якщо віртуальні активи – це інформація (сукупність даних), то вони не можуть одночасно входити до іншого самостійного виду об'єктів цивільних прав у межах однієї класифікації. В такому разі економічний термін «віртуальні активи» є лише додатковим позначенням інформації, а не нового специфічного блага.

Якщо ж віртуальні блага – це не інформація, то їх поняття не повинно розкриватися через сукупність даних, адже останні є складовою змісту інформації. Але тоді незрозуміло, що саме являє собою «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене ... в електронній формі». Такими благами можуть бути послуги, майнові права, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності, оборотоздатні особисті немайнові блага тощо [5, с. 92]. І вони не нові, а давно відомі цивілістиці об'єкти та вже мають свою назву. Або ж необхідно визнати, що економічний термін «віртуальні активи» позначає поняття, яке не має в праві свого чіткого змісту, тобто є порожнім (декларативним) і може довільно тлумачитися.

Вищенаведене вказує на те, що запозичений термін «віртуальний актив» не позначає нового самостійного об'єкта цивільних прав. Він або дублює вже існуючу назву інформації, або позначає невизначене, змістовно порожнє поняття. У обох випадках введення цього терміну до цивільного законодавства видається недоцільним як із термінологічної, так і зі змістовної точки зору.

Література:

1. Калаур І. Р., Зайцева-Калаур І. В. Цифрова річ як об'єкт цивільних правовідносин у контексті оновлення (рекодифікації) Цивільного кодексу України. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 16 січ. 2026 р.) :

електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, Каф. цив. права ; Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України. Харків : Право, 2026. С. 69–73. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178617202>.

2. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*. 2023. № 91 (4). С. 68–81. DOI: 10.32631/pb.2023.4.06.

3. Сліпченко С. О. Поняття об'єкта цивільного права за ЦК України. *Право України*. 2007. № 12. С. 80–84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51a30361-37e0-4048-ba67-7e2bdd23d785/content>

4. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Фотографія, на якій зображено фізичну особу, та інформація: порівняльний аналіз. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. С. 111–121. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2026-1/EP_2026_1_111.pdf

5. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Визначення юридично значущої сутності цифрової речі в цивільному праві України. *Форум Права*. 2024. № 78 (1). С. 88–96. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870775>

**СИСТЕЙНОВЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЯК СУЧАСНИЙ ПІДХІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ
В СФЕРІ ВРЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН,
ЩО ОРІЄНТОВАНИЙ НА МАЙБУТНЄ**

Старинський М. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
м. Суми, Україна*

Завальна Ж. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

На сучасному етапі розвитку нашої цивілізації вважається, що суспільство є системою. При цьому не просто системою, а системою, яка постійно розвивається, вдосконалюється і підтримує своє функціонування, тобто системою яка самоорганізується.

Погляд на суспільство як на систему, яка самоорганізується дає можливість поглянути на нього як на космос, тобто впорядкований світ, в якому тіла перебувають в автономному русі заснованому на відомих законах. В цьому аспекті суспільство можна порівняти з організмом, що представляє собою систему класичної самоорганізації по відношенню до зовнішніх умов для досягнення однієї єдиної цілі – збереженню життя. У цьому зв'язку, ми цілком підтримуємо погляд на суспільство як на органічну структуру.

Як відомо, живі системи не рухаються до рівноважного стану, як класичні фізичні системи, а підтримують себе в своєму дивовижному стані саморозвитку, постійно поновлюючи спожиту ним енергію і речовину за рахунок нової енергії і нової речовини з оточуючого середовища.

Спробуємо описати цей процес, процес споживання енергії і речовини та їх відновлення для подальшого споживання, суспільством як органічною структурою.

Сучасні дослідження переконливо доводять, що соціальна взаємодія відбувається на підставі задоволення потреб і саме потреби є основою

соціальності. Разом з цим виникнення соціальності та її розвиток потребує ряду елементів.

Будучи частиною живої природи, людина, як тварина яка знаходиться на більш високому щаблі свого розвитку, потребує захисту життя і тому першим елементом виникнення соціальності є сила – як здатність себе захистити. Будучи органічною системою, людському організму, для життєдіяльності і розвитку, постійно необхідне надходження нової матерії та енергії, що дає можливість виділити другий елемент виникнення соціальності – ресурси. В процесі життєдіяльності, маючи силу і володіючи достатньою матерією і енергією, виникає потреба продовження життя, що об'єктивується у третьому елементі виникнення соціальності – креативності, як здатності привернути увагу іншої статі. І останнє в чому виникає потреба – потреба в збереженні життя. В цьому аспекті на перше місце виходить потреба в технологіях збереження життя – в ідеях, способах збереження життя в тому порядку в якому воно є. Ця потреба об'єктивується у четвертому елементі виникнення соціальності – знаннях. Отримавши знання завдяки яким можна зберегти життєвий порядок, нове життя починає «новий життєвий порядок», що, перш за все потребує захисту. Однак це вже не одиничне життя людини як фізичної істоти, а «соціальне тіло» більш високого порядку – так створюються соціальні групи, соціуми, суспільства, цивілізації.

Якщо перенести зазначене на функціонування сучасного суспільства і спробувати інституціоналізувати виділені елементи, можемо отримати наступне. Задоволенню потреб суспільства в захисті служить держава, потреби в ресурсах забезпечує економіка, потреби в креативі – культура, а потреби в знаннях – релігія. При цьому саме держава є первинною, а всі інші елементи залежать від неї. Саме держава визначає якою буде економіка. Економіка визначає якою буде культура, а культура в свою чергу породжує релігію.

Також важливо підкреслити, що розвиток суспільства відбувається по спіралі, і на наступному колі саме релігія визначає яким буде держава, держава формує економіку, економіка культуру, а культура – нову релігію.

Таким чином ми бачимо поступальний еволюційний розвиток під впливом чотирьох елементів, головним з яких є держава. У цьому зв'язку виникає питання щодо форми і направленості діяльності держави як рушійної сили розвитку сучасного суспільства.

Як відомо, основним засобом регулювання суспільних відносин на території держави є прийняття уповноваженими нею органами, обов'язкових до виконання на її території нормативних актів. Сукупність цих актів називається системою законодавства держави.

Вона постійно розвивається та вдосконалюється. Цей розвиток та вдосконалення відбувається шляхом нормотворчої діяльності уповноважених органів.

На сьогодні є чинними більше мільйона нормативних актів, що унормовують різні сфери суспільних відносин в Україні і що є дійсно юридичною катастрофою [2]. Таку характеристику ситуації можна пояснити декількома проблемами, а саме: а) якості унормування; б) несистемності регулювання; в) виникнення майбутніх проблем як наслідку сучасного унормування (проблема майбутніх поколінь).

Проблема якості унормування об'єктивується у прийнятті великої кількості нормативних актів, які лише фрагментарно унормовують відносини, на які вони направлені. Проблема системності об'єктивується у неузгодженості норм різних нормативних актів, що регулюють одні й ті ж відносини. Проблема майбутніх поколінь об'єктивується у відсутності прогностичного підходу до результатів дії прийнятих актів на відносини у середньостроковій і довгостроковій перспективі функціонування держави.

Вирішення зазначених проблем є нагальним завданням держави, оскільки від цього залежить успіх її подальшого розвитку, функціонування та ефективного забезпечення інтересів громадян. Разом з тим, якщо перша і друга проблеми можуть бути вирішені більш ретельною підготовкою і реалізацією нормотворчої діяльності, то третя проблема потребує формування та запровадження державної політики у сфері нормотворення.

Ми переконані в тому, що діяльність сучасної держави має забезпечувати не лише захист та забезпечення інтересів її громадян в сучасності, а й закласти основи та не шкодити ефективному забезпеченню інтересів майбутніх поколінь. Ми переконані в тому, що в основі сучасного функціонування держави у сфері нормотворення мають лежати механізми системного розвитку. Вперше на світовій арені системний розвиток був згаданий на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку на якій була прийнята концепція системного розвитку. Відповідно до цієї концепції системний розвиток – це такий розвиток, при якому задоволення потреб теперішнього часу відбувається таким чином, щоб не ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти їх потреби [1].

Екстраполюючи системний розвиток на практику правотворчої діяльності держави ми можемо говорити про те, що системність у правотворчому процесі це створення та прийняття нормативних актів, що унормовують наявні суспільні відносини та не створюють проблем в реалізації інтересів громадян у майбутньому.

Систейновість нормотворчої діяльності характеризується такими особливостями як те, що: а) це діяльність уповноважених органів, в компетенцію яких входять повноваження на прийняття нормативних актів; б) метою прийняття нормативних актів є не лише унормування теперішніх відносин, а не створення перешкод у реалізації інтересів громадян у майбутньому; в) є запорукою сталого еволюційного розвитку.

Ми переконані в тому, що системність нормотворчої діяльності є необхідною умовою не тільки сучасного ефективного функціонування держави а й ефективного забезпечення реалізації інтересів її громадян у майбутньому. Також системність нормотворчої діяльності є запорукою сталості системи законодавства та її ефективності в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Література:

1. Мельник Л. Г. Обґрунтування використання терміну «Сестейновий розвиток» (Sustainable development) у науковій літературі та документації. <https://econ.biem.sumdu.edu.ua/obgruntuvannia-vykorystannia-terminu-sestejnovyj-rozvytok-sustainable-development-u-naukovij-literaturi-ta-dokumentatsii>

2. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3752895-stefancuk-nazvav-uridicnou-katastrofou-kilkist-cinnih-normativnopravovih-aktiv.html>

ВІДМОВА ВІД ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В ОНОВЛЕНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ: КОРПОРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Стеценко М. В.

*аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
керуючий партнер Юридичної фірми «Авеллум»,
президент Асоціації правників України
м. Київ, Україна*

Повоєнна відбудова України вимагатиме активного залучення приватних інвестицій від вітчизняних та іноземних венчурних та інших професійних інвесторів, які, зазвичай, очікують, що засновники бізнесу не будуть відчужувати свою частку та виходити з компанії упродовж певного періоду часу. Метою такої вимоги інвестора є бажання

направити наявний та залучений капітал товариства на його розвиток, аніж на викуп засновників. Такі вимоги інвестора переважно втілюються в корпоративних договорах, які стали розповсюдженими після реформи корпоративного права у 2017–2018 рр. Якщо аналізувати явище корпоративного договору з погляду набору корпоративних прав, щодо яких сторони договору домовляються про порядок їх реалізації, постає питання здатності учасника товариства відмовитись від передбачених законом або статутом прав (або від їх реалізації). Оскільки нещодавно до Верховної Ради України було подано проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (надалі – проєкт КПП України) [1] в рамках рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, видається доцільним порівняти регулювання інституту відмови від майнового права за чинним Цивільним кодексом України (надалі – ЦК України) та відмови від цивільного права як запропоновано у проєкті КПП України.

Аспекту відмови або утримання від реалізації корпоративних прав присвячено недостатньо уваги сучасними дослідниками в Україні. Це питання частково було досліджено Г. Уразовою в її дисертації 2015 р. на тему «Категорія відмови в цивільному праві України» [2], в якій дослідниця піднімала питання відмови учасника від своїх організаційних прав (як складової належного йому корпоративного права) й висновувала, що така відмова неможлива через немайнову природу цих прав, значаючи при цьому, що учасник може таким правом не скористатися [2, с. 115]. Водночас, Ю. Жорнокуй у своїх роботах звертав увагу на поєднання *«диспозитивних та імперативних приписів цивільного законодавства, що встановлюють правила поведінки учасників цивільних відносин та надають їм можливість здійснювати цивільні права вільно, на власний розсуд (ч. 1 ст. 12 ЦК України)»* [3]. Вчений виділяв низку переваг *«[н]адання суб'єктам корпоративних відносин можливості самостійно визначати моделі своєї поведінки, зокрема при здійсненні належних їм корпоративних прав»* [3].

Чинна редакція ч. 1 ст. 12 ЦК України [4] передбачає, що *«[о]соба здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд»*. На нашу думку, цей фундаментальний принцип цивільного права дає ствердну відповідь на питання, чи може особа у договірному порядку домовитись про порядок реалізації або відмови від реалізації своїх прав й, зокрема корпоративних прав. Системний аналіз норм ЦК України, зокрема ст. 12 (Здійснення цивільних прав), ст. 94 (Особисті немайнові права юридичної особи), ст. 96-1 (Права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб (корпоративні права)), ст. 269 (Поняття особистого немайнового права) дозволяє зробити такі висновки:

(1) корпоративні права як один із видів цивільних прав не належать фізичній особі від народження, а створені за законом та статутом товариства; (2) корпоративними правами фізична особа не володіє довічно; (3) корпоративні права не є тісно пов'язаними з фізичною особою, адже, на відміну від особистих немайнових прав, фізична особа може відмовитися від корпоративних прав, відчужити їх або бути позбавленою них; (4) корпоративні права мають економічний зміст, адже тісно пов'язані із господарською діяльністю товариства; (5) корпоративні права не відносяться до існуючого переліку особистих немайнових прав фізичної або юридичної особи; (6) ні Конституція України, ні ЦК України, ні інші закони України не надають корпоративним правам статусу особистих немайнових прав фізичної або юридичної особи. Відповідно, за сукупністю вищезгаданих ознак очевидно, що корпоративні права, а отже й їх складові правомочності, не є особистими майновими правами за своєю природою, а є майновими правами в розумінні ЦК України. А тому особа може відмовитися від свого корпоративного права відповідно до чинної ч. 3 ст. 12 ЦК України.

Звертаючись до проекту КПП України, бачимо, що концепція відмови пройшла через певну трансформацію, адже тепер мова йде про відмову від цивільного права, а не лише майнового права. Це питання винесено в нову ст. 12-1 проекту КПП України, яка містить пряму заборону відмови від особистого права. Водночас, ч. 1 ст. 12 чинного ЦК України зберігається незмінною, підкреслюючи принцип вільного здійснення особою своїх цивільних прав. Відповідно, системний аналіз цих двох статей свідчить, що окрім відмови від особистого права, відмова від решти цивільних прав дозволена за проектом КПП України.

Регулювання прав учасників юридичних осіб також було оновлене в проекті КПП України. Так, ч. 1 ст. 96-1 проекту КПП України визначає права учасників юридичних осіб як *«сукупність правомочностей, що належать особі у зв'язку з її участю в юридичній особі відповідно до закону та установчого документа»* [1]. Отже, такі права не визначені як особисті права учасників (фізичних чи юридичних осіб), а тому кожному з таких правомочностей варто розглядати в широкому контексті всіх особистих прав фізичних та юридичних осіб, які детально описані у Книзі Другій «Особисті права» проекту КПП України. Зокрема, ст. 269 проекту КПП України деталізує природу особистих прав, вказуючи на невід'ємний зв'язок особистого права з особою, та наголошує, що особисті права не мають економічної природи. Оновлена ст. 269 проекту КПП України також підкреслює, що особисті права фізичної особи належать їй з моменту народження, а особисті права юридичної особи – з моменту її створення, якщо інше

не передбачено законами України. Очевидно, що корпоративні права мають саме економічну природу й належать учаснику товариства не з моменту його народження або створення, а з моменту створення самого товариства або отримання права власності учасником на частку в товаристві. Отже, системний аналіз положень ст. 12-1, ст. 96-1 та Книги Другої «Особисті права» проєкту КПП України свідчить, що автори цього законопроєкту не розглядають корпоративні права як особисті права, а тому, відмова від таких прав, очевидно, дозволена.

Варто також згадати, що ч. 4 ст. 96-1 проєкту КПП України передбачає можливість обмеження щодо здійснення окремих прав, але лише за законом. Враховуючи фундаментальний принцип вільного здійснення особою цивільних прав за ч. 1 ст. 12 проєкту КПП України, ми не бачимо причини, чому можливість обмеження щодо здійснення окремих прав учасника не може обумовлюватись в договірному порядку.

Водночас, враховуючи неоднозначне тлумачення відмови від майнових, й зокрема, від корпоративних прав, в чинному законодавстві та судовій практиці України, доцільним вбачається доповнити проєкт КПП України прямим дозволом учасникам товариств обмежувати здійснення окремих прав учасника або відмовлятися, часткового або повністю, на певний строк за договором або статутом від окремих прав (правомочностей) учасника товариства.

Насамкінець, очевидно є прогалина в корпоративному законодавстві України щодо довічного обмеження корпоративних прав учасника товариства. На нашу думку, доречно звернутися до досвіду інших країн для визначення шляху для майбутніх змін у законодавстві України. Наприклад, деякі країни передбачають обмеження на повну заборону відчуження часток в товаристві. Так, Комерційний кодекс Франції у ст. L227-13 передбачає можливість такого обмеження за статутом на строк не більше 10 років й таке положення може бути ухвалене лише за одностайною згодою всіх учасників товариства відповідно до статті L227-19 [5].

У підсумку, на нашу думку, оновлення цивільного законодавства України є позитивним й актуальним кроком, який ставить людину та її права в центрі цивільних відносин, деталізує й краще розмежовує особисті права особи та решту цивільних прав. Не менш важливим у проєкті КПП України є системне регулювання природи прав учасника товариства. Між тим практичні ризики однозначного тлумачення новел проєкту КПП України, особливо з погляду іноземних інвесторів, ставлять питання подальшого уточнення норм щодо обмеження та відмови від прав учасників товариства у проєкті КПП України. Зрештою, договірне регулювання корпоративних відносин є невід'ємною

складовою швидкого розвитку приватних компаній та успішного залучення інвестицій у відбудову України.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення 01.04.2026).

2. Уразова Г.О. Категорія відмови в цивільному праві України : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03. Харків, 2015. 217 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U006675/> (дата звернення 01.04.2026).

3. Жорнокуй Ю. М. Правове забезпечення корпоративних право-відносин: пріоритет за імперативністю чи диспозитивністю. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 113–122. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16404> (дата звернення 01.04.2026).

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 01.04.2026).

5. Франція. *Code de commerce*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000005634379> (дата звернення 01.04.2026).

ФІДУЦІАРНІ ОБОВ'ЯЗКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Ткачук І. О.

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Системне оновлення цивільного законодавства України справедливо актуалізує питання переосмислення правового статусу посадових осіб юридичних осіб, зокрема, у частині визначення вимог до та стандартів їхньої поведінки при здійсненні управління. У цьому контексті науковець Харитонов Є. слушно відмічає, що у світлі фінансових скандалів та корпоративних спорів створення дієвих механізмів фідучіарного контролю стає важливим для забезпечення легітимності корпоративних дій, а також служить інструментом управління ризиками, пов'язаними з можливими конфліктами інтересів. Фідучіарні обов'язки дозволяють сформуванню системи, яка допомагає уникнути ситуацій, коли особисті інтереси переважають над інтересами компанії

та її акціонерів. Вони спрямовані на захист прав та інтересів акціонерів, гарантують, що управління компанією відбувається на користь всіх сторін, забезпечуючи справедливий розподіл прибутків та влади [1, с. 733].

Включення категорії фідучіарних обов'язків до тексту проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) є важливим кроком у вдосконаленні цивільного законодавства України. Тривалий час фідучіарні обов'язки в українській правовій системі існували переважно на рівні доктринального осмислення, судового тлумачення та спеціального корпоративного регулювання. Однак, варто зауважити, що концепція фідучіарних обов'язків посадових осіб товариства не є новою для національної правової доктрини. Це підтверджується, серед іншого, наявністю у чинному Цивільному кодексі України (надалі – «ЦК України») положення щодо обов'язку діяти добросовісно та розумно, що покладається на орган або особу, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, а також яка є членом колегіального виконавчого органу юридичної особи (частина 3 статті 92 ЦК України) [2].

У світлі вищезазначеного особливе значення мають частини друга та третя статті 110 проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), яка вперше прямо запроваджує поняття фідучіарних обов'язків посадової особи, конкретизуючи їх зміст через вимоги до поведінки. Зокрема, така особа зобов'язана діяти:

- 1) в інтересах товариства;
- 2) добросовісно і розумно;
- 3) у такий спосіб, який, на їхнє добросовісне переконання, сприяє тиме досягненню мети діяльності товариства;
- 4) у межах повноважень, визначених законом і установчими документами товариства [3].

Зазначене формулювання дає підстави виокремити такі характеристики. По-перше, вимога діяти в інтересах товариства відображає фундаментальну ідею фідучіарного зв'язку між посадовою особою та юридичною особою. Іншими словами, особа, якій довірено управління товариством, не може керуватися власним приватним інтересом, інтересами окремих учасників чи третіх осіб усупереч інтересам самого товариства. У цьому аспекті закріплення такого обов'язку у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), має суттєвий потенціал насамперед для розвитку підходів до врегулювання конфлікту інтересів.

По-друге, поєднання вимог добросовісності та розумності формує загальний стандарт належної поведінки посадової особи. Добросовісність у цьому випадку доцільно розглядати як вимогу лояльного

та сумлінного здійснення повноважень, тоді як розумність стосується належного рівня обачності та професійності в ухваленні управлінських рішень.

По-третє, положення про обов'язок діяти у спосіб, який, на добросовісне переконання посадової особи, сприятиме досягненню мети діяльності товариства, що фактично орієнтує не на формальний результат, а на якість процесу прийняття рішення, та на встановлення зв'язку між управлінською дією і метою діяльності товариства.

По-четверте, вимога діяти у межах повноважень, визначених законом і установчими документами товариства, підкреслює органічний зв'язок між фідучіарними обов'язками та корпоративною компетенцією. Фідучіарний характер діяльності посадової особи не усуває значення формальних меж її повноважень, а навпаки – вимагає реалізації довірених функцій виключно у визначених рамках.

Водночас імплементація фідучіарних обов'язків до проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) породжує і низку проблемних питань праворозуміння та правозастосування. Насамперед, важливо, щоб закріплення фідучіарних обов'язків на рівні кодифікованого акту не породжувало колізій із положеннями законів про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, акціонерні товариства та іншими нормативно-правовими актами, а натомість виконувало системоутворюючу функцію.

З огляду на це науковець Сіщук Л. справедливо вказує, що хоча на кодифікованому рівні йдеться про відсилання до законодавства і статуту юридичної особи, у яких мають бути розкриті фідучіарні обов'язки посадових осіб, проте доречно передбачити в законі необхідність визначення способів поведінки цих посадових осіб у внутрішніх кодексах поведінки, які мають розкривати цілу екосистему взаємовідносин між посадовими особами, працівниками, зовнішніми стейкхолдерами. [4, с. 96]

Окремо варто зауважити, що закріплення фідучіарних обов'язків у проекті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) свідчить про наближення українського права до сприйняття сучасних тенденцій європейського та англо-американського корпоративного регулювання. З іншого боку, для української цивілістики важливо уникнути механічного перенесення іноземних конструкцій без належної адаптації до національної системи приватного права. Враховуючи це, фідучіарні обов'язки мають отримати чітке тлумачення крізь призму вже ustalених у вітчизняному праві принципів добросовісності, розумності, лояльності та належного здійснення цивільних прав і обов'язків.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що закріплення у проекті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) положення про фидуціарні обов'язки посадових осіб товариства слід оцінювати позитивно як важливий етап розвитку цивільного законодавства, оскільки відповідні норми формують основу для підвищення стандартів корпоративного управління та забезпечення правової визначеності у відносинах між товариством і його управлінцями.

Література:

1. Харитонов Є. О. Фидуціарні обов'язки учасників корпоративних відносин в праві ЄС та законодавстві держав-членів ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 731–734. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/177>

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): проект Закону України від 22.01.2026 № 14394. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

4. Сіщук Л. Фидуціарні обов'язки посадових осіб товариства. *Європеїзація українського корпоративного права* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 30 травня 2025 р. / упор.: Л. Рогач, О. Баранець, І. Кондратова, О. Васьковський, Т. Малащенко, Н. Пляс, О. Лукомська, Т. Довгопол. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2025. С. 93–97. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/KGS_Zbirnuk_34_.pdf

МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І МОДЕРНІЗАЦІЄЮ: ЧИ УСКЛАДНИТЬ ЛАТИНА ЗАСТОСУВАННЯ ЦК УКРАЇНИ?

Труба В. І.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

22 січня 2026 року на сайті Верховної Ради України було зареєстровано проект Закону України № 14394, а саме – проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – Проект) [1]. Відповідно до пояснювальної записки до Проекту, він «подається

як оновлений Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) у повному обсязі, що покликано забезпечити системність, внутрішню узгодженість та єдині методологічні підходи до регулювання приватних відносин у всіх ключових сферах» [2, с. 2]. І, справді, у Проекті оновлено майже всі існуючі на сьогодні інститути цивільного законодавства з одночасним запровадженням новел, досі невідомих цивільному (приватному) законодавству в Україні.

Однією з новел, як зазначається в пояснювальній записці до Проекту, «стала мовна модернізація його тексту. Проект системно підвищує якість юридичної української мови... здійснено відмову від окремих русизмів, термінологічних архаїзмів і надмірних латинізмів у випадках, коли існує точний український відповідник, без втрати змістової точності» [2, с. 37]. Не зовсім зрозуміло, від яких латинізмів відмовились в Проекті, однак очевидним є уведення поряд із українськими відповідниками латинських висловів у текст законопроекту, що не сприятиме його однозначному сприйняттю і тлумаченню.

Так, у загальній частині Книги першої при визначенні засад приватного права зазначено латинський вислів *bona fides* для позначення добросовісності. Цього не зроблено щодо інших засад приватного права, які мають латинські еквіваленти, зокрема, «диспозитивність», «справедливість», «свобода договору».

На заміну «моральні засади суспільства» чинного ЦК України (ст.ст. 13, 1242) пропонується «доброзвичайність» – *boni mores* (ст. 6 Проекту).

Латинський вислів «заборона суперечливої поведінки» – *venire contra factum proprium*, який базується на римській максимі «ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці» – *non concedit venire contra factum proprium*, знайшов своє втілення у ст. 14 Проекту: «2. Особа має здійснювати свої цивільні права добросовісно та у спосіб, що не суперечить її попереднім заявам або поведінці (*venire contra factum proprium*)».

Сумнівною є потреба у застосуванні таких латинських висловів, як *alter ego* при врегулюванні субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями підприємницького товариства та його учасника (ст. 131 Проекту), *ex tunc* – щодо моменту виникнення договірних відносин (ст. 215 Проекту), *sui generis* – лише щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності у статтях Книги четвертої Проекту, хоча й інші об'єкти цивільних прав визнаються *sui generis*, наприклад, тварини, etc. Згадані латинські вислови доречно вживаються в судових рішеннях щодо різних явищ, об'єктів. Запровадження їх у вжиток конституцією приватного права, яким є цивільний кодекс будь-якої держави, навряд чи сприятиме ефективності правових норм.

Латинська мова є основоположною для багатьох галузей науки – медицини, біології, ботаніки, фармакології, релігієзнавства, філософії і права. Завдяки своїй історії латина слугує засобом міжнародного спілкування, вживання усталеної латинської термінології сприяє порозумінню між науковцями різних держав та культур. Як «мертва мова», латина не розвивається та не змінюється з часом, а це означає, що наукові назви, присвоєні правовим явищам, залишаються незмінними, загальноживаними.

Судова практика Верховного Суду і Конституційного Суду України вже активно використовують латину, Проект лише закріплює цю тенденцію.

Так, у рішеннях Конституційного Суду України та окремих думках суддів Суду стало звичним використання висловів *ratio legis*, *audi alteram partem*, *nullum crimen sine lege*. Судді Верховного Суду регулярно застосовує латинські принципи *in dubio pro reo*, *lex specialis derogat legi generali*, *pacta sunt servanda*. Очевидно, що зважаючи на практику останнього, законодавець вирішив впровадити латинські терміни в Кодекс права приватного.

Загальноприйнятими вважаються латинські вислови у законодавствах різних держав, однак використання латини обмежується поширеними латинськими виразами мовою відповідної держави, а не практикою класичної чи середньовічної латини.

За твердженнями філологів та істориків мови вживання іншомовних слів, навіть повних відповідників, вважається недопустимим, таким, що порушує правила державної мови.

У законодавстві України латинські вирази вживаються в значенні інтернаціональних термінів або для позначення слів однозначного еквівалента, яких немає в державній мові. Так, у ст. 68 Конституції України зазначається, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (від лат. *ignorantia juris non excusat* – незнання закону не вибачається). Однак вживаються еквіваленти латини українською мовою.

Якщо сприйняти запропоноване розробниками Проекту, з метою забезпечення якісного застосування норм Проекту, треба щоб інші акти законодавства були узгоджені з ним. Рано чи пізно виникне питання про застосування норм Проекту та інших актів законодавства на межі юрисдикцій. Відсутність уніфікації ускладнюватиме працю всіх фахівців юридичної спеціальності, не кажучи про простих громадян.

Безумовно постане питання, яким чином будуть співвідноситись норми прямої дії Основного закону і Кодексу права приватного.

Крім цього, слід враховувати, що навіть у провідних закладах вищої освіти юридичного спрямування латину не викладають або викладають

недостатньо (на рівні факультативів, як вибіркова дисципліна), що створює розрив між освітою та практикою. Без запровадження обов'язкового вивчення латини у ЗВО випускники юридичних факультетів ризикують не розуміти змісту запропонованої Проектом термінології та загалом латинських висловів.

Запровадження значної кількості латинських термінів у законодавство елітаризує юридичну професію через мову. Не юристам складно буде зрозуміти текст Кодексу права приватного, а юристам сприймати його норми однозначно. Випадково чи умисно. Доцільним, на нашу думку, є звернутись до наукових досліджень філологів щодо застосування іншомовних слів у діловому мовленні. Адже усталеною є думка, що таке застосування раціональне лише у випадку, коли прямого українського відповідника не існує. А тому, на нашу думку, бажано цей Проект надіслати до Інституту української мови НАН України з метою отримання висновків щодо необхідності та правомірності запровадження такої кількості запозичень.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394-1 від 06.02.2026. 832 с. *Сайт ВРУ. Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394-1 від 06.02.2026. Пояснювальна записка (22.01.2026). 43 с. *Сайт ВРУ. Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДО ОНОВЛЕНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ДОКТРИНИ *VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM*

Трубаков Є. О.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Однією із новел проекту оновленого Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [1] є закріплення у частині другій статті 14 доктрини *venire contra factum proprium* (далі – доктрина *venire*) шляхом визначення норми про те, що особа має здійснювати свої цивільні права добросовісно та у спосіб, що не суперечить її попереднім заявам або поведінці.

Слід відзначити, що імплементація доктрини *venire* до оновленого Цивільного кодексу України є своєчасним і необхідним рішенням, оскільки її застосування вже укорінилося в судовій практиці Верховного Суду¹, а наслідки такого застосування можуть впливати на майнові права та обов'язки особи і, в свою чергу, потенційно розглядатися як порушення права на мирне володіння майном, передбаченого статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Перший протокол) [2]. У пунктах 118 та 120 Посібника зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини [3, с. 22] зазначається, що при оцінці законності втручання принцип законності – це перша і найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу, а також те, що він передбачає, що застосовні положення національного законодавства мають бути достатньо доступні, точні та передбачувані у своєму застосуванні [3, с. 26–27]. Формування і застосування доктрини *venire* виключно на рівні судової практики, вочевидь, не забезпечує достатньої передбачуваності цієї норми, а тому її пряме закріплення у Цивільному кодексі України є важливою гарантією захисту прав людини та належного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань.

Проте важливо зауважити, що запропонована імплементація доктрини *venire* має свою специфіку та відрізняється від моделі, яка

¹ Станом на 26.03.2026 пошук усталеного словосполучення “*venire contra factum proprium*” у Єдиному державному реєстрі судових рішень із фільтром за касаційною інстанцією дає 1138 результатів.

сформувалася у європейських джерелах м'якого права і судовій практиці. Можна відзначити такі відмінності: по-перше, пишучи про доктрину *venire*, в судових рішеннях як Касаційного цивільного [4], так і Касаційного господарського [5] судів у складі Верховного Суду стала звичайною практика посилання на положення статті I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права (далі – DCFR) [6], де зазначається, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них. Отже, заборона непослідовної поведінки застосовується за умови, що інша сторона, розумно покладаючись на попередні заяви або поведінку першої сторони, *змінила свою позицію і зазнала або може зазнати шкоди внаслідок того, що перша сторона діє всупереч своїм попереднім заявам або поведінці*. Натомість вітчизняна адаптація доктрини *venire* просто забороняє особі здійснювати її цивільні права, якщо це суперечить її попереднім заявам або поведінці, залишаючи поза увагою такі елементи доктрини *venire*, описані у DCFR, як покладання (reliance), розумність покладання (reasonable reliance) та шкода як наслідок (detriment). На жаль, цю проблему не знімає і практика Верховного Суду: по-перше, принаймні в переглянутих при підготовці цих тез², судових рішеннях Верховного Суду відсутній аналіз вищеописаних елементів доктрини *venire*; по-друге, опис випадків застосування вказаної доктрини містить здебільшого казуальний характер: наприклад, «спочатку в одному спорі позивачка наголошувала на тому, що позасудове врегулювання звернення стягнення на предмет іпотеки є незаконним, а потім в іншому ініційованому нею спорі – зазначала, що банк набув право власності на спірний будинок, тому зобов'язання за кредитним договором припинилося» [7], «звернення Позивача до суду в межах цієї справи є недобросовісними діями, а відтак, позовні вимоги не підлягають задоволенню також з огляду на викладені обставини, оскільки даний позов [...] не відповідає попереднім заявам та діям Позивача (враховуючи умови договору іпотеки [...] та лист-відповідь [...] з очевидною згодою останнього на зверненням стягнення на предмет

² Презентація судді Верховного Суду Крата В. І. «Venire contra factum proprium: практика Верховного Суду» від 25.10.2021, постанови Великої Палати Верховного Суду від 16.06.2020 у справі № 145/2047/16-ц; від 25.05.2021 у справі № 461/9578/15-ц; від 19.04.2023 у справі № 910/15551/20; від 05.02.2025 у справі № 925/457/23; від 03.09.2025 у справі № 911/906/23; від 18.02.2026 у справі № 911/969/24 та інші, перелічені у списку літератури в кінці цих тез.

іпотеки [...]), що свідчить про недобросовісну (суперечливу) поведінку» [8].

З іншої сторони, в офіційному коментарі до статті 1.8 Принципів УНІДРУА [9], де міститься схожа до змісту статті I.-1:103 DCFR норма³, зазначається, що стаття 1.8 конкретизує загальний принцип добросовісності та чесної ділової практики, покладаючи на сторону обов'язок утримуватися від такої зміни поведінки, яка завдає іншій стороні шкоди, коли та обґрунтовано поклалася на сформоване нею розуміння договірних відносин. Таке розуміння може формуватися через заяви, поведінку або мовчання сторони, якщо в конкретних обставинах інша сторона обґрунтовано очікує виправлення помилки або непорозуміння. Воно може стосуватися фактів, прав, намірів чи порядку виконання зобов'язання. Вирішальним є критерій розумності покладання: чи могла й чи фактично поклалася інша сторона на це розуміння з огляду на зміст комунікацій, характер і контекст відносин та взаємні очікування; саме по собі мовчання не створює такого покладання, якщо за обставинами не сприймається як згода.

Відсутність у проєкті Цивільного кодексу України вказаних вище елементів доктрини *venire* може мати негативний ефект: застосування жорсткої заборони змінювати поведінку може привести до «замороження» статусу правовідносин та відсутності необхідної для цивільного обороту динаміки. Такий стан речей суперечить принципу приватної автономії, який обумовлює можливість зміни поведінки контрагентів. Більш того, навіть в офіційному коментарі до статті 1.8 Принципів УНІДРУА зазначено, що «обов'язок, встановлений цією статтею, полягає у запобіганні шкоді, що настає внаслідок обґрунтованого покладання. *Це не обов'язково вимагає, щоб сторони, яка прагне діяти непослідовно, було заборонено це робити* (курсив мій – Є.Т.)» [9].

Ще одним нововведенням стало те, що змінилися правові наслідки застосування доктрини *venire*: відповідно до практики Верховного Суду [10] суперечлива поведінка визнається формою зловживання правом, яка заборонена нормою частини третьої статті 13 Цивільного кодексу України [11]. Водночас відповідно до частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу. Таким чином, саме відмова у захисті порушеного права через використання доктрини *venire* була найпоширенішим правовим наслідком її застосування.

³ У статті 1.8 Принципів УНІДРУА визначено, що сторона не може діяти всупереч розумінню, яке вона сформувала в іншій стороні і на підставі якого ця інша сторона обґрунтовано діяла, покладаючись на нього, собі на шкоду.

Водночас у частині четвертій статті 14 проекту Цивільного кодексу України зазначено, що у разі недодержання особою вимог частин другої і третьої цієї статті при здійсненні своїх цивільних прав суд може зобов'язати її припинити недобросовісну поведінку, заборонити зловживання цивільними правами або застосувати інші заходи, визначені законом. В офіційному коментарі до статті 1.8 Принципів УНІДРУА також зазначається, що позбавлення права діяти непослідовно (*preclusion*) є лише одним із можливих способів захисту. В залежності від ситуації можуть застосовуватися й інші пропорційні заходи, такі як надання строку для повідомлення про зміну поведінки, відшкодування збитків тощо. Таким чином, запропоновані у проекті Цивільного кодексу України правові наслідки імplementованої доктрини *venire* є вужчими за обсягом, порівняно із європейськими джерелами м'якого права, а також, замість чіткої норми про відмову судом у захисті цивільного права або інтересу, містять відсылну норму про «застосування інших заходів, визначених законом». Крім того, доктрина *venire* часто використовується у справах про визнання договору недійсним⁴, тому недобросовісна поведінка або зловживання правом полягає у самому факті подачі позову. Залишається спірним питання про те, як суд має заборонити (а не відмовити у захисті права, як передбачає чинний Цивільний кодекс України) такі дії, з огляду на гарантоване законодавством право доступу до суду.

Отже, доктрина *venire* у тій формі, яка міститься у проекті Цивільного кодексу України, не відповідає тому змісту, який в неї закладається такими актами м'якого права Принципи УНІДРУА та DCFR. Видається, що існує необхідність у її доопрацюванні в частині: по-перше, визначення критерії, коли дозволяється суперечлива поведінка, оскільки саме зміна правовідношення забезпечує його динаміку; по-друге, правових наслідків, оскільки самої лише заборони суперечливої поведінки або зловживання правом видається недостатньо, а «застосування інших заходів, визначених законом» є надто розпливчастим правилом, яке, у випадку його залишення в тексті проекту Цивільного кодексу України, вимагає прийняття окремої норми, що має містити перелік застосованих способів захисту; по-

⁴ В одній із справ Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду дійшов висновку, що «застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) є засобом для недопущення недійсності оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою для визнання його недійсним». Див. постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30.07.2020 у справі № 357/7734/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90740041> (дата звернення: 26.03.2026).

третє, впровадження до змісту доктрини *venire* критерію пропорційності застосованих способів захисту, який покликаний забезпечити баланс інтересів сторін договору.

Література:

1. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного): проект Закону України від 22.01.2026, реєстраційний № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/7502c7ce-9f8f-474d-8a03-723a3e2a6930> (дата звернення: 26.03.2026).

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 26.03.2026).

3. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Захист власності / підгот. Секретаріатом Європейського суду з прав людини ; оновл. 28 лют. 2023 р. Страсбург : Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2023. 107 с. URL: <https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c> (дата звернення: 26.03.2026).

4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09.09.2025 у справі № 607/21971/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138329> (дата звернення: 26.03.2026).

5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.03.2026 у справі № 910/5043/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134921140> (дата звернення: 26.03.2026).

6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition / ed. by C. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009. 642 с. URL: <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf> (дата звернення: 26.03.2026).

7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.04.2023 у справі № 209/4577/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110536315> (дата звернення: 26.03.2026).

8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.02.2022 у справі № 904/3614/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106636517> (дата звернення: 26.03.2026).

9. Official Comment to Article 1.8 (Inconsistent behaviour). UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Rome:

UNIDROIT, 2016. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010/chapter-1/> (дата звернення: 26.03.2026).

10. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.11.2022 у справі № 910/2608/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108058753> (дата звернення: 26.03.2026).

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.03.2026).

ДОГОВІР ТАЙМШЕРУ В ОНОВЛЕНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Федорченко Н. В.

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін, цивільного права
та правового забезпечення туризму
Київського університету туризму, економіки і права
м. Київ, Україна*

Фатхутдінова І. В.

*доктор філософії в галузі права
м. Київ, Україна*

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується активними процесами реформування законодавства, що зумовлено необхідністю адаптації національного права до стандартів Європейського Союзу. Особливої актуальності ці процеси набувають у контексті післявоєнної відбудови держави, яка потребує комплексного оновлення правового регулювання різних сфер суспільних відносин.

Важливим напрямом такого оновлення є вдосконалення цивільного законодавства, зокрема положень Цивільного кодексу України. Цей нормативно-правовий акт відіграє ключову роль у регулюванні майнових і особистих немайнових відносин, що виникають між учасниками цивільного обороту. Водночас розвиток сучасних економічних відносин, поява нових видів послуг та активізація міжнародного

співробітництва зумовлюють необхідність модернізації окремих інститутів цивільного права.

Відбудова нашої держави після завершення війни має відбуватися із паралельною європеїзацією різних галузей права, впровадженням європейських стандартів у сферу послуг, у тому числі туристичних.

Договір таймшеру і є оптимальним «квазі-інвестиційним» стимулюючим інструментом, який сприятиме розвитку туристичних послуг у поєднанні із включенням та інтеграцією українського ринку у європейський та світовий простір [6, с. 4].

Для населення економічно розвинених світових держав, які є ключовими «постачальниками» на ринку туристичних послуг, Україна стане доволі привабливою після перемоги та встановлення миру. Водночас для туристичних подорожей вкрай важлива не тільки розвинена інфраструктура, а й релевантні правові засади, у тому числі щодо регулювання таймшерних послуг [6, с. 4].

Зауважимо, що імплементація положень Директиви 2008/122ЄС «Про захист споживачів щодо певних аспектів таймшеру, контрактів на довгострокові відпустки, перепродаж та обмін» [1] в українське цивільне законодавство у процесі рекодифікації цивільного законодавства має відбуватися із врахуванням також аналізу практики дії цього акта в ЄС та розроблених пропозицій з покращення системи захисту прав споживачів. З огляду на це варто було б до Книги 5 оновленого Цивільного кодексу України включити положення про різні види туристичних послуг, які зараз регулюються Законом України «Про туризм» [3], а саме: договір про надання туристичних послуг, договір про надання готельних послуг, договір про надання екскурсійних послуг, а також договір таймшеру [2]. Закріплення цих договорів на рівні кодифікованого акта сприятиме систематизації цивільного законодавства, підвищенню рівня правової визначеності та формуванню сталої правозастосовної практики.

Окрему увагу слід приділити запровадженню у цивільне законодавство України інституту таймшеру. Згідно зі стислою і змістовною дефініцією, яку надає Українська енциклопедія туризму, «таймшер» (англ. timeshare – частка часу, яка перебуває у нашому володінні, за аналогією з shares – цінними паперами / акціями) – термін, що найчастіше застосовується в бізнесі з нерухомістю, водночас це і поняття на позначення міжнародної системи обміну відпочинку серед співвласників курортних готелів клубного типу. Таймшер поділяють на кілька категорій, залежно від пори року: так, якщо клієнт купує тиждень у розпал сезону, то має «червоний» таймшер, у міжсезоння – «білий» і в «мертвий» сезон – «синій» [5, с. 497].

У міжнародній практиці таймшер розглядається як правовий механізм, що забезпечує можливість довгострокового користування об'єктами туристичної нерухомості або іншим майном, придатним для проживання. Такий механізм широко використовується у країнах Європейського Союзу та інших економічно розвинених державах.

У зв'язку з цим нами при громадському обговоренні проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) були подані пропозиції і запропоновано передбачити у Книзі 5 оновленого Цивільного кодексу України положення про договір таймшеру. Відповідно до запропонованого нами визначення, за договором таймшеру одна особа (установник таймшеру) надає послуги по бронюванню, утриманню та користуванню житлом чи іншим майном, придатним для проживання з туристичною метою, іншій особі (споживачу) для більш як одного періоду проживання протягом тривалого строку (понад рік), а споживач зобов'язується сплачувати установнику таймшеру періодичні платежі за надані послуги.

Запровадження такого правового інституту сприятиме розвитку туристичної інфраструктури, залученню інвестицій та розширенню можливостей для міжнародного співробітництва у сфері туризму.

Крім того, у процесі оновлення Цивільного кодексу України доцільно вдосконалити правове регулювання відносин власності. Зокрема, потребує перегляду формулювання терміну «право періодичної власності», який застосовується у проекті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [4].

На нашу думку, зазначений термін не є достатньо коректним з точки зору юридичної термінології, оскільки може створювати хибне уявлення про тимчасовий або переривчастий характер права власності. Використання поняття «право періодичної власності» етимологічно некоректно. Воно викликає несприйняття та хибне розуміння, що «особа то є власником, то з певним періодом часу ним не є».

Доцільно використовувати поняття «право складноструктурної власності», яке більш точно відображає сутність відповідних правовідносин.

Під правом складноструктурної власності пропонується розуміти право власності більше ніж двох осіб, яке передбачає послідовне та повторне виключне володіння та користування річчю у визначені, однакові або неоднакові, періоди часу. Кожен власник має індивідуальне (роздільне) право власності на цю річ.

Запровадження такого підходу дозволить більш чітко врегулювати правовідносини, пов'язані з використанням майна у таймшерних моделях, а також сприятиме вдосконаленню правового регулювання сучасних форм спільного користування майном.

Отже, рекодифікація Цивільного кодексу України повинна здійснюватися з урахуванням сучасних економічних тенденцій, потреб розвитку туристичної індустрії та необхідності гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Запропоновані зміни сприятимуть формуванню сучасної та ефективної системи цивільно-правового регулювання, здатної забезпечити стабільність цивільного обороту та належний рівень захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Література:

1. DIRECTIVE 2008/122/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 January 2009 on the protection of consumers in respect of certain aspects of timeshare, longterm holiday product, resale and exchange contracts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:033:0010:0030:EN:PDF> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Про захист прав споживачів: Закон України №6134 від 10.06.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення: 17.03.2026).
3. Про туризм: Закон України від 1995. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. № 31, ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
4. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Проект Кодексу (22.01.2026). № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3283743> (дата звернення: 15.03.2026).
5. Українська енциклопедія туризму / за заг. ред. В. К. Федорченка. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 660 с.
6. Фатхутдінова І. В. Договір таймшеру : дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії : спец. 081. Київ, 2025. 215 с.

**ОНОВЛЕНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ
ЯК ІНФРАСТРУКТУРА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ
ТА РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ**

Харитонов Є. О.

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри приватного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Харитонova О. І.

*докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності
та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Оновлення Цивільного кодексу України сьогодні є не просто черговим етапом кодифікаційної роботи чи технічним редагуванням окремих положень. Це – глибока інтелектуальна і правова трансформація, яка має на меті сформувати нову якість приватного права, здатного забезпечити передбачуваність, стабільність і єдність правозастосування в умовах швидких соціально-економічних змін. Україна перебуває у ситуації, коли приватне право має відповідати одночасно кільком вимогам: бути сучасним, системним, узгодженим, європейським за духом і водночас чутливим до національних реалій. Саме тому оновлений Цивільний кодекс має розглядатися як **інфраструктура правової визначеності**, а не лише як зібрання норм.

Правова визначеність – це не абстрактне поняття, а реальна умова функціонування економіки, інвестиційної діяльності, договірних відносин, захисту прав власності та стабільності цивільного обороту. Вона забезпечує можливість передбачити правові наслідки своїх дій, оцінити ризики, планувати господарську діяльність і розраховувати на однакове застосування норм у подібних ситуаціях. У цьому сенсі Цивільний кодекс є не просто нормативним актом, а **фундаментом довіри** між учасниками приватноправових відносин. Якщо цей фундамент є нестійким, суперечливим або фрагментарним, то жодні спеціальні закони чи підзаконні акти не здатні компенсувати втрату системності.

Сучасний стан приватного права в Україні демонструє низку проблем, які накопичувалися роками. Це і конкуренція між ЦК та спеціальними законами, і відсутність чіткої ієрархії джерел, і фрагментарність регулювання, і різноспрямованість судової практики. Часто одна й та сама правова категорія тлумачиться по-різному в різних галузях, а інколи – навіть у межах однієї галузі. Це створює ситуацію, коли правозастосування стає непередбачуваним, а правова система – менш стійкою. Тому оновлення ЦК має бути спрямоване не лише на зміну окремих норм, а на **відновлення внутрішньої логіки приватного права**, на усунення колізій, на уніфікацію понятійного апарату, на повернення до системності, яка є ознакою зрілої цивілістичної традиції.

Особливої уваги потребує питання **праворозуміння**. Цивільне право – це галузь, яка живе через інтерпретацію. Навіть найкраще сформульована норма не працюватиме, якщо вона не вписана у систему понять, принципів і доктринальних підходів. Тому оновлений ЦК має бути не лише узгодженим у своїх положеннях, а й концептуально прозорим. Його структура має відображати логіку приватного права, а не випадкові редакційні рішення. Принципи мають бути не деклараціями, а реальними орієнтирами для судів. Поняття мають бути чіткими, стабільними та універсальними. У цьому сенсі оновлення ЦК – це також оновлення **культури правозастосування**, що передбачає відхід від формалізму та повернення до класичної цивілістичної традиції, де ключову роль відіграють загальні положення, принципи та системне тлумачення.

Уніфікація понятійного апарату є одним із найважливіших завдань оновлення ЦК. Приватне право не може функціонувати ефективно, якщо базові категорії – такі як «правочин», «зобов'язання», «відповідальність», «збитки», «ризик», «добросовісність» – тлумачаться по-різному. Понятійна уніфікація – це не академічна вимога, а необхідна умова передбачуваності правозастосування. Вона дозволяє уникнути колізій, зменшує простір для довільного тлумачення та забезпечує єдність судової практики. У цьому контексті оновлений ЦК має виконувати роль «словника приватного права», який задає стандарти для всіх суміжних галузей. Це особливо важливо в умовах, коли спеціальні закони часто створюються без належного урахування загальних положень ЦК, що призводить до розбалансування системи.

Окремої уваги потребує питання **внутрішніх колізій**. За роки дії ЦК накопичилася значна кількість норм, які або суперечать одна одній, або дублюють одна одну, або втратили актуальність у зв'язку з розвитком спеціального законодавства. Усунення таких колізій – це не лише технічна робота, а й концептуальне завдання, що потребує переосмислення співвідношення між ЦК та спеціальними законами.

Цивільний кодекс має залишатися ядром приватного права, а спеціальні закони – деталізувати його положення, а не створювати паралельні регулятивні системи. Відновлення цієї ієрархії є ключем до системності.

Оновлення ЦК неможливе без урахування **європейських підходів**. Україна рухається шляхом інтеграції у європейський правовий простір, і тому оновлений ЦК має бути сумісним із сучасними тенденціями розвитку приватного права в ЄС. Йдеться не про механічне запозичення норм, а про інтеграцію принципів, що визначають європейську цивілістику: пропорційність, добросовісність, легітимні очікування, ефективність правового захисту, автономію волі, баланс інтересів. Європейські підходи також передбачають активну роль судів у формуванні правозастосовної практики, що робить особливо важливою участь Верховного Суду у процесі оновлення ЦК.

Саме **Верховний Суд** відіграє ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування. Навіть ідеально виписаний кодекс не працюватиме без узгодженої, стабільної та передбачуваної судової практики. ВС є тим інституційним центром, який здатен забезпечити системне тлумачення оновлених норм, сформувати стандарти застосування принципів, усунути суперечності між підходами різних юрисдикцій та забезпечити інтеграцію українського приватного права у європейський контекст. У цьому сенсі оновлений ЦК і Верховний Суд мають працювати у тандемі: кодекс задає рамку, а суд – наповнює її змістом.

Важливо також враховувати, що оновлення ЦК відбувається в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених війною, відновленням та інтеграційними процесами. Приватне право має реагувати на нові виклики: цифровізацію, зміну моделей економічної взаємодії, появу нових форм відповідальності, необхідність захисту критичної інфраструктури, потребу у правових механізмах відновлення та компенсації. У цьому контексті оновлений ЦК має бути не лише модернізованим, а й **стійким**, здатним працювати в умовах невизначеності та забезпечувати баланс інтересів у складних ситуаціях.

Таким чином, оновлений Цивільний кодекс України має стати не просто відредагованим текстом, а **новою інтелектуальною платформою приватного права**, що забезпечує системність, передбачуваність, єдність правозастосування та інтеграційну сумісність. Його успіх залежить не лише від якості норм, а й від того, наскільки ефективно суди, насамперед Верховний Суд, зможуть забезпечити їх узгоджене та послідовне застосування. У цьому полягає головний виклик і водночас головна можливість: створити приватне право, яке відповідатиме сучасним потребам суспільства, економіки та європейського правового простору.

Окремим виміром оновлення Цивільного кодексу є його здатність відповідати викликам цифрової економіки, яка стрімко змінює традиційні уявлення про об'єкти цивільних прав, способи укладення правочинів, моделі відповідальності та механізми захисту прав. Цифрові активи, алгоритмічні рішення, автоматизовані платформи, електронна ідентифікація, смарт-контракти та інші технологічні явища вже давно перестали бути «майбутнім» і стали повсякденною реальністю приватноправових відносин. Тому оновлений ЦК має не лише визнавати існування нових правових феноменів, а й забезпечувати їх системне включення у загальну структуру приватного права, формуючи передбачувані правила для цифрових ринків. У цьому контексті важливо, щоб ЦК не відставав від технологічного розвитку, а задавав рамку для його правового осмислення, забезпечуючи баланс між інноваціями, безпекою та правовою визначеністю.

Не менш важливим є й те, що оновлення Цивільного кодексу відбувається в умовах масштабного національного відновлення, яке потребує нових правових механізмів для компенсації збитків, відбудови зруйнованої інфраструктури, залучення інвестицій та забезпечення стійкості економічних процесів. Приватне право має відігравати ключову роль у створенні правових інструментів, здатних забезпечити ефективний розподіл ризиків, захист прав інвесторів, стабільність договірних відносин у період невизначеності та формування довгострокових моделей відповідальності. У цьому сенсі оновлений ЦК має стати правовою основою для відновлення країни, забезпечуючи не лише регулятивну функцію, а й функцію економічної стабілізації, що є критично важливою для післявоєнного розвитку та інтеграції України у європейський економічний простір.

Важливо також підкреслити, що успішність оновленого Цивільного кодексу значною мірою залежатиме від ролі правової доктрини, яка традиційно є інтелектуальним підґрунтям цивілістики. Саме доктрина забезпечує концептуальну цілісність приватного права, формує методологію тлумачення норм, визначає зміст базових понять і спрямовує розвиток судової практики. У сучасних умовах доктрина має відігравати не лише аналітичну, а й інтеграційну функцію, забезпечуючи узгодженість між оновленими нормами ЦК, європейськими підходами та національною правозастосовною практикою. Вона має стати тим інтелектуальним містком, який поєднає законодавця, судову владу та правничу спільноту, забезпечуючи єдність праворозуміння та стійкість правової системи.

У підсумку варто наголосити, що оновлення Цивільного кодексу України є не просто реформою окремої галузі права, а одним із ключових елементів модернізації держави, спрямованої на утвердження

верховенства права, зміцнення інституційної спроможності та формування сучасної європейської правової культури. ЦК має стати тим фундаментом, на якому вибудовується довіра до правової системи, забезпечується стабільність цивільного обороту, гарантується захист прав і свобод людини, створюються умови для економічного розвитку та інвестиційної привабливості. Успішність цього проєкту залежить від узгоджених дій законодавця, наукової спільноти та судової влади, насамперед Верховного Суду, який покликаний забезпечити єдність правозастосування та послідовність інтерпретаційних підходів. Саме у взаємодії цих інституцій формується нова якість приватного права – право, здатне відповідати викликам сучасності, інтегрувати європейські стандарти, підтримувати процес відновлення країни та забезпечувати її стійкий розвиток у майбутньому. Оновлений Цивільний кодекс має стати не лише юридичним документом, а символом правової зрілості держави, її здатності будувати справедливий, передбачуваний і ефективний правопорядок, що відповідає очікуванням громадян і вимогам часу.

ЩОДО ПРАВОМІРНОСТІ СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ ЗА ОБСТАВИН, ЯКІ ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, З ПОЗИЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО

Харченко В. Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

У нормах розділу VIII Загальної частини Кримінального кодексу України [4] (далі – КК) «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» характер і вид шкоди, яка заподіюється відповідній особі або правоохоронюваним інтересам, жодним чином не визначені. Так, ч. 1 ст. 36 КК вказує на спричинення тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої у даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання як обов'язкової ознаки необхідної оборони. Уявна оборона (ч. 1 ст. 37 КК) передбачає вчинення активної поведінки, пов'язаної із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було. Не є кримінальним правопорушенням також заподіяння шкоди правоохоронюваним

інтересам у стані крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК). Із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам закон про кримінальну відповідальність пов'язує також такі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, як фізичний або психічний примус (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК), виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК) [7, с. 739].

У спеціальній літературі наголошується, що юридична природа таких обставин полягає у тому, що вони виключають саму підставу кримінальної відповідальності та можливість їх визнання суспільно небезпечними діяннями, а діяння, вчинені за таких обставин, визнаються правомірними і, як правило, суспільно корисними [1, с. 633]. Водночас, як наголошує О. Д. Скакун, правомірна поведінка – це суспільно корисна поведінка суб'єкта права (дія чи бездіяльність), яка відповідає приписам юридичних норм і охороняється державою [8, с. 213]. Л. М. Шестопалова також зазначає, що правомірна поведінка являє собою вид соціально корисної правової поведінки, що відповідає моделям поведінки, закріпленим у правових нормах, і має позитивні юридичні наслідки, а правомірність як основна юридична ознака правомірної поведінки полягає у її відповідності приписам правових норм [11, с. 187]. Схожі позиції формулюють й інші науковці [9, с. 116].

Основними ознаками правомірного діяння визначають: 1) відповідність нормам права (така поведінка не порушує закон); 2) соціальна корисність або допустимість (відповідна поведінка не спричиняє шкоди суспільству); 3) свідомо-вольовий характер (особа, яка вчиняє таку поведінку, усвідомлює свої дії); 4) гарантованість державою (така поведінка захищається і підтримується державою). На цій підставі Г. Д. Борейко до правомірної поведінки відносить й зловживання правом як особливий вид правової поведінки, який проявляється шляхом дії чи бездіяльності, у ході якого особа реалізує надане їй право всупереч його змісту та призначенню [2, с. 383]. Виходячи саме з наведених положень, спричинення шкоди за обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, є такими, що усувають підстави кримінальної відповідальності.

Разом з тим, виходячи із положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України [3], можна стверджувати, що в Україні передбачено лише чотири види юридичної відповідальності: цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна. Отже, правомірне діяння за визначенням є таким, що не містить підстав для жодного виду

юридичної відповідальності навіть у випадку спричинення відповідною поведінкою шкоди правоохоронюваним інтересам. У протилежному випадку, відповідно до ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України [10] (далі – ЦК), кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Визначаючи загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, а також моральну шкоду, статті 1166 та 1167 ЦК встановлюють, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Моральна шкода також відшкодовується особою, яка її завдала, але за наявності її вини. Засади відповідальності за шкоду, передбачені главою 91 «Відповідальність за шкоду» § 1 «Загальні приписи» Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [6] (далі – КПП) також встановлює, що приписи цієї глави застосовуються до відшкодування майнової шкоди та/або компенсації моральної шкоди, завданої порушенням будь-якого цивільного права та/або правомірного інтересу, безвідносно до підстави виникнення зобов'язання (ч. 5 ст. 1410 КПП).

Водночас, ст. 1169 ЦК на сьогодні встановлює виключення із цього загального правила, зазначаючи, що шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, не відшкодовується. Аналогічне положення передбачене й ч. 1 ст. 1416 КПП: «Шкода, завдана особою при здійсненні права на самозахист від протиправних посягань, зокрема у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується». Також встановлюється, що шкода, завдана у стані крайньої необхідності, підлягає відшкодуванню з урахуванням засад справедливості, розумності та домірності (ч. 1 ст. 1417 КПП).

Отже у разі спричинення майнової та/або моральної шкоди за умов перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36 КК), уявної оборони (ст. 37 КК), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК), фізичного або психічного примусу (ст. 40 КК) та інших обставин, передбачених розділом VIII закону про кримінальну відповідальність, такі обставини виключають тільки підстави кримінальної відповідальності, а завдана за таких ситуацій майнова та/або моральна шкода підлягає відшкодуванню чи компенсації у повному обсязі особою, яка її завдала.

Особливої актуальності набувають підстави відшкодування завданої майнової шкоди та компенсації моральної шкоди у цивільно-правовому порядку, у випадку їх спричинення внаслідок виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності

України. Відповідною обставиною кримінальний закон було доповнено на підставі Закону України від 15 березня 2022 року № 2124-IX [5], та визначено, що не є кримінальним правопорушенням діяння, спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію.

Таким чином, слід констатувати, що правомірним, за визначенням національного законодавства, є виключно заподіяння майнової та/або моральної шкоди у стані необхідної оборони і то у випадку, якщо при цьому не були перевищені її межі. За наявністю інших обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та передбачені розділом VIII КК, така поведінка не є правомірною, адже обумовлює відшкодування чи компенсацію завданої шкоди відповідно до положень чинного ЦК та проекту КПП. З наведеними підходами навряд чи можна погодитися, особливо у разі вчинення в умовах воєнного стану або у період збройного конфлікту діяння (дії або бездіяльності), спрямованого на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію.

Література:

1. Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 633–634.

2. Борейко Г. Д. Щодо розуміння зловживання правом у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 378–383. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/92>.

3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

4. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>

6. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Законопроект від 22.01.2026 № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>.

7. Сень І. З. Підстава необхідної оборони: аналіз правових позицій Верховного Суду. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 5. С. 737–743. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.113>.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.

9. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

10. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

11. Шестопалова Л. М. Поняття «зловживання» в законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 186–192.

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ДОГОВОРУ ПРО ПАТРОНАТ У СИСТЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Хобор О. Р.

аспірант

*Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Впродовж останнього десятиліття основний вектор розвитку нашої держави зосереджений на європейській інтеграції, що спрямовано на реалізацію обраного народом України рішучого наміру стати повноправним членом Європейського Союзу як спільноти вільних, незалежних, правових, демократичних держав. Між тим, євроінтеграція є складним та тривалим процесом, що передбачає необхідність проведення глибокої та фундаментальної трансформації всіх сфер суспільного життя. Одним із найбільш серйозних наріжних каменів для нашої держави на шляху до її членства в Європейському співтоваристві завжди була далека від досконалості система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що опинились у складних життєвих обставинах, яка впродовж тривалого часу залишалася орієнтованою переважно на інституційні (колективні) форми опіки та виховання. Такий підхід, успадкований від архаїчної радянської моделі соціальної політики, не відповідає сучасним європейським стандартам, що ґрунтуються на пріоритеті сімейного виховання, недопущенні інституціоналізації дітей та забезпеченні їхніх найкращих інтересів.

Незважаючи на розробку та схвалення Кабінетом Міністрів України у 2017 році Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, що передбачає докорінну трансформацію української системи соціального захисту дітей, які з тих чи інших причин залишились без батьківського піклування, в напрямку цілковитої ліквідації інтернатних закладів та впровадження альтернативних (сімейних) форм піклування, станом на сьогодні рівень інституційного виховання й досі залишається доволі високим у порівнянні з іншими цивілізованими країнами світу. Зокрема, за останніми офіційними даними, опублікованими наприкінці 2025 року, в інтернатних закладах перебувало 24916 дітей, з яких лише 4055 – діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування, які підлягають влаштуванню в сімейні форми виховання [1].

Реалізація реформи деінституціоналізації в нашій державі суттєво ускладнено розв'язаною російською федерацією війною проти України, яка, триваючи понад вже майже чотири роки, щодня забирає десятки

мирних життів та загострює безпрецедентну гуманітарну кризу, вочевидь, найбільш масштабну з часів Другої світової війни. За останніми офіційними даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на липень 2024 року 11,7 тис. дітей втратили своїх батьків і стали сиротами внаслідок бойових дій [2], а з огляду на те, що країна-терорист щодня продовжує завдавати ракетно-дронових ударів по мирних жителях, цей показник, на жаль, невідносно зростає.

У цих надскладних умовах особливого значення набувають гнучкі та ефективні форми альтернативного (сімейного) виховання, здатні швидко реагувати на кризові ситуації та гарантувати дитині безпечне і стабільне середовище. Однією з таких форм є патронат над дитиною – сучасний інститут, спрямований на тимчасове влаштування дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах, у сім'ї професійно підготовлених вихователів. Патронатне виховання є не лише інструментом соціального захисту, а й важливою складовою державної соціальної політики у сфері захисту прав дитини, що відповідає європейським стандартам та міжнародним зобов'язанням України.

У межах реалізації зазначеної форми виховання ключового значення набуває договір про патронат над дитиною, який є основним правовим інструментом регламентації взаємовідносин між органом опіки та піклування і патронатним вихователем. Саме через договір закріплюються права, обов'язки, відповідальність сторін, порядок влаштування дитини, умови її утримання, виховання, соціального супроводу та підстави припинення патронату, що в комплексі наділяє договір про патронат над дитиною значенням ключового елементу правового механізму забезпечення прав та інтересів дитини, що тимчасово залишається без батьківського піклування.

Загалом необхідно відзначити, що, незважаючи на наявність доволі деталізованого механізму правового регулювання патронатних відносин в нашій державі, що ґрунтується як на положеннях Глави 20 СК України «Патронат над дітьми», так і на нормах Постанови Кабінету Міністрів від 20 серпня 2021 р. № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною» та інших нормативно-правових актів, не вирішеною залишається низка питань, пов'язаних із правовою природою договору про патронат та його місцем у системі приватноправових договорів. Зокрема, слід констатувати наявність суттєвого різноманіття поглядів вітчизняних дослідників на видову належність договору про патронат, який у доктрині розглядається як: 1) особливий вид сімейно-правових договорів; 2) цивільно-правовий договір; 3) комплексний договір; 4) «квазісімейний» договір; 5) як один із договорів про влаштування дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [3, с. 131].

Більше того, деякі дослідники взагалі заперечують приватноправову природу договору про патронат. Так, на переконання Т. В. Боднар, відносини, що виникають між батьками та іншими вихователями і державним (публічним) органом, за своєю природою є адміністративно-правовими, тому їх не можна віднести до сімейно-правових [4, с. 14]. Нарешті, існує думка про необхідність віднесення договору про патронат до групи трудових договорів, «що обумовлюється тим, що патронатним вихователям надається оплачувана відпустка, призначається випробувальний термін, вноситься запис в трудову книжку. Ці особливості виникаючих відносин дозволяють кваліфікувати договір про патронатне виховання як безумовно маючий трудовий характер» [5].

Таке різноманіття поглядів щодо правової природи договору про патронат в цілому не викликає подиву, виходячи з їх комплексного приватно-публічного характеру та специфіки сфери, у якій він застосовується. Йдеться, зокрема, про поєднання у межах договору про патронат елементів сімейних, цивільних, адміністративних та соціально-забезпечувальних правовідносин, що зумовлює його комплексний характер. Така багатоаспектність знаходить свій прояв, з одного боку, у спрямованості договору на забезпечення дитині виховання за зразком сімейного, а з іншого – у посиленій ролі держави, яка є не лише стороною патронатних правовідносин, а й суб'єктом їх організації, контролю та фінансового забезпечення.

Висловлюючи власну позицію щодо місця договору про патронат в системі приватноправових договорів, вважаємо, що перш за все слід взяти до уваги правову природу відносин, які він покликаний упорядковувати. Як зазначається з цього приводу в юридичній літературі, патронат над дитиною, так само, як і прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу є квазісімейними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які є найбільш поширеними в нашій державі сьогодні [6, с. 126]. Під квазісімейними правовідносинами в цивілістиці пропонується розуміти відносини між батьками-вихователями, патронатними вихователями, прийомними батьками та дітьми, влаштованими до них на виховання, які будуються за зразком і моделлю сімейних, проте виникають не з підстав кровного споріднення, а внаслідок настання визначених законодавством юридичних фактів у процесі реалізації функції щодо утримання і виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування [7, с. 13].

Відтак, виходячи із зазначеного, вважаємо, що договір про патронат доцільно розглядати як особливий різновид квазісімейного договору, який за своєю правовою природою має комплексний характер та поєднує елементи приватноправового і публічно-правового регулювання.

З одного боку, він спрямований на врегулювання відносин щодо виховання, утримання та догляду за дитиною в умовах, максимально наближених до сімейних, що обумовлює його тісний зв'язок із сімейно-правовими інститутами. З іншого боку, участь держави в організації та контролі таких відносин, а також їх соціальна спрямованість, зумовлюють наявність у ньому публічно-правового елементу.

Література:

1. Лише 16% дітей в інтернатних закладах не мають батьків – статистика 2025-го року. 2026. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/lish-16-ditey-v-cilodobovih-internatah-siroti-312715/> (дата звернення: 20.03.2026).

2. 1759 дітей стали сиротами «внаслідок бойових дій» – голова сервісної служби Луцьк. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyna-syroty-dity/32847234.html> (дата звернення: 20.03.2026).

3. Логвінова М. В. Договір про патронат над дитиною у фокусі законодавчих змін. *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2018. С. 131.

4. Сімейне право України [Текст] : підручник / [Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 14.

5. Криворота А. О. Особливості функціонування патронатної сім'ї в сучасних умовах. 2023. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2877/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%90_%D0%94%D0%A0%D0%91.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

6. Кройтор В. А. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 126.

7. Хрущ В. Л. Договірне регулювання відносин зі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу : доктор філософії : спец.. 081 – Право : Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України. Київ, 2024. С. 13.

ЗМІНА ОСОБИСТОГО ЗАКОНУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОРПОРАТИВНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Хоменко В. О.

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного приватного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Рекодифікація приватного права об'єктивно ставить питання про перегляд підходів до визначення особистого закону юридичної особи (*lex societatis*). Традиційно ця категорія сприймалася як стабільна колізійна прив'язка, що визначається один раз – за правом держави інкорпорації або реального осідку – і зберігає свою дію протягом усього існування юридичної особи. Водночас сучасний економічний обіг, а також розвиток європейського права демонструють, що така модель дедалі менше відповідає потребам цивільного обороту.

Класичні підходи – інкорпораційний та заснований на критерії реального осідку – по-різному впливають на можливість транскордонного переміщення юридичних осіб. Інкорпораційна модель забезпечує стабільність юридичного статусу та передбачуваність застосовного права. Натомість у правопорядках, що традиційно послуговувалися теорією реального осідку, переміщення фактичного центру управління могло призводити до невизнання правосуб'єктності або до перекваліфікації юридичної особи відповідно до права держави фактичного управління, що, зокрема, тягло покладення необмеженої відповідальності на учасників [1].

Практика Суду Європейського Союзу суттєво змінила цю логіку, розширивши зміст свободи заснування, закріпленої у статтях 49 і 54 Договору про функціонування Європейського Союзу [2]. У справах *Centros* (C-212/97) [3], *Überseering* (C-208/00) [4] та *Inspire Art* (C-167/01) [5] Суд ЄС сформулював підхід, відповідно до якого держави-члени не можуть відмовляти у визнанні правосуб'єктності компаній, створених за правом іншої держави-члена. Водночас питання можливості зміни застосовного до юридичної особи права залишалося відкритим. У справі *Cartesio* (C-210/06) Суд визнав, що умови виходу компанії з-під національного правопорядку належать до компетенції держави її створення [6]. Лише у справі *Polbud* (C-106/16) було підтверджено, що свобода заснування охоплює можливість зміни правопорядку, якому підпорядковується юридична особа, навіть без

переміщення фактичного центру управління, а вимога попередньої ліквідації є непропорційною [7].

Попри ці зміни, питання визначення *lex societatis* не можна вважати остаточно вирішеним. Як зазначається у дослідженнях, підготовлених для Європейської Комісії, а також у сучасній доктрині, зокрема у роботі С. Gerner-Beuerle та ін., відсутність уніфікованого підходу до застосовного права до компаній призводить до фрагментації та юридичної невизначеності у транскордонних ситуаціях [8]. Директива (ЄС) 2019/2121 встановлює процедурні механізми корпоративної мобільності, однак не вирішує колізійного питання визначення особистого закону [9].

У відповідь на ці виклики в окремих правопорядках сформувалися більш гнучкі підходи. Так, швейцарське право використовує каскадну модель, поєднуючи критерій інкорпорації з можливістю застосування права держави фактичного адміністративного центру [10]. В італійському праві враховується місце фактичної діяльності компанії [11]. У Нідерландах, попри домінування інкорпораційного підходу, застосовуються імперативні норми до так званих формально іноземних компаній [12]. У польському праві можливість зміни застосовного права прямо закріплена у законі про міжнародне приватне право, що дозволяє розглядати її як колізійний механізм [13].

У цьому контексті в межах рекодифікації міжнародного приватного права доцільно прямо врегулювати можливість зміни особистого закону юридичної особи. Відповідна пропозиція вже відображена у проєкті нового Цивільного кодексу України, де передбачається, що юридична особа може продовжити існування за правом іншої держави без ліквідації, а зміна особистого закону настає з моменту державної реєстрації у державі прибуття [14].

Ключовим є те, що така норма не створює нового матеріально-правового інституту, а виконує *колізійну функцію* – визначає право, що підлягає застосуванню до юридичної особи у разі її транскордонного переміщення. Вона фіксує юридичний наслідок вже відомих практиці форм корпоративної мобільності та забезпечує узгодженість між колізійним і матеріальним регулюванням.

Водночас зміна особистого закону має відбуватися за умови дотримання вимог правопорядків, пов'язаних із юридичною особою, та забезпечення належного захисту прав кредиторів, працівників і публічних інтересів. Такий підхід відповідає європейській логіці поєднання свободи мобільності з механізмами контролю законності.

Отже, закріплення у національному законодавстві можливості зміни особистого закону юридичної особи є обґрунтованим елементом рекодифікації приватного права. Воно дозволяє підвищити рівень

юридичної визначеності, забезпечити ефективність транскордонної діяльності юридичних осіб та узгодити національне регулювання з сучасними європейськими тенденціями.

Література:

1. *Bundesgerichtshof (BGH). Urteil vom 27. Oktober 2008 – II ZR 158/06.* <https://openjur.de/u/78132.html> (дата звернення: 31.03.2026).

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union of 26 October 2012. Arts. 49, 54. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng (дата звернення: 31.03.2026).

3. *Centros Ltd v Erhvervs- og Selskabsstyrelsen.* Case C-212/97. Judgment of the Court of 9 March 1999 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61997CJ0212> (дата звернення: 31.03.2026).

4. *Überseering BV v Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC).* Case C-208/00. Judgment of the Court of 5 November 2002. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0208> (дата звернення: 31.03.2026).

5. *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v Inspire Art Ltd.* Case C-167/01. Judgment of the Court of 30 September 2003. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62001CJ0167> (дата звернення: 31.03.2026).

6. *Cartesio Oktató és Szolgáltató bt.* Case C-210/06. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 16 December 2008 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62006CJ0210> (дата звернення: 31.03.2026).

7. *Polbud – Wykonawstwo sp. z o.o., in liquidation.* Case C-106/16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 25 October 2017 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0106> (дата звернення: 31.03.2026).

8. Gerner-Beuerle C, Mucciarelli F, Schuster E and Siems M. Making the Case for a Rome V Regulation on the Law Applicable to Companies. 2020. 39 *Yearbook of European Law*. P. 459–496. <https://doi.org/10.1093/yel/yeaa007> (дата звернення: 31.03.2026).

9. Directive (EU) 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards cross-border conversions, mergers and divisions. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 321. P. 1-44 (дата звернення: 31.03.2026).

10. Federal Act on Private International Law (PILA / LDIP) of 18 December 1987. Art. 154 https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en (дата звернення: 31.03.2026).

11. Legge 31 maggio 1995, n. 218. *Riforma del sistema italiano di diritto internazionale privato*. Art. 25 <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1995-05-31;218> (дата звернення: 31.03.2026).

12. Wet op de formeel buitenlandse vennootschappen van 17 december 1997. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0008737/> (дата звернення: 31.03.2026).

13. Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – *Prawo prywatne międzynarodowe*. Art. 19 <https://eli.gov.pl/eli/DU/2011/432/ogl> (дата звернення: 31.03.2026).

14. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): проект закону № 14394 від 22.01.2026. *Офіційна вебсторінка Верховної Ради України (Законотворчість)*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 31.03.2026).

ВІД КОМПЕНСАЦІЇ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ: ООНОВЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Хоменко М. М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права*

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Ідея рекодифікації цивільного законодавства України у сфері недоговірних зобов'язань виходить з того, що відшкодування шкоди не може залишатися лише сукупністю правил про майнову компенсацію вже завданих втрат. Воно має постати як цілісна система захисту цивільних прав і правомірних інтересів, яка поєднує запобігання шкоді, справедливий розподіл ризиків, відшкодування майнової шкоди, компенсацію моральної шкоди та спеціальні моделі відповідальності для складних випадків її завдання. Саме таку логіку відображає запропонована глава 91 проекту нового ЦК України [1], яка приходить на зміну чинній главі 82 і водночас змінює саме бачення деліктного права: від фрагментарного набору норм – до внутрішньо узгодженої системи відповідальності за шкоду.

Передусім істотно оновлюється загальна модель відповідальності. Якщо чинний ЦК України виходить переважно з відшкодування майнової шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам або майну, то проект

формулює ширшу засаду: право на відшкодування майнової шкоди та/або компенсацію моральної шкоди пов'язується з порушенням цивільного права та/або правомірного інтересу (стаття 1410). Таке рішення має принципове значення. По-перше, воно відводить деліктну відповідальність від надто вузької прив'язки лише до вже ustalених категорій суб'єктивних прав. По-друге, воно дає змогу охопити випадки, коли порушується не лише формалізоване суб'єктивне право, а й інтерес, що підлягає захисту засобами приватного права. Крім того, проєкт прямо встановлює, що приписи цієї глави застосовуються незалежно від підстави виникнення зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або не впливає зі змісту відносин. Отже, у проєкті деліктне право постає не периферійним блоком, а загальним механізмом захисту в усій системі приватноправових відносин.

Однією з найважливіших новел є закріплення самостійного права на запобігання завданню шкоди. Особа, якій реально загрожує шкода, може вимагати від потенційного завдавача вжиття розумних, необхідних і домірних заходів; за певних умов – самостійно усунути небезпеку за його рахунок; а також звернутися до суду з вимогою зобов'язати вчинити певні дії або утриматися від них. Особливо важливо, що витрати на таке запобігання визнаються збитками і підлягають відшкодуванню. Це означає перенесення акценту з реакції після завдання шкоди на запобігання їй. Для українського цивільного права це крок до більш зрілої моделі, у якій право не лише реагує на вже завдану шкоду, а й стимулює раціональну поведінку, спрямовану на її недопущення. Водночас проєкт закріплює й обов'язок потерпілого вживати розумних заходів для запобігання збільшенню шкоди. У такий спосіб деліктне право починає діяти не лише як механізм покладення наслідків на завдавача, а й як інструмент розумної взаємодії сторін у справі про мінімізацію втрат.

Не менш значущим є перегляд підходів до причинного зв'язку та поведінки потерпілого. Проєкт не обмежується загальною вказівкою на необхідність існування причинного зв'язку, а пропонує складнішу модель для випадків множинності причин і доказової невизначеності (стаття 1413). Зокрема, суд може визнати причинний зв'язок наявним, якщо поведінка особи істотно збільшила ризик настання шкоди відповідного виду, а сама шкода є типовим наслідком такої поведінки. Крім того, коли неможливо точно відокремити вплив поведінки завдавача від індивідуальних особливостей потерпілого чи властивостей майна, проєкт дозволяє розподіляти наслідки такої невизначеності з урахуванням імовірності кожної з можливих причин, а також засад розумності і справедливості. Це особливо важливо для складних сучасних спорів – медичних, техногенних, екологічних, інформаційних,

де звичайна лінійна модель причинного зв'язку часто не дає належної відповіді. Паралельно уточнюється і значення поведінки потерпілого (стаття 1415): враховуються не лише його умисел чи груба необережність, а й згода на ризик, добровільне прийняття підвищеного ризику, нехтування розумними заходами безпеки, а також вік, стан здоров'я, життєвий досвід і поведінка після завдання шкоди. Усе це формує значно гнучкішу й водночас справедливішу модель розподілу втрат.

Окремої уваги заслуговує нове співвідношення договірних і недоговірних вимог (стаття 1420). Проект передбачає право потерпілого обрати підставу вимоги, якщо шкоди завдано під час виконання договору або у зв'язку з ним: приписи деліктного права або приписи про наслідки невиконання відповідного зобов'язання. Водночас устанавлюється чіткий запобіжник проти подвійного відшкодування тієї самої шкоди. Таке рішення видається концептуально вдалим, оскільки йдеться про відмову від штучного протиставлення договірної та недоговірної відповідальності там, де обидві моделі можуть бути релевантними, але зберігає вимогу цілісності компенсації. Для практики це означає більшу гнучкість у виборі способу захисту без підриву базового принципу однократності відшкодування.

Важливо й те, що проект системно переосмислює сам предмет відшкодування. У статті 1421 він виокремлює види шкоди, що підлягає відшкодуванню: шкоду особистому благу, майну, навколишньому природному середовищу та правомірному інтересу. При цьому окремо врегульовано чисті економічні збитки: вони підлягають відшкодуванню не завжди, а лише тоді, коли є наслідком порушення приписів Кодексу, іншого закону або у випадках, устанавлених договором. Таке нормативне рішення дає змогу уникнути як безмежного розширення відповідальності за будь-які економічні втрати, так і необґрунтованого заперечення можливості їх відшкодування. Водночас проект відмовляє в захисті втратам, що безпосередньо впливають із протиправної діяльності потерпілого або з інтересу, який не відповідає вимогам доброзвичайності. Отже, межі деліктного захисту в проекті будуються не лише на формальній наявності шкоди, а й на оцінці самого інтересу, який претендує на захист.

Суттєво поглиблюється й регулювання особистої шкоди. Проект розгорнуто визначає її зміст, охоплюючи витрати на лікування, реабілітацію, протезування, догляд, втрачений дохід, зменшення або втрату працездатності та інші безпосередньо пов'язані витрати. Принциповою новелою є спеціальна стаття про шкоду, завдану близьким особам у зв'язку з тяжкою особистою шкодою або смертю потерпілого. Вона визнає право членів сім'ї, утриманців та інших близьких осіб

на відшкодування як майнової, так і моральної шкоди, а також окреслює критерії тяжкості особистої шкоди. Це наближає українське право до більш чутливої моделі, у якій наслідки події оцінюються не ізольовано щодо первинного потерпілого, а в ширшому контексті його найближчих соціальних зв'язків.

Окремий пласт новел стосується спеціальних складів відповідальності, яких чинна глава 82 фактично не знає. Проект передбачає відповідальність за шкоду, завдану недобросовісною консультацією, порадою, рекомендацією, інформацією чи висновком (стаття 1426); за порушення довіри та конфіденційності (стаття 1427); а також за умисне протиправне втручання третьої особи у виконання зобов'язання (стаття 1428). Усі ці склади переконливо свідчать, що сучасне деліктне право має реагувати не лише на фізичне ушкодження особи чи майна, а й на несприятливі наслідки інформаційної, професійної та організаційної поведінки. В умовах розвитку фінансових послуг, цифрової комунікації, професійного консультування та зростання залежності економічних процесів від інформації це означає перехід до справді сучасного деліктного права, чутливого до нематеріальних механізмів завдання майнових втрат. Проект визнає можливість захисту від порушення конфіденційності та довірчих відносин не лише шляхом класичного відшкодування збитків, а й через передання потерпілому вигоди, одержаної порушником, а також через припинення порушення і знищення неправомірно отриманої інформації.

Відповідальність незалежно від вини у проєкті також набуває нового змісту. По-перше, модернізується модель відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки: поряд із традиційними об'єктами прямо згадуються автономні робототехнічні системи, безпілотні літальні апарати, автоматизовані технічні комплекси, зокрема керовані системами штучного інтелекту. По-друге, запроваджуються окремі правила про відповідальність за шкоду, завдану будівлею, спорудою чи іншим нерухомим майном, а також твариною. По-третє, модернізується й регулювання відповідальності за дефектні продукти, включно з цифровими продуктами. Усе це свідчить про прагнення проєкту не законсервувати деліктне право індустріальної епохи, а пристосувати його до викликів технологічного суспільства.

Отже, рекодифікація цивільного законодавства України у сфері відшкодування шкоди не зводиться до редакційного оновлення чинних норм. Ідеться про зміну самої парадигми. Проєкт нового ЦК пропонує перейти від вузького підходу до відшкодування вже завданої шкоди до ширшої моделі відповідальності за шкоду, у межах якої поєднуються запобігання, компенсація, розподіл ризиків, захист правомірних інтересів, урахування поведінки потерпілого, спеціальні склади

відповідальності та сучасні моделі відповідальності незалежно від вини. У цьому вбачається одна з ключових переваг проєкту: він не просто систематизує деліктне право, а виводить його на рівень сучасної приватноправової методології, зберігаючи при цьому внутрішню логіку української цивілістики та її потребу у практично придатних, доктринально виважених і справедливих рішеннях.

Література:

1. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): проєкт закону № 14394 від 22.01.2026. Офіційна вебсторінка Верховної Ради України (Законотворчість). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 25.03.2026).

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ У СВІТЛІ ПОЛОЖЕНЬ ПРОЄКТУ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Цюра В. В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права*

*Навчально-наукового інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Інститут захисту речових прав у всі часи породжував низку спірних питань. Судова практика в Україні останніх років свідчить, що питання захисту речових прав традиційно викликали дискусії та неоднозначні коментарі юридичної спільноти.

Тому рекодифікація цивільного законодавства та проєкт цивільного кодексу України, який внесено на розгляд Верховної Ради України 22 січня 2026 року (далі – Проєкт) [1] стають надзвичайно важливими та ефективними для потреб удосконалення інституту захисту речових прав.

Положенням про захист речових прав традиційно відведено небагато місця і це відповідає усталеним підходам законотворення у континентальній традиції кодифікації приватного права, де фокус зазвичай акцентовано на декількох базових речово-правових конструкціях (віндикаційний та негаторний позови, а також, за потреби, посесорний захист), які далі «працюють» у взаємодії із загальними положеннями про захист цивільних прав та інститутами відповідних речових прав.

Водночас порівняння з чинним ЦК України свідчить, що у Проекті в межах спеціальної глави про захист права власності (Глава 30 Проекту) низка положень, які раніше були унормованими та структурно пов'язаними саме з речовим захистом (зокрема щодо превентивного захисту (ч. 2 ст. 386 ЦК України), деталізації окремих механізмів речових позовів і пов'язаних із ними наслідків (наприклад, ст. 393 ЦК України)), «виписано» інакше або, щонайменше, існуюча деталізація не простежується у новій Главі 30 Проекту. Тому суто «візуально» рекодифікація за такого підходу може сприйматись як «оптимізація» інструментів захисту речових прав.

Разом із тим, більш ретельне вивчення Проекту засвідчує, що інститут речово-правового захисту отримав суттєве розширення та поглиблення, що вимагає відповідної фахової оцінки й підвищеної уваги. Адже саме ці положення щоденно застосовуватимуться судами всіх інстанцій, а від їх якості безпосередньо залежатимуть передбачуваність судової практики, єдність підходів до належного способу захисту.

З точки зору захисту Проект передбачає «кількарівневе» правове регулювання, яке за своїм змістом доволі наближене до розвинутих європейських моделей, а саме:

1) загальні положення про способи захисту (ст.ст. 16, 17, 22–26 Глави 3 Проекту);

2) спеціальні положення про речово-правовий захист (ст.ст. 365–371 Глави 21 Проекту);

3) спеціальні правила щодо окремих правових режимів захисту права власності, які можуть не охоплюватись главою 21 проекту ст.ст. (Глава 30, ст.ст. 494–497 Проекту);

4) захист обмежених *речових* прав (стаття 501 Проекту);

5) захист посідання (Глава 40, ст.ст. 583–591 Проекту).

Тому у контексті мого виступу зверну увагу передусім на одне з концептуальних питань, яке може мати значення не лише для удосконалення положень пропонованого Проекту, але й, передусім, для правозастосовної практики. Це питання *концептуальної моделі* інституту захисту речових прав у Проекті та те, наскільки послідовно в ньому інтегровано базові конструкції речово-правового захисту (віндикація, негативний позов, позов про визнання речового права, а також автономний посесорний захист). Це важливо з огляду на ступінь їх чіткості й «достатньої нормативної визначеності» для суддів і практиків.

Так Проект очевидно робить акцент на універсальному, «узагальненому» регулюванні захисту цивільних прав. Уже на рівні загальних положень закріплено, що кожна особа має право на захист не лише

у разі порушення, невизнання чи оспорювання права, а й у разі *загрози порушення* (ч. 1 ст. 16 Проекту).

Далі Проект надає суду відкритий інструментарій способів захисту – від визнання права та відновлення становища до припинення поведінки, що порушує право або створює загрозу порушення, і навіть до визнання протиправними та нечинними рішень органів влади. При цьому перелік прямо визначено як невичерпний, а суду дозволено застосувати інший спосіб, якщо формально передбачений спосіб не є дієвим для реального відновлення порушеного права (ч. 2 ст. 17 Проекту).

Крім того, Проект орієнтує суд на зміст порушеного права і характер порушення, фактично закріплюючи «функціональний» підхід до належного способу захисту (ч. 3 ст. 17 Проекту).

Приведені положення *prima facie* дають відповідь на питання, чи збережено базові концептуальні підходи до захисту: можемо сказати, що «так», загальний концепт захисту збережено і, з огляду на структуру положень про захист, системно посилено. Однак захист речових прав має свою специфіку. Загальновідомо, що у континентальній правовій традиції архітектура речового захисту тримається на кількох базових позовах і процедурах, які забезпечують передбачуваність цивільного обороту: це 1) віндикація, 2) негаторний позов і 3) посесорний (володільницький) захист. Кожна конструкція має свій предмет, відповідну правову мету, обсяг доказування і свої правові наслідки.

Віндикаційний захист, як відомо, це повернення індивідуально визначеної речі з чужого незаконного володіння. Він тісно пов'язаний із фактом володіння відповідачем і потребує чітких правил щодо добросовісного набувача, позовної давності, а також наслідків витребування (визначення долі плодів, доходів, витрат, відокремлюваних і невідокремлюваних поліпшень тощо). Ці елементи віндикаційного захисту повинні бути чітко «виписані» (і у Проекті це реалізовано).

На відміну від віндикації *негаторний позов* спрямований на усунення перешкод у здійсненні речового права та/або на заборону порушень, коли власника не позбавлено володіння. У Проекті загальні способи захисту містять окремий інструмент «припинення поведінки, що порушує право або створює загрозу його порушення» (п. 3 ч. 2 ст. 17 Проекту). Це важливий елемент, який концептуально наближається до негаторного захисту і порівняно з діючим ЦК України його зміст розширено. Однак без чіткої речово-правової прив'язки існує ризик, що на практиці конструкція негаторного позову може підмінятися загальною вимогою «припинити поведінку», втрачаючи специфіку речового порушення.

Щодо *посесорного захисту*, ще з часів римського права цей інститут відомий як автономний механізм охорони фактичного володіння незалежно від титулу. Його функція – швидко і ефективно відновити порушений фактичний стан і запобігти самоуправству. Він концептуально не може бути замінений загальними нормами про захист права, бо захищає не «*право на річ*», а «*фактичне панування над річчю*».

Водночас спеціальні положення щодо посесорного захисту у Главі 40 «Захист посідання» Проекту не лише підтверджують автономність цього інституту, а й надають йому власний процесуально-правовий інструментарій. Так, Проект закріплює, що право на захист посідання має будь-який посідач, а захист може здійснюватися у спосіб самозахисту, а також шляхом позовів про повернення посідання або усунення перешкод у здійсненні посідання. Передбачено і ключову рису посесорного захисту – можливість вимагати повернення об'єкта посідання від особи, яка неправомірно позбавила посідача контролю над річчю, у тому числі, коли така особа заявляє про так би мовити «краще право». Одночасно встановлено скорочений строк для пред'явлення посесорних позовів – протягом одного року з моменту втрати або порушення посідання, а також спеціальні конструкції на випадок викрадення чи втрати речі.

Водночас залишаючи відкритим питання про межі допустимого самозахисту (ст. 585 Проекту) та необхідність більш чіткого формулювання окремих запобіжників від ризиків самоуправства.

Не вдаючись в деталі щодо посесорного захисту, хочу звернути увагу на деякі аспекти Проекту, які містять ряд недоліків юридико-технічного та концептуального характеру і тому ці положення потрібно осмислювати та узгоджувати із спеціальними положеннями Проекту, передусім щодо застосування інституту віндикації. Зокрема, в частині:

1) захисту посідача (як слабкої сторони) проти власника надзвичайно тонкий і чутливий аспект, який у Проекті взагалі не врегульовано;

2) узгодження термінів «посідання» і «володіння»;

3) використовуваний критерій для подання посесорного позову «негайно» видається не зовсім відповідає ні духу приватного права (є більш розпорядчим, ніж регулятивним) сучасним європейським підходам; варто замінити на, наприклад, «без невинуватої затримки»;

4) У частині 2 статті 587 Проекту є внутрішня логічна помилка, оскільки текст відсилає до «останнього», а ним є позивач за текстом норми, що очевидно невірно;

5) Далі необхідно сказати, що запропоновані інструменти та юридична техніка самозахисту посідача потребує суттєвого доопрацю-

вання, оскільки у такому вигляді фактично легалізує самоуправство, що може вплинути і на кваліфікацію кримінально-караних діянь;

6) також узгодження потребує стаття 585 із загальною нормою про самозахист, інакше вона ризикує перетворитись на спеціальний спосіб, яким легалізується необмежене застосування сили;

7) стаття 588 Проекту встановлює 5 років на повернення викраденого або загубленого «від будь-якого посідача»; тут потрібно врегулювати як цей випадок узгоджується із правилами про ввідикацію, які містяться у Главі 21 Проекту;

8) крім цього, термін реституція, який використовується у частині 2 статті 588 Проекту може створювати двояке тлумачення в контексті реституції, яка застосовується внаслідок недійсності правочинів.

Отже, з погляду концепції Проекту можна простежити дві паралельні тенденції:

1) з одного боку, законодавець посилює універсальний механізм ефективного захисту через відкритий перелік способів і можливість суду обирати дієвий спосіб залежно від суті відносин та характеру порушення.

2) з іншого боку, саме такий універсальний характер захисту підвищує вимоги до нормативної визначеності спеціальних речово-правових конструкцій (у т.ч. посесорного захисту) і їх узгодженості із загальними способами захисту.

Хоча Проект і містить базовий, спеціальний блок речових позовів та наслідків їх застосування, ключовим залишається питання, чи забезпечує він достатньо чітку та однозначно «нормативно визначену» для судів і практиків межу між ввідикацією, негаторним захистом і посесорним захистом (захистом посідання), а також їх взаємодію з універсальними засобами (визнання права, відновлення становища, припинення поведінки, оспорення актів органів влади). Саме у точках їх перетину – зокрема у випадках спорів, пов'язаних із діями органів публічної влади щодо відчуження майна, – виникає ризик неправильного спрямування лінії захисту та підміни належної моделі захисту.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу України (кодексу приватного права). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

СТРОКИ У ЛІЦЕНЗІЙНОМУ ДОГОВОРІ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО І ПЕРСПЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Штефан А. С.

*докторка юридичних наук, старша дослідниця,
завідувачка відділу авторського права і суміжних прав
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України,
головна редакторка
журналу «Теорія і практика інтелектуальної власності»
м. Київ, Україна*

Поняття ліцензійного договору у ч. 1 ст. 1109 Цивільного кодексу України [1] (ЦК) обумовлене дозволом на використаннім об'єкта права інтелектуальної власності протягом певного строку. Разом з тим у ст. 1110 ЦК йдеться про строк ліцензійного договору як період часу, на який укладається договір. На перший погляд, у зазначених нормах ці строки розмежовуються, однак згідно з ч. 1 ст. 1110 ЦК строк ліцензійного договору повинен спливати не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності. Отже, коли йдеться про твір, строк правової охорони якого добігає кінця, строк дії ліцензійного договору про використання такого твору не може тривати довше, ніж права на нього залишаються чинними.

На початку 2026 року у Парламенті було зареєстровано три проекти Цивільного кодексу України (реєстраційні номери 14394 [2], 14394-1 [3] та 14394-2 [4]), кожен з яких містить аналогічні норми: ч. 1 ст. 1350 щодо поняття ліцензійного договору як договору про використання об'єкта права інтелектуальної власності протягом певного строку і ч. 1 ст. 1351 щодо спливу строку ліцензійного договору не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності.

Логіка такого підходу цілком зрозуміла: право дозволяти використання твору іншим особам діє доти, доки цей твір має правову охорону. Щойно майнові авторські права перестають охоронятися, право дозволяти використання відповідного твору припиняється як таке. Сплив строку правової охорони твору означає перехід твору у суспільне надбання, у зв'язку з чим будь-яка особа може вільно використовувати твір без необхідності узгодження його використання з ким-небудь (ч. 3 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5]). Тому якщо у ліцензійному договорі дозвіл на використання

твору наданий на строк, який перевищує строк чинності майнових авторських прав на твір, дія дозволу автоматично припиняється у момент спливу строку правової охорони твору.

Свого часу Пленум Вищого господарського суду визначив, що ліцензійний договір, що містить умову про строк його дії, який перевищує строк чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності, вважається укладеним на строк, що дорівнює строковій дії відповідного майнового права (п. 5.2 Постанови від 17.10.2012 р. № 12 [6]). Тобто у випадку з творами, строк охорони яких спливає, строк дії дозволу (ліцензії) і строк дії ліцензійного договору фактично збігаються.

Водночас слід звернути увагу, що чинність авторського права на твір має значення лише для строку дії дозволу на використання твору, в той час як виконання інших зобов'язань за договором може відбуватися пізніше, коли твір вже перестане охоронятися.

Уявімо ліцензійний договір щодо використання твору, строк чинності майнових авторських прав на який спливає 1 січня 2027 року, тому дозвіл на використання твору за цим договором не може діяти довше, ніж до 31 грудня 2026 року включно. Якщо договір передбачає виплату винагороди у вигляді періодичних платежів (роялті) за фактичну кількість реалізованих примірників за результатами кожного календарного кварталу протягом певного строку після завершення цього кварталу, ліцензіат повинен виконати зобов'язання про виплату винагороди за використання твору, яке відбудеться у четвертому кварталі 2026 року, лише у січні 2027 року, коли твір вже перейде у суспільне надбання. Якщо договір стосується прокату оригіналу твору, наприклад, скульптури, він передбачатиме положення про повернення оригіналу твору ліцензіару після завершення строку використання твору. Якщо строк прокату триває до кінця 2026 року, то умова договору щодо повернення оригіналу твору має бути виконана у 2027 році, коли твір вже не охороняється. Тобто ліцензійні договори можуть передбачати різні строки для дозволу на використання твору та дії договору в цілому.

Це не суперечить засадам авторсько-правової охорони, адже правове значення має лише те, що дія дозволу на використання твору повинна припинитися не пізніше, ніж спливе строк дії авторського права на твір. Так само це стосується інших сфер інтелектуальної власності: загальний строк дії ліцензійного договору може перевищувати строк правової охорони відповідного об'єкта, якщо це перевищення стосується виконання сторонами інших зобов'язань за договором, які не пов'язані з використанням цього об'єкта.

З огляду на викладене, формулювання «строк ліцензійного договору повинен спливати не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності» у нормах чинного і перспективного законодавства є неточним. Обумовленість строком правової охорони об'єкта права інтелектуальної власності характеризує тільки право ліцензіара дозволяти використання цього об'єкта. Це необхідно врахувати у визначенні ліцензії як дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності, строк дії якого повинен спливати не пізніше спливу строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на цей об'єкт. Однак виконання сторонами інших умов договору може виходити за ці темпоральні рамки, що має бути враховано у нормі, присвяченій строку дії ліцензійного договору.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *ВВР*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстраційний номер 14394 від 22.01.2026 р. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
3. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстраційний номер 14394-1 від 06.02.2026 р. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>
4. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), реєстраційний номер 14394-2 від 06.02.2026 р. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69583>
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. Ст. 196.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text>

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТЕРМІНУ «РЕОРГАНІЗАЦІЯ» В ПРОЕКТІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО)

Щербакова Н. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Глибинні трансформації приватноправового регулювання в Україні, зумовлені масштабним процесом рекодифікації цивільного законодавства та розробленням проекту нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [1], об'єктивно актуалізують потребу у комплексному переосмисленні як інституційної побудови цивільного права, так і його понятійного апарату. Спрямованість цієї реформи на формування цілісного, внутрішньо узгодженого та сучасного кодифікованого акта передбачає не лише оновлення змісту правового регулювання, але й забезпечення його системності, логічної послідовності та методологічної єдності.

Водночас еволюційний розвиток цивільного законодавства України, що супроводжувався численними фрагментарними змінами, зумовив накопичення внутрішніх колізій, термінологічної неузгодженості та дублювання правових конструкцій, що негативно впливає на ефективність правозастосування та рівень правової визначеності. За таких умов рекодифікація покликана не лише усунути зазначені недоліки, але й підвищити передбачуваність правозастосування, що є ключовою передумовою стабільності цивільного обороту.

Особливої наукової уваги у цьому контексті набуває питання допустимих меж зміни чи оновлення понятійного апарату цивільного права. Запропонований у проекті Кодексу права приватного підхід до перегляду традиційних правових категорій, зокрема відмова від усталеного терміна «реорганізація» юридичних осіб, порушує проблему збереження наступності в праві та функціональної визначеності правових конструкцій. Так, ч. 1 ст. 115 проекту Кодексу права приватного передбачає, що юридична особа припиняється внаслідок передання всього її майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (через злиття, приєднання, поділ) або її ліквідації. На відміну від чинної редакції ч. 1 ст. 104 ЦК України, у якій визначено, що «юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації».

Категорія «реорганізація» протягом тривалого часу виконує системоутворюючу роль, узагальнюючи різні форми трансформації юридичних осіб (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення), і є глибоко інтегрованою як у законодавство, так і у правозастосовну практику. Її заміна альтернативними підходами без належного концептуального та функціонального обґрунтування створює ризики фрагментації правового регулювання, ускладнення тлумачення відповідних норм і, як наслідок, зниження рівня правової визначеності. У цьому аспекті постає обґрунтоване питання щодо недоцільності відмови від усталеного терміна та необхідності критичного перегляду запропонованої моделі регулювання, з урахуванням потреб забезпечення стабільності правового середовища та передбачуваності правозастосування.

Зазначена проблематика набуває додаткової ваги в умовах гармонізації національного приватного права із сучасними європейськими підходами, для яких характерною є еволюційна модернізація правових інститутів при збереженні концептуальної послідовності та термінологічної спадкоємності. Відтак, забезпечення балансу між оновленням і стабільністю понятійного апарату виступає ключовим завданням рекодифікації, від вирішення якого значною мірою залежить ефективність майбутнього кодифікованого акта.

Аналіз ЦК України [2] різних періодів свого існування свідчить про те, що термін «реорганізація» як узагальнююча правова категорія – то «зникав», то «з'являвся знову». Так, від початку свого прийняття (16.01.2003 р.) ЦК України не містив узагальнюючий термін «реорганізація», а замінявся переліком її форм (ч. 1 ст. 104). Це пояснювалось намаганням розробників ЦК України застосувати європейські конструкції, яким, переважно, такий термін не притаманний, а в правових нормах застосовуються окремі форми реорганізації або їх перелік [3, с. 78], чи використовується словосполучення «припинення, яке не призводить до ліквідації» [4, с. 24–25]. Під час підготовки проекту ЦК України (2003 року) окремими членами робочої групи доцільність збереження терміну «реорганізація» як способу припинення юридичних осіб категорично заперечувалася та зазначалося, що «...такого в світі ніде немає, є лише ліквідація» [5, с. 315–316]. Відсутність в ЦК України терміну «реорганізація» пояснювалась вченими низкою причин: по-перше, припинення юридичної особи має місце не у всіх формах реорганізації (зокрема, під час виділу); по-друге, під реорганізацією юридичної особи в багатьох країнах світу розуміють будь-які важливі зміни в її існуванні, причому такі зміни в більшості випадків не пов'язані з припиненням юридичної особи, а така відмова і введення переліку конкретних форм закладає основу для розвитку

законодавства, яке всебічно регулює відносини при злитті, приєднанні, поділі, виділі та перетворенні [6, с. 87]. Свого часу (2004–2013 рр.) така відмова від терміну «реорганізація», по-перше, призвела до різних непорозумінь на практиці, на що зосереджує свою увагу О. Р. Кібенко, зазначаючи, що позиція вітчизняного законодавця не зовсім ясна: чи то поняття «припинення в результаті передачі всього майна та обов'язків іншим юридичним особам» застосовується замість поняття «реорганізація», чи то ці два терміни повинні співіснувати паралельно [7, с. 371]; по друге, відобразилась і на формулюваннях правових норм, які стали більш об'ємними, що необґрунтовано «обтяжувало» нормативний матеріал [8, с. 12].

На недоцільність відмови від терміну «реорганізація» неодноразово зверталась увага і в юридичній літературі [9, с. 656; 10, с. 42], зокрема, А. П. Єфименко вірно відмічає, що «відмова від терміну реорганізація є необґрунтованою, оскільки саме за допомогою такого правового механізму можливо здійснювати необхідні юридичні зміни в структурі капіталу (майні) юридичної особи, мінімізуючи негативний вплив таких змін на виробничу діяльність та відношення із кредиторами» [3, с. 78].

Втім Законом України від 10.10.2013 р. № 642-VII [11] було внесено зміни до ч. 1 ст. 104 ЦК України, згідно з якими юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Законодавець знову закріпив термін «реорганізація», проте оперував ним в контексті тих положень, що визначають способи припинення юридичної особи. Тоді як у низці законів та підзаконних нормативно-правових актів термін «реорганізація» зберігався завжди при регулюванні питань, що стосуються злиття, приєднання, поділу, виділу та перетворення юридичних осіб, зокрема в Законах України «Про банки і банківську діяльність» [12], «Про господарські товариства» [13], «Про страхування» [14], «Про кооперацію» [15], «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [16]; Положенні про особливості правонаступництва по укладеним договорам страхування у разі реорганізації страховиків, затвердженому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України [17], Постанові Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян в процесі реформування аграрного сектора економіки» [18], тощо.

Крім того, у Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проєкт «Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)» [19] питання щодо заміщення категорії «реорганізація» формулюванням «передання всього майна,

прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам» розглядається як вкрай дискусійне, з огляду на наступне (п. 13). По-перше, термін «реорганізація» є усталеною правовою конструкцією, яка широко використовується в законодавстві. По-друге, прийнятий Закон України від 09 січня 2025 року № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [20], який спрямований на забезпечення поетапного переходу до уніфікованої приватноправової моделі регулювання юридичних осіб шляхом реформування їх організаційно-правових форм (в тому числі шляхом реорганізації) – застосовує термін «реорганізація» та передбачає, що в результаті реорганізації майно, права та обов'язки підприємства, що припиняється, переходять до правонаступників, крім права господарського відання та права оперативного управління майном усіх форм власності (ч. 6 ст. 14).

Отже, застосування узагальнюючого терміну «реорганізація» слід визнати виправданим, оскільки це сприяє економії нормативного матеріалу під час формулювання правових норм та наступництву в праві, а також відповідає традиціям, які склалися в правовій системі України. Крім того, це є важливим не тільки на етапі нормотворчості, але і під час реалізації сформованих правил поведінки на практиці [10, с. 43]. Як обґрунтовано підкреслюється у науковій літературі, саме визначеність поняття, точність і ясність формулювань, їх однозначне мовне закріплення забезпечують коректність та уніфікованість використання правової термінології [21, с. 98].

У цьому контексті необхідність наукового осмислення рекодифікаційних процесів у цивільному праві України крізь призму допустимих меж трансформації понятійного апарату зумовлює критичну оцінку окремих положень проекту Кодексу права приватного. Зокрема, відмова від усталеного терміна «реорганізація» не узгоджується з вимогами правової визначеності, не забезпечує термінологічної наступності в праві та створює ризики фрагментації правового регулювання.

Таким чином, з огляду на системоутворююче значення відповідної категорії, її глибoku інтегрованість у законодавство та правозастосовну практику, а також на потребу забезпечення стабільності й передбачуваності правового регулювання, відмова від терміна «реорганізація» у процесі рекодифікації цивільного законодавства України видається практично недоцільною та передчасною в умовах сьогодення, що обумовлює необхідність збереження цієї правової конструкції або, принаймні, перегляду запропонованого підходу із дотриманням принципів наступності в праві та термінологічної узгодженості.

Література:

1. Проект Цивільного кодексу (Кодекс права приватного) реєстр. від 22.01.2026 року № 14394, внесений народними депутатами, Р. Стефанчуком та іншими (перше читання). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
3. Єфіменко А. Регулювання припинення (реорганізації) та ліквідації юридичних осіб за проектом Цивільного кодексу України. *Право України*. 2002. № 10. С. 77–82.
4. Єфіменко А. Гармонізація законодавства України та ЄС у сфері регулювання діяльності та бухгалтерської звітності товариств. *Юридичний журнал*. 2002. № 3. С. 23–26.
5. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу. Київ : Істина, 2004. 928 с.
7. Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Х. : Страйк, 2005. 432 с.
8. Щербакова Н. В. Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ : монографія Донецк : Вебер, 2007. 258 с.
9. Кравчук В. Корпоративне право. К. : Істина, 2005. 720 с.
10. Щербакова Н. В. Реорганізація: доктрина, законодавство, практика застосування: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 640 с.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 10 жовтня 2013 року № № 642-VII *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 773.
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
13. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.
14. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78 (втратив чинність).
15. Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.

16. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.

17. Положення про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків: затв. Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 04.06.2004 р. № 913. *Офіційний вісник України*. 2004. № 25. Ст. 1676, код акту 29218/2004 (втратив чинність).

18. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 177. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF>

19. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект «Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)» від 16.02.2026 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/0cc75953-bb6b-4a30-92ff-1b1cdf25311f>.

20. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX 2025 р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 25. Ст. 1604.

21. Самойленко А. Суб'єкти господарського права: поняття та класифікація. *Право України*. 1998. № 6. С. 98–102.

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПРОЄКТІ О НОВЛЕНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Якубівський І. Є.

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Київ, Україна*

Робота над оновленням Книги 4 «Право інтелектуальної власності» ЦК України проводилася на основі Концепції рекодифікації цивільного законодавства України (2020 р.) та з урахуванням пропозицій, які надійшли на адресу Робочої групи від провідних закладів вищої освіти та наукових установ (НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, ЦДІВТТ НАН України, КНУ ім. Т. Шевченка, НУ «ОЮА», НЮУ ім. Я. Мудрого) та інших організацій та окремих фахівців. Особливо потрібно відзначити активну участь в роботі над оновленням Книги 4 ЦК України представників УкрНОІВІ. Проєкт оновленої Книги 4 ЦК України був предметом обговорень, які були організовані Інститутом правотворчості та науково-правових експертиз НАН України спільно з УкрНОІВІ (02.10.2025 р.), Національною асоціацією патентних повірених України (19.11.2025 р.) та ін. Врешті, робочий варіант порівняльної таблиці до Книги 4 був виставлений на сайті Верховної Ради України на громадське обговорення.

При підготовці оновленої Книги 4 ЦК України були збережені основні концептуальні підходи до врегулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, які первинно були закладені розробниками проєкту ЦК України:

– розуміння права інтелектуальної власності як самостійної категорії суб'єктивних цивільних прав, відмінної зокрема від права власності. При цьому сам термін «право інтелектуальної власності» збережено, враховуючи його широке вживання на рівні міжнародних правових актів, у тому числі актів ЄС, та в законодавстві зарубіжних країн;

– часткова кодифікація норм права інтелектуальної власності в рамках Книги 4 ЦК України зі збереженням такої складової законодавства про інтелектуальну власність, як спеціальні закони;

– вміщення у Книзі 4 ЦК України норм, які регулюють абсолютні правовідносини у сфері інтелектуальної власності, тоді як договірні (відносні) правовідносини у цій сфері є предметом регулювання відповідних глав Книги 5 ЦК України.

Основні новели Книги 4 проєкту оновленого ЦК України (далі – Проєкт) спрямовані, насамперед, на модернізацію кола об'єктів, відносини щодо яких є предметом регулювання Книги 4 ЦК України. Питання щодо кола об'єктів права інтелектуальної власності є одним із ключових, оскільки ним визначається система права інтелектуальної власності, а, в кінцевому підсумку – архітектоніка усєї Книги 4 ЦК України. В процесі оновлення Книги 4 ЦК України в частині об'єктів права інтелектуальної власності, насамперед, враховано необхідність дотримання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань у частині забезпечення на рівні національного законодавства правової охорони низки об'єктів права інтелектуальної власності.

Враховуючи відмінності між винаходами і корисними моделями, з одного боку, та промисловими зразками, з іншого боку, в Проєкті пропонується норми про промислові зразки виокремити в самостійну главу Книги 4.

У Проєкті пропонується змінити законодавчий підхід щодо наукових відкриттів та раціоналізаторських пропозицій – об'єктів, які користувалися правовою охороною за часів існування Союзу РСР, проте за період дії кодексу не довели свою життєздатність і перспективність, а положення кодексу, які регулюють пов'язані з такими об'єктами відносини, виявилися фактично непрацюючими. Первинно пропонувалося вилучити ці два об'єкти із числа об'єктів права інтелектуальної власності та відповідні глави про них. Ця ідея знайшла підтримку серед членів Робочої групи, проте зважаючи на існування серед вітчизняних фахівців у сфері інтелектуальної власності іншої позиції, врешті прийнято компромісний варіант – вилучити ці об'єкти з переліку у ч.1 ст. 420 ЦК України (ст. 594 Проєкту), доповнивши цю статтю ч.2, в якій зазначити, що їх правова охорона може здійснюватися відповідно до спеціальних законів, якщо такі будуть прийняті. Як результат, зберігається потенційна об'єктність наукового відкриття і раціоналізаторської пропозиції, які переводяться в режим «очікування» – до прийняття відповідних спеціальних законів, які забезпечать можливість їх реальної правової охорони.

Відсутність спеціального законодавства про охорону прав на породи тварин в Україні робить відповідні норми ЦК України непрацюючими. Проте, зважаючи на те, що даний об'єкт є важливим з точки зору перспектив розвитку аграрного сектору національної економіки, його пропонується залишити серед об'єктів права інтелектуальної власності,

проте саму главу про селекційні досягнення переформатувати, передбачивши повноцінний масив норм щодо сортів рослин, а щодо порід тварин передбачити норму, яка відсилає до спеціального законодавства.

Щодо комерційної таємниці, то на рівні актів ЄС (Директива 2016/943, Регламент Комісії № 316/2014) спостерігається тенденція щодо їх протиставлення об'єктам інтелектуальної власності та забезпечення їх правової охорони в рамках конкурентного законодавства. Відповідно комерційну таємницю пропонується вилучити з кола об'єктів права інтелектуальної власності. Водночас, враховуючи позицію УкрНОІВІ з цього питання, передбачається закріплення норми про субсидіарне застосування до цього об'єкта норм про право інтелектуальної власності та договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. Відповідну главу пропонується залишити в структурі Книги 4, змінивши її назву на «Комерційна таємниця» і оновивши її зміст.

З іншого боку, в проєкті оновленого ЦК України пропонується доповнити перелік об'єктів, відносини щодо яких регулюються Книгою 4, деякими новими категоріями об'єктів, які потребують правової охорони на сучасному етапі. Йдеться, насамперед, про об'єкти прав особливого роду (*sui generis*), а саме – неоригінальну базу даних та неоригінальний об'єкт, згенерований системою штучного інтелекту.

Також з метою імплементації положень Директиви 2019/790, Проєктом передбачається доповнити об'єкти суміжних прав новим об'єктом – прес-публікацією.

Низка змін спрямована на удосконалення підходів про закріплення змісту прав інтелектуальної власності. Як відомо, зміст права інтелектуальної власності як суб'єктивного права становлять особисті та майнові права інтелектуальної власності. Проте щодо більшості об'єктів права інтелектуальної власності, які є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, на рівні спеціальних норм Книги 4 (за винятком авторського права) закріплено лише майнові права інтелектуальної власності, що важко визнати правильним і послідовним підходом. Тому у тих главах Книги 4, які стосуються об'єктів, що є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, пропонується закріпити також норми про особисті права інтелектуальної власності.

Чинна редакція ЦК України диференціює майнові права інтелектуальної власності за ознакою їх виключності. Такий поділ є умовним і не відображає сутності майнових прав інтелектуальної власності, які є виключними в силу своєї природи. Позбавлення права на використання об'єкта ознаки виключності, як це має місце зараз, є неправильним. Більше того, у главі про авторське право ознаки виключності

позбавлене також право перешкоджати неправомірному використанню твору. Тому пропонується закріпити загальну норму, відповідно до якої право на використання, право дозволяти використання та право перешкоджати неправомірному використанню характеризуються ознакою виключності. Це стосується абсолютної більшості об'єктів права інтелектуальної власності і відповідає домінуючій у сучасній правовій доктрині України теорії виключних прав. На рівні загальних положень про право інтелектуальної власності закріплюється загальна норма щодо змісту майнових прав інтелектуальної власності, якщо інше не передбачено на рівні спеціальних норм. Відповідно, стосовно тих об'єктів, для яких зміст майнових прав відповідає загальній моделі, немає потреби дублювати її положення, як це має місце в чинній редакції.

Важливим напрямом оновлення Книги 4 ЦК України є удосконалення цивільно-правового інструментарію захисту права інтелектуальної власності. В чинній редакції ЦК України ці питання врегульовані ст.ст. 431 та 432.

Що стосується ст. 431 ЦК України, то наразі вона містить декларативну норму про те, що порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом, іншим законом чи договором. Потреби в існуванні цієї норми в діючій редакції немає, оскільки цивільно-правові наслідки порушення права інтелектуальної власності передбачені у ст.ст. 16, 432 ЦК України, тоді як питання кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності не є предметом регулювання ЦК України. Враховуючи це, пропонується у ст. 431 ЦК України (ст. 607 Проекту) конкретизувати підстави для захисту права інтелектуальної власності, зазначивши серед них у тому числі і створення загрози його порушенню. Також передбачається закріплення загальної норми щодо порядку захисту права інтелектуальної власності, яка би допускала не тільки судовий, але і позасудовий порядок його захисту (Апеляційна палата НОІВ, процедури медіації, позасудова процедура захисту, передбачена ст.56 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», медіація тощо).

Щодо ст. 432 ЦК України, то низку важливих змін до цієї статті було внесено ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» від 20.03.2023 року. Водночас, дана стаття все ще вимагає удосконалення.

По-перше, норми цієї статті повинні бути нормами прямої дії, застосування яких не повинно ставитися в залежність від наявності

відповідних дублюючих чи конкретизуючих норм у спеціальних законах.

По-друге, відповідно до Концепції оновлення ЦК України та враховуючи положення Директиви 2004/48 та Угоди про асоціацію, пропонується оновити положення щодо способів захисту права інтелектуальної власності (закріпити заборону неправомірного використання об'єкта, як спосіб захисту; передбачити можливість застосування разової грошової компенсації також замість судової заборони використання; конкретизувати положення щодо збитків; запровадити норму щодо відшкодування моральної шкоди, як це передбачено щодо інших суб'єктивних цивільних прав, конкретизувавши, в чому саме може проявлятися моральна шкода).

По-третє, з метою відмежування способів захисту права інтелектуальної власності від інших заходів щодо захисту цього права, які мають процесуальну природу, пропонується доповнити цю статтю частиною 3, в якій передбачити можливість застосування судом негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів, зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності, а також застосування інших заходів щодо захисту прав інтелектуальної власності, визначених цим Кодексом та/або іншим законом.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПЛИВУ ЦИВІЛІСТИКИ НА ФОРМУВАННЯ НОВЕЛ ПРОЕКТУ ЦК УКРАЇНИ

Яроцький В. Л.

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Філонова Ю. М.

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

1. Оцінюючи вплив здобутків вітчизняної цивілістики на процеси істотного оновлення механізмів приватно-правового регулювання суспільних відносин у межах оновлення (рекодифікації) чинного на сьогоднішній день цивільного законодавства, варто зазначити наступне. Сучасність характеризується стрімким технічним вдосконаленням та цифровою трансформацією всіх суспільних процесів, а також глибокими соціально-економічними й безпековими змінами, зумовленими війною в нашій державі та пов'язаними з нею викликами для приватноправових відносин. Вітчизняні суспільні трансформації останнього десятиліття мають комплексний характер і зумовлюються, по-перше, віроломною збройною агресією російської федерації проти нашої країни та народу та її наслідками; по-друге, довгостроковими негативними наслідками пандемії COVID-19; по-третє, глобальними процесами цифровізації держави та суспільства; по-четверте, послідовним утвердженням євроінтеграційних прагнень нашої держави та іншими суспільними змінами. Зазначене у сукупності обумовлює необхідність істотного оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України.

2. Загалом за останні десятиріччя відбулися суттєві трансформації умов функціонування цивільного обороту, кардинально еволюціонували економічні моделі та технологічні способи взаємодії його учасників з урахуванням істотної зміни суспільних запитів, військових та інших викликів. Зазначене зумовлює потребу в зміні парадигми

доктринальних та нормативних підходів до цивільно-правового регулювання та кардинального перегляду окремих, віками незмінних концептуальних нормативних положень приватного права. Найбільш раціональним це видається здійснити у межах рекодифікації (оновлення) вітчизняного цивільного законодавства України з урахуванням багаторічного досвіду практичного застосування чинного ЦК України, а також враховуючи заслугуючі на увагу досягнення сучасної цивілістики та кодифікацій європейського приватного права.

3. На сучасному етапі забезпечення оновлення (рекодифікації) ЦК України вже сформовано значний масив новел та новаторських нормативних положень, які послідовно розв'язують поточні та перспективні завдання модернізації приватноправового регулювання вітчизняних приватних відносин. Надзвичайно високий рівень техніки нормотворення, характерний для оновлених положень проекту ЦК України, обумовлюється всеохоплюючим використанням постулатів вітчизняної цивілістичної доктрини. Не менш важливим при цьому є і широке залучення відомих правників-цивілістів до обговорення та вдосконалення у межах оновлення (рекодифікації) окремих нормативних масивів та локальних механізмів правового регулювання приватної сфери. У цьому контексті варто погодитись із висловленням у літературі висновком про те, що стрімкий розвиток технологій став потужним поштовхом до формування нових напрямів цивілістичних досліджень, пов'язаних із науково-технічним прогресом у сфері цифрових технологій, зокрема з опрацюванням проблематики «цифрової особистості», теоретичних засад цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливостей її здійснення у цифровому середовищі [1, 2].

4. Наступний напрямок оновлення нормативного забезпечення функціонування приватної сфери у межах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства визначений закріпленням окремих юридичних режимів значно розширеного останнім часом кола об'єктів цивільних прав. Зокрема, мова йде про відповідь на актуальний запит часу щодо визначення юридичного режиму цифрових речей як різновиду об'єктів цивільних прав. Істотно оновлені нормативні підходи щодо визначення юридичного режиму інформації як об'єкта цивільних прав, яка посідає стійке місце серед актуальних напрямів сучасної вітчизняної цивілістики, про що неодноразово та послідовно зазначалось вітчизняними цивілістами [3]. Протягом тривалого часу формувались та готувались до втілення у ході рекодифікації істотно розширені нормативні положення щодо об'єктів особистих прав [4] та об'єктів спадкового права [5].

5. Окремі новели, втілені у нормативні положення проекту ЦК України, пов'язані з набуттям, здійсненням та захистом відповідних

категорій речових прав. Речові права традиційно були й залишаються фундаментом приватних відносин. Про це, зокрема, свідчать оновлені у межах оновлення (рекодифікації) положення основного акта цивільного законодавства, у яких втілено багаторічні традиції вивчення та переосмислення наукових підходів до системи речових прав в сучасних умовах. У межах цих індивідуальних та колективних (на рівні колективних монографій) наукових підходів цілком слушно підкреслюється, що йдеться не про механічне відтворення наявних конструкцій речових прав, а про їх суттєву модернізацію з урахуванням загальної логіки розвитку приватного права як концепту [6-10]. Центральне місце серед речових прав посідає право власності як найбільш повне та автономне право на річ. Стрімке розширення переліку об'єктів цивільних прав та поява таких нових об'єктів як цифрові речі в сучасних умовах вимагає критичного та зваженого осмислення самої можливості поширення на них нормативних положень права власності в об'єктивному розумінні [11]. Адже хибність окремих доктринальних положень, висновків та рекомендацій може внести істотний дисонанс у загальну гармонію приватно-правових нормативних підходів та негативно вплинути на правозастосовну практику.

6. Показовий та виразний пласт новел проекту ЦК України пов'язаний із істотним оновленням та переосмисленням нормативних підходів щодо надання та подальшого забезпечення охорони прав інтелектуальної власності, що ґрунтувались на матеріалах надзвичайно важливих для правозастосовної (і зокрема судової) практики доктринальних досліджень [12-16]. У цьому контексті дедалі більшої уваги набуває цивільно-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності, створених із використанням технологій штучного інтелекту [17].

7. Окремий, значний пласт новел знайшов втілення у оновленому в межах оновлення (рекодифікації) механізмі охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав та правомірних інтересів учасників приватних відносин. Так, запроваджені в проекті ЦК України механізми юрисдикційного та неюрисдикційного захисту суб'єктивних цивільних прав та правомірних інтересів стали результатом напруження та нормативного закріплення більш ефективних та дієвих правових засобів забезпечення охорони приватної сфери загалом та окремих її сегментів. Мова йде про нормативне визнання поряд із класичними способами захисту також новітніх механізмів охорони та відновлення порушених прав, до яких належать медіація, третейське судочинство, міжнародний комерційний арбітраж, а також діяльність іншої уповноваженої особи чи інституції у тих випадках і в тому порядку, що прямо визначені законом.

8. Основні напрями оновлення положень ЦК України про договір охоплюють удосконалення класифікації договірних зобов'язань, розширення договірних конструкцій, посилення захисту споживача від несправедливих умов, уточнення регулювання типових, примірних і попередніх договорів, чіткіше розмежування неукладених і недійсних договорів, а також перегляд підходів до договору на користь третьої особи [18]. Оновлене в межах рекодифікації приватне право України, як й інших окремих країн Європи, в сучасних умовах формується під впливом принципів та зводів права, що виступають основою гармонізації приватноправових норм на рівні загального європейського законодавства. До прикладу варто згадати Принципи Європейського договірного права (PECL), Принципи Європейського права (PEL), Принципи Європейського страхового права (PEICL), Принципи Acquis, Проект Спільних підходів (DCFR), принципи ЮНСІТРАЛ, Принципи УНІДРУА тощо. Саме ці акти м'якого права стали дороговказом при оновленні (рекодифікації) цивільного законодавства України, що підтверджується на рівні Концепції оновлення ЦК України [19]. Право як цілісна правова система, відіграє визначальну роль у трансформаційних процесах, що відбуваються нині в Україні. Водночас розвиток такої системи є необхідною передумовою її якісного вдосконалення, послідовної реалізації євроінтеграційного курсу держави та забезпечення відповідності загальноновизаним міжнародним нормам і принципам [20].

9. Провідні напрями закордонних цивілістичних досліджень у сфері приватного права, які справили значний вплив на формування новел оновлення (рекодифікації) ЦК України, формуються не лише навколо феномену цифровізації суспільних відносин і цивільного обороту, а й навколо широкого кола методологічних і прикладних проблем. Йдеться про оновлення деліктних конструкцій, визначення специфіки та меж цивільно-правової відповідальності, удосконалення механізмів охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав та правомірних інтересів на підставі глибокого переосмислення ролі приватноправових інструментів у правовому регулюванні сучасних відносин приватної сфери [21]. Інститут юридичної особи є одним із ключових проблемних напрямів розвитку цивільного права України, а його вдосконалення пов'язане із з'ясуванням статусу юридичних осіб публічного права, місця корпорації в системі юридичних осіб та доцільності рецепції окремих елементів фідуціарних правовідносин у процесі оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України [22]. Водночас в Україні, під впливом поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, спостерігається виразне зміщення ракурсу наукових пошуків. Основні напрями доктринальних досліджень дедалі більше визначаються

потребами адаптації приватноправового регулювання до умов трансформації цивільного обороту, безпекових викликів і євроінтеграційного вектору, що зумовлює оновлення дослідницьких пріоритетів цивілістики.

Література:

1. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія. Київ : Артек, 2020. 479 с.
2. Мічурін Є. О. Віртуальні блага: особливості та ознаки. *Форум права*. 2021. № 68(3). С. 67–73. DOI: 10.5281/zenodo.5075696.
3. Кодинець А. О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин : монографія. Київ : Алерта, 2016. 582 с.
4. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.
5. Кухарев О. Є. Диспозитивність у спадковому праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2020.
6. Майданик Р. А., Романюк Я. М. Переосмислення речового права в сучасних умовах. *Речове право: пріоритети та перспективи* : матеріали Київських правових читань (Київ, 22 березня 2019 р.): відп. ред. Р. А. Майданик. Київ : Алерта, 2019. 266 с.
7. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. Київ : Алерта, 2016. 556 с.
8. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
9. Цюра В.В. Речові права на чуже майно : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 225 с.
10. Філонова Ю. М. Захист речових прав на чуже майно в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків : Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2020. 23 с.
11. Некіт К. Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2021. 520 с.
12. Якубівський І. Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 522 с.
13. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. 2015. 445 с.
14. Михайлюк Г. О. Модернізація цивільно-правового регулювання комерційних позначень в Європейському Союзі та Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 36 с.

15. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ ; ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.

16. Сорока Н. Є. Авторське право і суміжні права в інформаційному суспільстві: європейський досвід : монографія. Харків : Право, 2019. 334 с.

17. Павлюк О. В. Цивільно-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності, створених із використанням технологій штучного інтелекту : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2024. 223 с.

18. Гриняк А. Б. Оновлення глави 16 Цивільного кодексу України: договори та інші правочини. Цивільне право України: погляд у майбутнє : зб. наук. пр. до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової: за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024.

19. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія: за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

20. Кузнецова Н. С. Передмова. Правова система України в умовах воєнного стану : зб. наук. Праць: за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022.

21. Кот О. О. Загальні засади оновленого цивільного законодавства. Цивільне право України: погляд у майбутнє : зб. наук. пр. до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової: за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 237–238.

22. Жорнокуй Ю. М. Інститут юридичної особи в контексті розвитку цивільного права України: проблеми удосконалення конструкції. *Цивільне право України: погляд у майбутнє* : зб. наук. пр. до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової: за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 179–199.

МЕХАНІЗМ OPT-OUT ПРИ ВИКОРИСТАННІ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ДЛЯ НАВЧАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ ЄС ТА УКРАЇНИ

Ясечко С. В.

кандидат юридичних наук,

постдок Центру інформаційного та інноваційного права (CIPR)

Копенгагенського університету

м. Копенгаген, Данія,

доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права

Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

Навчання моделей штучного інтелекту (ШІ) базується на величезних обсягах «даних», які часто отримують із контенту, захищеного авторським правом, суміжними правами та правами *sui generis*. Розвиток ШІ радикально загострив питання про допустимість використання охоронюваних творів і баз даних для навчання моделей, а також про межі вільного використання об'єктів авторського права в цифровому середовищі.

На рівні Європейського Союзу (ЄС) у Директиві 2019/790/ЄС [1] про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку запровадила два спеціальні винятки для text and data mining (TDM), кожен з яких ґрунтується на умові попереднього законного доступу до відповідного охоронюваного контенту та має застосовуватися з урахуванням загальних меж винятків і обмежень авторського права, включно з вимогами так званого триступеневого тесту. Перший із них, передбачений статтею 3 Директиви 2019/790/ЄС, адресований дослідницьким організаціям та установам культурної спадщини і допускає здійснення TDM виключно з метою наукових досліджень. Діяльність, що виходить за межі сфери застосування статті 3 Директиви 2019/790/ЄС, повинна відповідати вимогам статті 4 Директиви 2019/790/ЄС, зокрема, правовласники повинні мати реальну можливість заборонити використання своїх творів при розробці моделі штучного інтелекту. Закріплений у статті 4 виняток, не обмежує ні коло суб'єктів, які можуть ним скористатися, ні цілі відповідного інтелектуального аналізу текстів і даних, проте одночасно надає правовласникам можливість виключити застосування цього винятку шляхом прямого резервування своїх прав (opt-out).

Саме механізм, передбачений статтею 4 Директиви 2019/790/ЄС, привернув особливу увагу в європейській доктрині та правозастосовній

практиці. Це пояснюється тим, що, на відміну від статті 3, яка має вузько спеціалізоване призначення та стосується лише науково-дослідної сфери, стаття 4 потенційно охоплює значно ширше коло відносин, включаючи використання охоронюваного контенту в процесах розроблення і навчання систем генеративного штучного інтелекту. Відсутність обмежень щодо суб'єктного складу та функціонального призначення TDM у межах цієї норми зумовлює її особливе значення для формування правового режиму використання творів, баз даних та інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Нормативне значення opt-out полягає в тому, що він перетворює «мовчання» правласника на дозвіл для TDM у межах винятку, а «належно виражене заперечення», на юридичну перешкоду для використання контенту без ліцензії. Водночас Директива не дає вичерпного технічного стандарту застосування механізму opt-out. Саме тому в європейській доктрині та практиці виникли дискусії про те, чи достатньо robots.txt, HTML-метаданих, HTTP headers, умов використання сайту, цифрових водяних знаків або реєстрових рішень [2]. Попри аналіз форм машиночитуваного резервування прав, такий підхід не пропонує достатньо розробленої моделі забезпечення дотримання такого резервування та засобів правового захисту у разі його порушення.

Першою справою, що надала конкретику застосуванню TDM винятків до підготовки AI-datasets, стало рішення Земельного суду (Landgericht) Гамбурга у справі *Robert Kneschke v. LAION* про заборону відтворення творів для утворення наборів даних для навчання ШІ (справа № 310 O 227/23) [3]. За інформацією EUIPO та WIPO Lex, суд відхилив позов, виходячи з того, що відтворення зображення LAION підпадало під виняток для наукових досліджень, і водночас висловився щодо форми резервування прав у контексті статті 4 Директиви 2019/790/ЄС. Водночас уже у 2025 році з'явився подальший розвиток цієї справи на рівні Вищого земельного суду Гамбурга. За фаховим аналізом DLA Piper, апеляційний суд звернув увагу на те, що для онлайн-контенту opt-out є ефективним лише за умови дотримання форми, необхідної для машиночитуваного резервування, а заяви природною мовою на вебсайті не обов'язково відповідають цьому стандарту [4]. Це свідчить про те, що європейська практика рухається до більш вимогливого підходу до технічної визначеності opt-out, ніж це здавалося після рішення першої інстанції.

Регламент (ЄС) 2024/1689 про штучний інтелект не запроваджує нового суб'єктивного авторського чи суміжного права і, відповідно, не формує самостійного титулу на результати навчання моделей штучного інтелекту стандарту [5]. Водночас його значення для сфери

авторського права є принципово важливим, оскільки він істотно змінює нормативний контекст використання охоронюваного твору в процесах розроблення моделей штучного інтелекту. Зокрема, стаття 53(1)(c) Регламенту (ЄС) 2024/1689 покладає на провайдерів моделей штучного інтелекту загального призначення обов'язок запровадити політику дотримання права ЄС у сфері авторського права і суміжних прав, включаючи виявлення та дотримання механізму opt-out, здійснених правовласниками відповідно до статті 4(3) Директиви 2019/790/ЄС. Отже, механізм opt-out у сучасному праві ЄС більше не може розглядатися виключно як інструмент приватноправового здійснення майнових прав інтелектуальної власності, він набуває також ознак обов'язкового елемента для суб'єктів, які вводять на ринок ЄС моделі штучного інтелекту загального призначення.

Вихідним положенням сучасного авторського права є визнання за правовласником виключного майнового права на використання твору та надання дозволу чи заборони його використання іншими особами. Саме така модель закріплена і в українському законодавстві, і в європейській авторсько-правовій традиції загалом, використання охоронюваного твору є правомірним або на підставі дозволу правовласника, або на підставі прямо встановленого законом винятку чи обмеження. В українському праві це зазначено в Законі України «Про авторське право і суміжні права», який регулює здійснення та захист авторських прав [6].

Отже, авторське право за своєю природою не є системою «мовчазного дозволу», а навпаки ґрунтується на презумпції необхідності попередньої згоди правовласника, якщо інше прямо не передбачено законом. Застосування винятків і обмежень можливе лише як відступ від загального правила виключності, причому такі винятки мають відповідати міжнародно-правовим межах, сформульованим у вигляді так званого триступеневого тесту, закріпленого в міжнародному авторському праві та відтвореного в праві ЄС.

У звичайній цивільно-правовій моделі така згода правовласника набуває форми ліцензії або іншого правочину щодо надання права використання твору. Відповідно, саме на потенційного користувача покладається обов'язок з'ясувати правовий режим відповідного об'єкта, та за відсутності застосовного винятку, одержати належний дозвіл. У контексті навчання генеративного штучного інтелекту це означає, що компанії, які використовують твори, тексти, зображення, бази даних чи інший охоронюваний контент для цілей тренування моделей, у принципі повинні або спиратися на належну правову підставу у вигляді винятку щодо text and data mining, або отримувати дозвіл правовласника в договірному порядку.

Саме з цієї точки зору механізм opt-out потребує особливо обережної оцінки. Його нормативна логіка полягає не в тому, щоб замінити традиційну дозвільну природу авторського права, а в тому, щоб у спеціально визначених законом межах допустити text and data mining без попереднього дозволу, якщо правовласник прямо не зарезервував свої права відповідно до статті 4 Директиви 2019/790/ЄС. Тому opt-out не скасовує виключного характеру авторського права, а лише модифікує механізм його здійснення у вузькій сфері цифрового аналізу даних. Водночас надмірне розширення такої моделі на практиці, справді може призводити до зміщення балансу на користь розробників ШІ, якщо тягар активного заперечення фактично повністю перекладається на правовласника без створення ефективних, зрозумілих і технічно доступних способів реалізації такого заперечення.

Зокрема, поза увагою залишаються питання про те, які саме цивільно-правові наслідки має спричиняти навчання моделі ШІ всупереч належно здійсненому opt-out, чи достатнім засобом захисту є припинення подальшого використання твору, чи необхідними можуть бути видалення датасету, повторне навчання моделі або застосування механізмів machine unlearning. Нинішня модель ст. 4 Директиви 2019/790/ЄС забезпечує правову конструкцію opt-out, але не містить достатньо визначеного механізму його технічної стандартизації, доказування та ефективного приватноправового забезпечення у спорах, пов'язаних із навчанням генеративного ШІ.

Особливого значення це питання набуває в контексті рекодифікації Цивільного кодексу України. Аналіз права ЄС та законодавства України дає підстави стверджувати, що українська модель правового регулювання пошуку тексту і даних наразі не відтворює тієї чіткої диференціації, яка закладена у Директиви 2019/790/ЄС. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX не містить такого ж нормативного розмежування, а чинний виняток щодо відтворення з метою пошуку тексту і даних для дослідницьких цілей фактично поєднує елементи обох європейських конструкцій і водночас ставить його застосування у залежність від застереження правовласника. Це означає, що в українському праві питання дослідницького використання охоронюваних творів для аналізу текстів і даних регулюється вужче, ніж у праві ЄС, де науково-дослідний TDM має вищий рівень нормативного захисту. Так навчання систем штучного інтелекту та відтворення твору не є тотожними явищами, відтворення у правовому сенсі стосується створення копії твору або його частини в об'єктивній формі, тоді як навчання генеративного ШІ є складним технологічним процесом, який може включати окремі технічні акти копіювання, але не зводиться до них. Саме тому подальший розвиток українського

законодавства має передбачати чітке розмежування між дослідницьким TDM, загальним TDM, тимчасовими технічними копіями та використанням творів для навчання генеративного ШІ, із врахуванням підходів *acquis* ЄС та необхідності забезпечення справедливого балансу між інтересами авторів, правовласників, дослідницької спільноти і розробників новітніх цифрових технологій.

Література:

1. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 Apr. 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. *Official Journal of the European Union*. 2019. Vol. L 130. P. 92–125. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0790> (дата звернення: 27.03.2026).

2. Havlikova S. Technical challenges of rightsholders' opt-out from Gen AI training after Robert Kneschke v. LAION. *JIPITEC – Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. 2025. Vol. 16, No. 1. URL: <https://www.jipitec.eu/jipitec/article/view/422/425> (дата звернення: 27.03.2026).

3. Hamburg Regional Court, Germany [2024]: Robert Kneschke v. LAION e.V., Case No. 310 O 227/23. *WIPO Lex*. 2024. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/592042> (дата звернення: 27.03.2026).

4. Filikhina E., Elsaß L. Robert Kneschke v. LAION: Judgment of 10 December 2025 (Ref.: 5 U 104/24). *Technology's Legal Edge*. 2025. 22 Dec. URL: <https://www.technologyslegaledge.com/2025/12/robert-kneschke-v-laion-judgment-of-10-december-2025-ref-5-u-104-24/> (дата звернення: 27.03.2026).

5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. Vol. L, 2024/1689. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689> (дата звернення: 27.03.2026).

6. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ РЕПРОДУКТИВНИМ МАТЕРІАЛОМ ПІСЛЯ СМЕРТІ В ПРОЕКТІ КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО

Яценко О. Л.

викладач

*Миколаївського юридичного фахового коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Миколаїв, Україна*

22 січня 2026 року зареєстровано проект Цивільного кодексу (Кодекс права приватного) № 14394, який передбачає оновлення цивільного законодавства та наближення правового регулювання приватноправових відносин до стандартів ЄС. Одним із нововведень стало визначення порядку переходу права на використання репродуктивного біологічного матеріалу.

З поширенням репродуктивних технологій, зокрема штучного запліднення, сурогатного материнства, можливістю застосовувати кріотехнології для тривалого зберігання статевих клітин та ембріонів виникла прогалина у правовому регулюванні відносин щодо розпорядження такими матеріалами після смерті особи та включення їх у спадкову масу.

Особливу увагу до даної проблеми привернув розгляд справи № 203/4924/23 за позовом батьків, чий син помер і після його смерті залишилися 6 ембріонів. Суд першої інстанції виніс рішення про визнання права подружжя батьків на застосування репродуктивних технологій через сурогатне материнство за допомогою кріоконсервованих ембріонів їхнього померлого сина та його дружини [1]. Розгляд зазначеної справи виявив цілу низку неврегульованих питань, зокрема чи має право особа одноосібно прийняти рішення про використання ембріонів після смерті одного з учасників програми допоміжних репродуктивних технологій, фактично без його згоди, чи можуть ембріони як фізичні об'єкти вводити до складу спадщини та чи відносяться вони взагалі до об'єктів права власності, чи можуть батьки або інші родичі померлого набути право на розпорядження біоматеріалами.

Проблему віднесення ембріонів до об'єктів речових прав вивчали такі науковці як Г. Крушельницька, Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська, О. Трач, Н. Квіт, З. Ромовська, І. Спасибо-Фатеева та ін. Виклики у правовому регулюванні інституту постмортальної репродукції в Україні аналізували О. Данченко, Ю. Левчук, Б. Островська,

В. Кончаковська, О. Макарова, І. Симонова та ін. Проте, питання щодо правового режиму штучно створених та підданих кріоконсервуванню ембріонів до моменту запліднення, а також право особи на розпорядження такими біоматеріалами так і залишається законодавчо не визначеним. Тому, в умовах масштабного реформування приватного права в Україні ця тема є надзвичайно актуальною. Потребує дослідження і питання встановлення родинних зв'язків народженої дитини.

У законопроекті Кодексу права приватного № 14394 (далі – проект) міститься стаття 1735 «Право заповідача на розпорядження своїм репродуктивним біологічним матеріалом». Репродуктивний біологічний матеріал та право на його використання для подальшого проведення запліднення із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, у тому числі за допомогою замінного материнства, не включаються до складу спадщини [2]. Таке положення усуває прогалину щодо тлумачення кріоконсервованих ембріонів як речей та унеможливає поширення на них норм про спадкування майна.

Стаття 1769 проекту встановлює, що таке право може бути визначене у заповіті і не залежить від прийняття спадщини. Свідцтво про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача видає нотаріус за місцем відкриття спадщини без заведення спадкової справи [2]. При цьому, нотаріус зобов'язаний перевірити не лише факт смерті заповідача, але й наявність «його родинних або інших стосунків з особою, визначеною у заповіті». Тут виникає питання, які саме «інші стосунки» мають на увазі. Є ризик неоднозначного тлумачення даної норми. Вважаємо, що за наявності заповіту, тобто волевиявлення особи, якій належить репродуктивний біологічний матеріал, не має необхідності встановлювати наявність родинних чи «інших» стосунків з особою, визначеною у заповіті. Достатньо передбачити вимогу до нотаріуса, що посвідчує такий заповіт, перевіряти виконання умов статті 1735 на стадії укладення заповіту та відповідно, за життя заповідача, який міг би підтвердити факт проживання однією сім'єю, наприклад, шляхом подання ним письмової заяви, що долучалася б до заповіту (така вимога міститься у ч.2 ст.1739 проекту, проте порядок чітко не визначений).

Стаття 1735 проекту передбачає можливість заповісти право на розпорядження своїм репродуктивним біологічним матеріалом не лише тому з подружжя, хто його пережив, а й особі іншої статі, з якою не укладено шлюб, проте такі особи проживали однією сім'єю, за умови що вони не перебували в іншому зареєстрованому шлюбі [2]. Тому виникає питання, яким чином нотаріус буде перевіряти факт проживання таких осіб однією сім'єю, чи необхідне рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Адже на практиці може скластися ситуація, коли особа не зможе довести факт наявності цих «інших» стосунків, або судовий розгляд по встановленню факту проживання однією сім'єю виявиться досить тривалим у часі, що значно збільшить витрати такої особи на зберігання біоматеріалу або призведе до його непридатності.

Слушним є зауваження О. Давченко та Ю. Левчук, що обрання законодавцем саме заповіту як форми розпорядження репродуктивним матеріалом після смерті суперечить ідеї, що репродуктивні матеріали не можуть бути об'єктом спадкування, закріпленої в ст. 1735 проекту [3]. Тому, погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що згода на використання біоматеріалу після смерті має бути оформлена у письмовому вигляді до моменту кріоконсервації або початку циклу допоміжних репродуктивних технологій [4, с. 40]. Видається доречним, якщо це буде не заповіт, а обов'язковий розділ договору щодо застосування ДРТ, в якому особи визначали б долю біологічного матеріалу на випадок своєї смерті.

У ст. 1729 проекту закріплено можливість вказати у заповіті як своїх спадкоємців осіб, що народяться після смерті заповідача з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача, за умови, що запліднення відбудеться протягом шести місяців з часу відкриття спадщини. Однак, в ст. 1775 до першої черги такі діти не включаються. Для забезпечення рівності та захисту інтересів дітей, які будуть народжені з використанням штучного запліднення вважаємо за необхідне викласти ст. 1757 в такій редакції: «1. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, та діти, зачаті протягом шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача і народжені живими після відкриття спадщини, той з подружжя, який його пережив, та батьки».

Також, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 1736 та викласти частину 1 в такій редакції: «1. Малолітні, неповнолітні діти спадкодавця, а також діти, зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, та зачаті протягом шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача і народжені живими після відкриття спадщини спадкують безвідносно до змісту заповіту та подання ними заяви про прийняття спадщини половину частки, що могла належати кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)».

Потребує більш детальної уваги правове визначення родинних зв'язків дітей, народжених у результаті застосування допоміжних

репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу особи, яка померла. Зважаючи на зміст статей 1524, 1714, 1735 такі діти є дітьми померлої особи та іншого подружжя чи «цивільної дружини/чоловіка» у фактичних шлюбних відносинах, проте прямої вказівки на це у проєкті кодексу немає, у зв'язку з чим, вважаємо доцільним доповнити ст. 1524 частиною 4 такого змісту: «4. У разі народження дитини, зачатої у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача після його смерті, батьками такої дитини є заповідач та особа, якій заповідач надав у заповіті право на використання його репродуктивного біологічного матеріалу для подальшого проведення запліднення із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, у тому числі за допомогою замінного материнства.».

Оновлення Цивільного кодексу є важливим етапом розвитку приватного права в Україні та дозволить подолати низку прогалин, зокрема щодо захисту репродуктивних прав. Проте, нормативне регулювання питання здійснення права на розпорядження репродуктивним матеріалом після смерті та правові наслідки його реалізації в проєкті Кодексу права приватного потребують глибшого аналізу та уточнення.

Література:

1. Рішення Центрального районного суду міста Дніпра від 08.09.2025 по справі № 203/4924/23, провадження № 2/0203/73/2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130344534> (дата звернення 25.03.2026).

2. Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного): проєкт № 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення 25.03.2026).

3. Данченко О., Левчук Ю. Розпорядження біологічним репродуктивним матеріалом за проєктом нового Цивільного кодексу України: справжній заповіт чи хибна юридична конструкція. *Юридична газета*. 2026. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/rozporядzhennya-biologichnim-reproduktivnim-materialom-za-proektom-novogo-civilnogo-kodeksu-ukrayin.html> (дата звернення 27.03.2026).

4. Кончаковська В. В., Макарова О. В., Симонова І. В. Правові аспекти постмортальної репродукції в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 39–41.

О Н О В Л Е Н И Й Ц И В І Л Ї Н И Й К О Д Е К С У К Р А І Н И : П Е Р С П Е К Т И В И Т А П Р О Б Л Е М И П Р А В О Р О З У М І Н Н Я І П Р А В О З А С Т О С У В А Н Н Я

XV Міжнародний цивілістичний форум

м. Київ, 3 квітня 2026 року

*Матеріали друкуються в авторській редакції.
Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр,
прізвищ тощо несуть автори.*

ЮРИДИКА
В И Д А В Н И Ц Т В О

Підписано до друку 06.04.2026 р. Формат 60 × 84 / 16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,74. Наклад 100. Замовлення № 043-0626.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7653 від 18.08.2022 р.